

IRATAIM AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

ELSŐ KÖTET.

**AZ 1859-ki OLASZ HÁBORU
KORSZAKA.**

AMTAK Bt, 2025

Cop. AMTAK Bt, 2025

Felelős szerkesztő: Varsányi József

Kiadó: AMTAK Bt, 2040 Budaörs, Semmelweis u. 6/B.

06 20 218 6762 amtakbt@gmail.com

www.amtak.hu

Látogasson el webáruházunkba, és böngésszen!

ISBN 978-615-6907-52-3

Készült: AMTAK Bt, Budaörs

Tartalom

ELŐSZÓ.....	6
TÁJÉKOZÁSUL.....	28
Az 1859-ik OLASZ HÁBORU KORSZAKA.	35
ELSŐ FEJEZET. Az 1859-ki olasz háboru keletkezése. ..	35
Magyarázó jegyzetek az I-ső fejezethez.....	104
MÁSODIK FEJEZET. A kontinensen tartózkodó emigráció érintkezései a francia és a turini kormánnyal a háboru előtt, s levelezése Kossuthtal. Kossuth meghívása Párisba.	133
HARMADIK FEJEZET. Kossuth utja Párisba. - Értekezés Napoleon herczeggel s III. Napoleon császárral. - A magyar nemzeti igazgatóság első ülésének jegyzőkönyve.	315
NEGYEDIK FEJEZET. A semlegesség kérdése Angliában. Népgyűlési szónoklatok. Kormányváltás.....	356
ÖTÖDIK FEJEZET. Időközok.	472
HATODIK FEJEZET. (Ut Olaszországba.)	587
HETEDIK FEJEZET. (A fegyverszüneti katasztrófa. - Vége a reményeknek.).....	668
NYOLCZADIK FEJEZET. (Az olaszthoni magyar sereg feloszlásának történetéhez.)	681
MÁSODIK KÖTET.....	742
A VILLAFRANCAI BÉKE UTÁN.	742
BEVEZETÉS.....	742

ELSŐ FEJEZET. A helyzet a villafrancai béke után.	744
MÁSODIK FEJEZET. Magyarország helyzete a villafrancai béke után.	813
HARMADIK FEJEZET. A magyar ügy az európai sajtóban.	851
NEGYEDIK FEJEZET. Rokonszenv-tüntetés a magyar ügy iránt Skóciában.	889
ÖTÖDIK FEJEZET. Értekezés Magyarországról.....	918
FÜGGELÉK a magyar ügy ismertetésére irányzott törekvésekről szóló fejezetekhez.....	1137
HATODIK FEJEZET. Szétttekintés a megszakadt összeköttetések újból felvétele szempontjából.	1159
Függelék.....	1224
Egy történetirati tévedés helyreigazítása.	1224
HETEDIK FEJEZET. Tapogatózás Franciaországban.	1234
NYOLCZADIK FEJEZET. A hazament legionáriusok irányában vállalt kötelezettség megszegése.	1314
KILENCZEDIK FEJEZET. Az 1860. ápril 19-ikei provisorium.	1333
TIZEDIK FEJEZET. Jelentés hazulról s tanácsaim haza.	1395
TIZENEGYEDIK FEJEZET. Viszonyaink a turini kormánnyal.....	1436
Az egyezkedés.	1507
HARMADIK KÖTET.....	1538

A REMÉNY ÉS CSAPÁSOK KORA.	1538
1860-1862.....	1538
ELSŐ FEJEZET. A mi a szeptemberi egyezkedésre következett.	1538
MÁSODIK FEJEZET. Az október 20-ki diploma.	1701
HARMADIK FEJEZET. Az első csapás.	1813
NEGYEDIK FEJEZET. Második csapás.	1917
ADALÉKOK a IV. fejezethez.	1972
ÖTÖDIK FEJEZET. A harmadik csapás.	2045
HATODIK FEJEZET. A csapások közben a legnagyobb csapásig.	2240
HETEDIK FEJEZET. Cavour halála után.....	2380
ELSŐ SZAKASZ.	2389
Az 1861. magyar országgyűlés feloszlatásáig.	2389
MÁSODIK SZAKASZ.	2454
Az országgyűlés utáni időszakból.....	2454
BEFEJEZÉS.....	2537

ELŐSZÓ.

Kifejezhetlen érzelem-vihar dulta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett.

Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna.

Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék; - zokogva nyomtam reá a fiui szeretet búcsucsókját; - egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz; - még egy lépés, és - - - ugy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon.

Egy török főtiszt, »Alláh«-t említve, üdvözölt barátságosan; - elvezetett a fekhelyhez, melyet isten szabad ege alatt számomra készítettett barátságosan, és - - - kardomat kérte; lesütött szemmel, mintha szégyenlené, hogy török magyart lefegyverez.

Lekötöttem, átnyújtottam szótlanul, könnyel szememben, és ő, jó nyugalmat kívánva, magamra hagyott bánatommal.

Nyugalom és hontalanság!

Ha tudott-e a hitrege Ádámja nyugodni, midőn mögötte, a kitaszított mögött, Éden kertjének kapuja becsapódott, mivel hogy a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből evett!

Én is ettem abból a gyümölcsből, és felismertem a jót s a gonoszt; és felemeltem kezemet a jónak védelmére a gonosz ellen. A gonosz győzött, és én hazámból, - az én Édenemből kitaszítottam.

Ott álltam tompa merengésben a nem magyar Duna partján, melynek habjaiba - amonnan felülről, - a magyar nemzet könyeiből ég felé szállott vizpára csapadéka vegyült, s kis távolságban tőlem rohant tova a Vaskapu sziklatorlaszán keresztül, zugva, morogva, mintha szitkozódna a meg nem érdemlett végzet ellen.

Én hallgattam e zugást, mely keblem viharával összefolyt; belebámultam a méltatlanul meghiusult honfi remények semmiségébe; és arczomon öntudatlanul a kifejezhetlen fájdalom könnyzápora ömlött alá.

Minden volt e könnyzáporban, a mi a hazafi szívének fáj; minden! csak egy nem! a reménytelenség nem; a kétségbeesés hazám jövője felett nem.

Ugy tetszett nekem, - még akkor a fájdalom első lázrohamában is úgy tetszett nekem, mintha az ég csillagainak fényszikrázatából, könyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém, mely azt hirdeti borult lelkemnek, hogy nemzetem szenvedni fog ugyan, irtózatot fog szenvedni; mert bosszúja rettenetes a féktelen uralomvágynak, mely a megaláztatás porából nem maga tehetségével emelkedik fel; hát szenvedni fog nemzetem irtózatot, de nem hal bele!

Ez akkor az érzelmek lázában csak amolyan sugalom volt, mely átvillan a szívéen a nélkül, hogy a gondolkozó agy idegcsövein keresztül venné útját; olyas valami, mint az, a mit a könyörület istene szokott lövelleni a szenvedőnek lelkébe, hogy meg ne örüljön a bű miatt.

Később a török nagylelkűen megvédte életemet és hontalan társaim életét. Megvédte, nem veszély nélkül magára nézve. A győzelmében elbizakodott két szomszéd hatalmasság háborúval fenyegette, ha ki nem ad. S midőn a helyzet már oly fenyegető szint öltött, hogy a szultán tanácsosai nem vélnék kiadatásunkat kikerülhetni, ha csak a menekvők török vallásra nem térnek át, s ez által török alattvalókká nem lesznek, *Abdul Medsid* szultán felemelkedett üléséből a Divánban, s kezeit égre emelve, ünnepélyesen ezeket mondá: »Alláh hatalmas. Bizom oltalmában. De ha vesznem kell, vesszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy megsértettem a vendégjogot, hogy kiszolgáltattam ellenségeik bosszujának a szerencsétleneket, kik nálam oltalmat kerestének. Akarom, hogy meg is találják. Jőjjön, a minek jőni kell. Én nem adom ki. Így akarom. Így legyen. Gondoskodjatok a védelemről.«

És nem adott ki. Háboru nem lett belőle. De lett számunkra letartóztatási fogság a távol Ázsiában. Így látta jónak a dolgot közölni az európai diplomácia.

És mi ott, a távol magányban gondolkoztunk hazánk multja, jelene, jövődjé felett. És én végigtaglalva elmémben 1848-49-ki szabadságharcunk keletkezését, jellemét, lefolyását és az okok kutfejét, melyek a bukást

lehetővé tették, minél inkább számot vettem a helyzettel, minél inkább számba vettem nemzetem életerejének úgy történelmi mint lélektani elemeit, annál inkább megerősödtem azon meggyőződésben, hogy a hit és remény, mely amott a Duna partján, a hontalanság fájdalmának első rohama közben lelken át villant, a higgadt megfontolásban csak megerősítést találhat.

Nemzetem nem halhat meg a szenvedések alatt, melyek reá mérettek. A magyar kérdésnek történelmi alapja is van, jogi alapja is van, földleirati, népességi, politikai, számtani alapja is van; s e kérdés Európa szabadságának, Európa hatalmi súlyegyenének érdekeivel kapcsolatos. Ily kérdések belekiáltanak a világtörténelem logikájába. E kiáltást ideig-óráig az erőszak elfojthatja, de a kérdést ki nem törölheti az események számla-könyvéből, hová azt a történelem beírta. - E kérdés helyet fog magának követelni Európa függő kérdései közt mindaddig, míg vagy jog és igazság szerint meg nem oldatik, vagy a nemzet róla maga le nem mond.

Igy gondolkoztam én, s így gondolkozott az összes magyar emigráció. Bármilyen viszályok keserítették is a már magában is keserű hontalan életet; bár elszóródtunk a föld hátán, mint egy második Izrael; bár legtöbbünknek vállait, a hazafi bánat nehéz terhén kívül, a becsületes megélhetés bizonytalanságának keresztje is nyomta, a mint tapostuk a nyomoruság változatos utjait, idegenek közt idegenek - e gondolkozásban mindig, mindenhol, mindannyian egyetértettünk: mint akár barátilag összetartva, akár

barátságtalanul szertehuzva egyetértettünk abban, hogy a magyar emigrációra számkivetésében a rendületlen hazafiság tevékenységének szent kötelessége vár.

Élő tiltakozást kell képeznie a magyar haza állami életének eltiprása ellen isten és világ előtt.

Szóllania kell a némaságra kárhóztatott, cselekednie a bilincsre vert nemzet helyett, a bilincsre vert nemzet javára.

Fennen kell lobogtatnia a zászlót, melyet »névtelen félisteneinknek« honszeretettől izmosult karjai enyészhetlen dicsfénnyel vettek körül, - s melynek bukása gyászoló megdöbbenést keltett a világ népeinél.

Fen kell tartania a magyar kérdést a világtörténelem azon kérdései közt, melyek annak elmészetétől megoldást követelnek, az erkölcsi világrendet kormányzó örök törvények örök igazsága szerint.

Jelképeznie kell a magyar nemzet politikai vallásának ama hitágazatát, hogy ha a hármass hegy országunk czimerében mártírok vérével áztatott Golgothává lett is 49-ben, mint volt már többször ezelőtt: a keresztt, mely e Golgothán emelkedik, most sem sir fejfája, hanem a feltámadás jelvénye.

Hirdetnie kell hitét nemzete független jövődjében, miszerint a világ is higgyen benne, s mert hiszen, a magyar nemzetet számba is vegye.

S míg ernyedetlen tevékenysége által a bátorítás delejfolymát önti haza felé, hogy a nemzet el ne csüggedjen a szenvedések alatt, meg kell magában a magyar nemzet jog és természetszerű aspirációit testesítenie, és kapcsolatot képeznie ezek közt és a világesemények közt.

Nem mondhatom, hogy a magyar emigráció »házi élete« egészen ment volt azon gyarlóságoktól, melyekkel a száműzetések történelmében mindenhol, minden időben találkozunk. Emberek vagyunk, s az ember gyarló teremtes. És annak a szabályszerűtlen társadalomnak, mely a »száműzöttek nemzetének« lett elnevezve, kényszerű zűlétsága nagyon kevésbé alkalmas az emberi gyarlóságot féken tartani.

De a számkivetettség aprólékos nyomorúságai csak amolyan tűnékeny buborékok, melyek a történelem lapjára maradandó foltot nem nyomnak.

Ellenben azon elismeréssel tartozik a magyar emigrációnak a történelem, hogy a haza iránti hivatásának híven megfelelt, kötelességeit becsületesen teljesítette.

Sőt állithatom, hogy a magyar emigráció tevékenysége nem volt befolyás nélkül még a viszonyok azon fordulatra sem, melyet otthon új alkotmányos korszaknak neveznek.

A mi saját személyemet illeti: reám a multaknál fogva fokozatos mértékben hárult a kötelesség, hogy minden

erőmből iparkodjam utat egyengetni nemzetemnek független állami létének visszaszerezhetőse felé, melyet egy ezredéves mult, az ősök szent hagyománya, az utódok elidegeníthetetlen öröksége gyanánt szállított reá.

E szó »utegyengetés« adja meg a keretet azon tevékenységhez, melyet külföldön kifejtettünk. Mi tehetségünket nem becsültük túl. Soha sem ringattuk magunkat azon ábrándos képzeletben, hogy mi szerezhettük vissza nemzetünk számára a független nemzetek kerek asztalánál azon helyet, melyhez ezredéves történelménél s az európai közjog egészítő részét képező diplomáciai kötéseknel fogva is kétségbevonhatlan joga van. Ezt csak a nemzet maga teheti.

A mi hivatásunk volt oda hatni, hogy ha tenni akarandja, a külviszonyokban oly támaszt találhasson, miszerint - a mennyire emberi számítás biztos lehet - a siker csak saját határozottságától függjön.

E szempontból indulva, én három irányban tartottam kötelességemnek a becsületes igyekezetet.

Az egyik irányt annak tudata szabta élémbe, hogy a kutfő, melyre 49-ben a magyar nemzet óriási erőfeszítésének meggyűlölt visszavezethető, az önbizalomban megfogyatkozás volt.

A másikat Európa viszonyainak ismeretéből merítettem, mely vagy egy általános európai rázkódtatás, vagy egyes függő európai kérdések felmerülésénél oly kombinációk

lehetőségére mutatott, melyek az érdektalálkozás alapján nemzetünknek a felszabadítás munkáját megkönnyíthetik.

A harmadik irányt azon szükség érzete jelölte ki, hogy sikerre még kedvező esélyek felmerülésével is csak úgy lehet kilátás, ha egyrészt célban és szándokban szolidaritás áll fenn a nemzet és az emigráció között, másrészt pedig a kedvező esélyek a nemzetet készületlenül nem lepik meg.

Ami az elsőt, ama végzetes szerencsétlenséget illeti, melyet az önbizalomban megfogyatkozásnak neveztem: én akként voltam és vagyok meggyőződve, hogy bármi sok összeszivárgás táplálta is azon földalatti folyamat, mely a nemzet önbizalmának partjait aláásogatta, mindez nem volt volna képes a nemzet közszellemét a reménytelenségig megingatni, ha nemzetünk magát az egész világtól oly kimondhatlanul elhagyatottnak nem érezte volna.

Pedig a magyar nemzet ügye távolról sem volt oly reménytelenül elhagyatott, mint szerencsétlen elszigeteltségünkben képzeltük volt.

Mind inkább tért kezdett nyerni az európai kormánykörökben is azon igazság elismerése, hogy a magyarországi események nem tartoznak az addig nem birt népjogok kivívására intézett forradalmi rázkódtatások rovatába, melyek azon időben Európán végigzugtak. - Be kezdték látni, hogy minálunk nem a nemzet csinált forradalmat az országló hatalom ellen, hanem az országló hatalom, egy oly törvényes állapotnak fegyveres erővel

felforgatására, mely diplomáciai kötésekben alapult s az európai közjog integráns részét, az európai egyensúly egyik tényezőjét képezte.

Mind inkább méltatásra kezdett találni azon körülmény, hogy a magyar nemzet s az uralkodóház közti szerződést is nem a nemzet volt az első, a ki széttépte, hanem az, a ki fegyverrel támadta meg a megvédeni tartozott országot s azt állami lététől megfosztottnak, egyszerű birodalmi tartományyá lesüllyesztettnek nyilatkoztatta ki.

Az orosz intervenczió felháborodást keltett világszerte. A francia nemzetgyűlésen a »szabadság jövődjére veszélyesnek« lett határozatilag kijelentve. - Az angol külügyér - bár ügyünknek épen nem volt barátja - a parlamentben hivatalos kifejezést adott a kormány azon nézetének, hogy a mi Magyarországon történik, az fontos európai rendű esemény, (an important European transaction), mely elismervénynek a nemzetközi politikában megvan a maga szükségszerű korollariuma. - Az éjszak-amerikai hatalmas köztársaság már épen diplomáciai ügynököket küldött Magyarországra; a mi előkészítő lépés volt függetlenségünk elismerésére és számunkra mindazon politikai és anyagi előnyök felhasználására, melyeket a népjog ily esetekre biztosít.

Mindezek felül pedig hatalmasan kezdett nyilatkozni igazságos ügyünk mellett a mivelt világ közvéleménye. - Bátran merem mondani, miként alig van eset a világ történelmében, hogy egy nemzet szabadságharcza nagyobb rokonszenvet keltett volna fel világszerte, mint a miénk.

De mi el voltunk zárva a világtól. E rokonszenv melege nem hatott el élet-halál küzdelmet vivott nemzetünk szívéhez s én azon nyomasztó érzéssel fogtam kezembe a hontalanság vándorbotját, hogy az elhagyatottság gondolatja nyitotta meg a tért a fondorkodásoknak, az önbizalom azon aláásására, a mely bukásunknak kútfejévé lőn.

Hazafiui kötelességemnek tekintettem tehát azon lenni, hogy a magyar szabadságügy iránti érdeklődés oly gyökeret verjen a szabad népek közvéleményében, miszerint attól ne lehessen tartanunk, hogy ha a magyar nemzet újra kitüzné hazájának vérrel áztatott földjén a szabadság zászlaját, az elhagyatottság érzete erélyét elzsibbaszsa.

Feladatomból aránylag könnyű volt, mert készen találtam a lelkesedésig fokozott rokonszenvet, melyet »névtelen félisteneink« világszerte felköltöttek; és készen találtam a fájdalmas részvétet, melylyel nemzetem meg nem érdemlett bukása s bukására következett mártiromsága az emberiség szívét megrázkódtatá.

És e rokonszenv és e részvét nem valamely tűnékeny fellobbanás volt. Több mint két év múlt volt már el, a mióta Magyarországra az elnyomás sötét éjjele reáborult, midőn engem a sors, ázsiai letartóztatásomból a szabad Albion partjaira, majd onnan a szabad Amerikába juttatott s e két év daczára, a rokonszenv és részvét még mindig oly eleven volt, hogy tüntetésekben nyilatkoztam, minőket a világ még nem látott.

Mondhatom, szabad mondanom, mert én csak alkalma s nem tárgya voltam e tüntetéseknek, e rokonszenvnek; szabad mondanom, hogy az eltiport magyar nemzet egy triumphalis menetet tartott két világrészben, minőt semmi győztes imperátorról nem jegyzett még fel a történelem.

Én e rokonszenves érdeklődést készen találva, feladatomnak tekintettem azt a magyar ügy jogi oldalának, igazságának s hazánk határain messze tülterjedő fontosságának megismertetésével állandóvá tenni.

És én azt hiszem, állandóvá lett. A változott viszonyok hamut hinthetnek a rokonszenves érdeklődés parázsára a magyar név iránt, - mely a szabadság egy istenét imádó népek házi tüzhelyénél - a világ minden részén otthonossá lón. - Meglehet, hintettek is. A mai magyarban, ki az osztráknak nevezett hatalom politikájának örvényében kering, bajos arra a magyarra reá ismerni, a ki harmincz év előtt elidegenithetlen ősi jogát ugyanazon hatalomtól, fegyverrel kezében, számon kérte volt. De ha úgy találna megírva lenni ama könyvben, melyet a vallás a gondviselés könyvének nevez, hogy az események kerekének forgása a multat a jövendőben újra jelenné teszi, a hamvaiból feltámadott magyar Phönix meg fogná látni, hogy a világ rokonszenvének behamuzott parázsa újra lángra lobban, s a magyarnak nem lenne oka magát elhagyatottnak érezni.

A mi tevékenységem második irányát, az európai viszonyok ismeretéből meritettet illeti:

A 49-ki forrongásra Európaszerte az a bizonyos állapot következett, melyet az ember a harctéren lát a csata után. Az a bizonyos rémületes csend, mely borzalmat okoz. A halottak ott fekszenek elterülve. A sebesültek nyöszörögnek és nyöszörgésük oly irtózatoss! Különben csend van. Csak a dögmadarak sivitnak a megfertőztetett levegőben; csak a halottfosztogatók sűrögnek és segítik halottá tenni azt, a ki még él.

Ilyen volt az állapot Európában 49 végével, és 49 után. A ki meghalt, hát meghalt; a kit felakasztottak, hát felakasztottak; a kit börtönbe vetettek, hát ott sínlődött; a ki bujdosott, hát üldözték; a kinek elkobozták vagyonát, hát családja megtanult koplalni; a nép fiát elvitték katonának, hát ment; megrótták a népet terhes adóval »de plenitudine potestatis«, hát arcának véres verejtékét elfizette; az árvák, özvegyek sirtak - titokban; a polgárok átkozódtak - titokban, a legrejtettebb kamarákban, jól bezárt ajtók s ablakok mögött - különben csend volt, mint a sirban van. - És a hatalmasok ezt a »rend és nyugalom« állapotának nevezték. - Nekik saját szótáruk van. - »Europa ordini et tranquillitati asserta« 49-ben, mint »libertati asserta« 15-ben.

Pedig a 49-ki reakció sehol sem teremtett oly állapotot, mely tartósságra számíthatna. Sehol az egész kontinensen. Kiütni a kardot a kézből, nem annyit teszen, mint a sziveket megnyugtatni. - Az európai kontinens egy vulkán volt. Nem füstölgött, de forrott érezhetőleg. Az embernek csak a földhöz kellett hajolni, hogy meghallja, miként zúg a mélyben alatt. - Zúgása még hozzám is elhatott a kutahyai kaszárnnyába. - Mikor pedig Marseilleig

érkeztem, ott zúgott hajóm körül a Marseillaise viharos akkordjaiban. - Még a levegő is tele volt konspirációval. Minden ember konspirált jobbra vagy balra, - még azok is konspiráltak akik azt gondolták, hogy nem konspirálnak. Még olyan emberek is konspiráltak, a kik ma már irtózatosan csodálkoznak maguk felett, hogy ők valaha konspirátorok is lehettek.

Mi, magyar emigránsok nem konspiráltunk. Nem volt reá szükségünk. A száműzöttek nemzete bizonyos tekintetben szabad nemzet. Szomorú szabadság, de még is az. A politikai száműzöttek homlokára van írva hogy minő táborba tartozik. Hite és vallása jelvényét nem kell töltéstáskájába rejtenie. Ha akarná sem rejtheti el. - Csak ne sértse az ország törvényét, mely árva fejének menhelyet adott, - szabadon áldozhatik politikai religiójának oltárán.

Hanem ha nem konspiráltunk is, nekem most a meghiusult remények sivatagában is úgy látszik, hogy nekem, mint a magyar 49-es zászló egyik őrének, külföldön az akkori viszonyok között hazafiúi kötelességem volt az európai vulkán forrongásának fázisait szemmel tartani, nehogy kitörése megleljen; s a meglepetés folytán elveszzen a nélkül, hogy az lenne, a mi talán lehetne; alkalom szerencsétlen hazám számára.

Az innen eredt viszonyok emigrációs életem történetébe bele tartoznak. Nem mondhatom, hogy e viszonyoknak hazám javára gyakorlati hasznát vehettem. A világesemények más fordulatot vettek. Az a vulkán, mely egy világraható nagy kitörés előjeleit viselte magán, egy helyütt megkérleltetett, más helyütt szellentyűre talált;

harmadik helyütt parciális kitörésben csillapult le; negyedik helyütt (épen ott, hol érdekeink leginkább találkoztak) a nemzeti aspirációkkal magát bölcsen azonosító hatalom által, a vulkán tűzanyaga rendezett hatalmi csatornába tereltetett.

Van azonban ez eszmekörbe tartozó tapasztalataim sorában egy vonás, mely sem nem magán jellegű, sem a magyar emigráció házi életére nem szorítkozik, hanem a magyar nemzet történelméhez tartozik.

A mint Bosztonban huszonzét évvel ezelőtt a nagyszerű lépcsőzetre lépnek, mely a Kapitolium büszke épületéhez felvezet, melynek nyílt oszlop-csarnokában Massachusets állam szenátusa és képviselőháza elnökeikkel s az államkormányzóval élükön, fedetlen fővel állottak, hogy a népjog megsértésének sulya alatt elbukott magyar nemzetnek megadják - személyemben - a tisztelet és testvéries rokonszenv adóját: szemembe ötlött a homlokzat előtt emelt diadalmi ív: rajta Massachusets állam czimere e körirattal: »ense petit placidam sub libertate quietem« és alatta egyik beszédemnek im e szavai:

»There is a community in the destinies of humanity.«

(Az emberiség rendeltetésében közösség (szolidaritás) van.)

És ama szabad, mivel, boldog mintaállamnak (melyben sem írástudatlan ember, sem koldus, sem rozzant ház

nincs,) kormányzója engem kézen fogott és ama szavakra mutatva, isten szabad égének láttára felhívott, mondjam meg nemzetemnek: bizzék ama szent igazságban; és legyen biztos felőle, hogy az Egyesült Államok hatalmas köztársága ama szent igazság szerint fog irányában cselekedni.«

És e biztosítást a népnek összesereglett százezrei egeket rázó kiáltásban hangoztatták vissza.

Nekem - a hontalan vándornak - jól esett a népek közötti szolidaritásnak ez ünnepélyes elismerése egy oly állam részéről, melynek törvényhozásában, a magyar ügynek tüzetes megvizsgálása után, ki lett mondva: hogy szabadság-harcunk jogos és igazságos volt, hogy az orosz intervenció a nemzetközi jognak vastag megsértése volt, mit az alkotmányos szabadság fentartásánál érdekelt nemzeteknek komoly megfontolás alá kellett volna venniök - s hogy minden alkotmányosan kormányzott nemzetnek kötelessége is, érdekében is van a legbensőbb viszonyba lépni egymással a végett, hogy a kényuralom támadásainak visszaverésére erejüket minél sikeresebben egyesíthessék.

Az oczeánon tul ily ünnepélyességgel hirdetett szolidaritásnak érzetét természetesen feltaláltam Európában mindazon nemzeteknél, melyeknek 1849-ki viszontagságai a »számüzöttek családjának« sorait szaporították. De a mi a magyar nemzet független létének európai súlyát igen jelzetesen illusztrálja, az a kiváló fontosság, melyet a szolidaritásnak ismert európai szabadság érdekeinél nemzetünknek mindannyian

tulajdonítottak, még azok is, kik földleirati helyzetüknél fogva a magyarországi esélyek közvetlen befolyásának körén kívül állanak. - Mindannyian át voltak hatva annak érzetétől, hogy a magyar szabadságharc az első percztől, de különösen az orosz intervenczió közbelépése óta, hazánk határain messze túl kiható, európai érdekű volt; - hogy a mi harcunkban - miként én magam is mondtam Szegeden - Európa szabadságának harca vivatott. - Ez - és azon körülmény, hogy az osztrák császár külső segítséghez volt kénytelen ellenünk folyamodni, - hogy két nagyhatalomnak nem csak összes haderejére, de még a lelkek talaját sötétben aláturkáló vakondok-mesterségre is szüksége volt, miszerint az igazság fegyvere kezeinkből kiessék; - és a dicsfény, mely a »Honvéd« nevet körülvette, és végre az, hogy midőn Európaszerte már minden más nép elbukott, mi még állni tudtunk; - s a hős, de elhagyatottságában nyomatéktalan Velenczével utolsónak tartottunk ki a szabadság harczterén; - oly fontosságot adtak a magyar nemzetnek, hogy - mondhatom - egy idősb testvér tekintélyével lett felruházva, a szolidáris európai szabadság családjának táborában, kire mindenki bizalommal, reménnyel tekintett.

Egy megtakarított fillérje ez a multaknak, mely ha a jelenben kiesett is a forgalomból, a jövőben még értékre juthat.

Az európai viszonyok ismeretéből meritett tevékenységi iránynak egy másik lapjára azon összeköttetések tartoznak, melyekbe a krimeai háboru alatt a hadviselő hatalmakkal jutni megkísérlettük, az 1859-ki s 1866-ki

háboruknál pedig a magyar emigráció valósággal el is jutott.

A legutóbbi orosz-török háboru kimenetele - mely irtózatosan bele fog nyulni Európa jövőjébe - kézzel foghatólag bebizonyította, mennyire igazam volt, midőn a krimeai háboru alkalmával érvényt iparkodtam szerezni azon politikai axiomának, hogy a keleti kérdést csak a magyar és lengyel ügynek együttes felkarolásával lehet azon - fájdalom elkövetkezett - katasztrófától megóvni, hogy az orosz hatalmi sphaera vészterhes kiterjesztésére ne vezessen. A török porta ezt belátta; és semmit sem óhajtott inkább, mint azt, hogy ez észszerű politikai kombináció érvényre jusson. - De nyugati szövetségesei - Ausztria iránti tekintetből - megfogták kezét. - Hazámnak a gondviselészerű alkalomhoz kötött reményei füstbe mentek.

Az 59-ki olaszországi háboru szövetséges viszonyba hozta a magyar emigrációt a francziák - akkor hatalmas - császárával, mulékonyan; - az olasz királyi kormányval tartósabban egész 1867-ig, - az 1866-ki háboru a poroszsal is.

Ugy látszott mindkét alkalommal, mintha az isten könyörületének angyala a szabadulás öröm-poharát nyujtaná a sokat szenvedett magyar nemzet felé; - a meghiusult remény ürm-pohara lett belőle. - Első alkalommal - a véres, nem könnyű, de gyors győzelem az osztrák felett, vette el ajkainktól az öröm-poharat, és a győztes imperátor félelme attól az összeütközéstől, mely tizenkét évvel később elkövetkezett s melynek 59-ben

elejét vehette volna. - A 66-ki háborúnál pedig elütötte ajkainktól a poroszok könnyü s gyors győzelme, és még inkább - - a nemzet maga - - - akkor már az osztrák-magyar dualizmus párája telítgette a levegőt.

De a magyar emigráció testületi életének e két mozzanata nem érdektelen, nem is fontosság nélküli lap a magyar történelemben; s a világtörténelemmel is kapcsolatos.

Deák Ferenczhez 1867-ben intézett nyílt levelemben ezeket irtam: »A magyar nemzet életrevalóságának óriási revelációja 1848-49-ben - melynél a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott - annyit mindenesetre eredményezett, hogy úgy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, nemzetünk még bukásában is azon önczélú, életerős tényezők közé lőn sorolva, melyekkel az európai történelem fejleményeinél számolni lehet, számolni kell.«

Ez így volt, a míg magyar kérdés volt. Hogy így volt, annak nem érdektelen illusztrációját fogja a történetírás a magyar emigráció életének e mozzanataiban feltalálni.

Nekem s kik igyekezetem társai voltak, a meghiusult remények éjjelére csak azon egy emlékezet vet egy kicsi halaványka sugárt, hogy nemzetünket önczélnak óvtuk meg a hatalmak kecségtetési közben is, s hő vágyaink türelmetlenségét is meg birtuk annyira fékezni, hogy a magyar nemzetet idegen czélok pusztá eszközévé felhasználni meg ne engedjük.

Jelzettem ezekkel az első két irányban kötelességemnek tartott tevékenység természetét; a harmadik irányról - mely a hazávali összeköttetésünkre vonatkozik, csak keveset kell, s e keveset elég lesz emlitenem.

Mibennünk menekültekben, önálló súly nem volt, súlyt csak az által nyerhetünk, ha a nemzeti aspirációk képviselői vagyunk, s képviselőinek ismertetünk. - Nekünk tehát, nemzetünk érdekében kötelességünk volt a szolidaritást nemzetünkkel fentartani, de azon is lenni, hogy a nemzet is fentartsa velünk a szolidaritást. E kölcsönhatási gondolat képezi a vezérfonalat, mely összeköttetéseinken a hazával végigvonul. - Mihez még csak annyit kell hozzáadnom, miként azt igen is mindig tanácsoltam, lelkükre kötöttem politikai hitvallásom osztályosainak a hazában, hogy intézkedjenek, miszerint az alkalom - ha előadja magát, - a hazát ébren találja, s készületlenül ne találja; de arra mindig óva figyelmeztettem, hogy Magyarország függetlenségének ügye nem olyan ügy, melyet utcai torlaszok emelésével kivívni lehetne. - Ez, ha fegyverrel kellend érte harcolni, háborút feltételez, mely nem is csak belforradalom, hanem egy nagy külháboru arányaival bir; »emeutök«-höz folyamodni tehát sem nem tanácsos, sem nem szabad, mert becses a magyar hazafi vér; bűn volna haszontalanul kockáztatni. - A magyar függetlenségi ügynek e sajátságát soha sem tévesztettem szemem elől sem otthoni, sem külföldi összeköttetésem változatos viszontagságai között.

Ez adta meg a magyar emigrációnak azt a kiváló jelleget, mely még III-ik Napoleon császárt is arra indította, hogy

midőn az 59-ki háboru után a német sajtó azt veté szemére:
hogy forradalmi elemekkel szövetkezett; a Granier de
Cassagnac (nem »Paul« hanem Granier) által
kezeltetett közlönyében azt adatta válaszul, hogy »a
magyarok nem forradalmárok, hanem
hazafiak.«

* * *

Ilyen volt a magyar emigráció hazafiui törekvéseinek
kerete.

Ma már ez mind csak mult.

A nemzet máskint határozott.

Összetörte annak a zászlónak rudját, melyet mi a
hontalanság göröngyös utain fennen lobogtatánk.

Azt irtam Deák Ferencznek: hogy a magyar kérdés
számbavételi ereje egy »nagy vívmány volt, melyet
feladni bűn.«

Feladatott.

Magyar kérdés lehet, hiszem van, a szívek rejtekében, de
a világ előtt nincs.

Magyar emigráció sincs.

Fiaimmal s pár elvrokon hú barátal egyedül állunk -
elhagyatott, magános vándorok a sivatagon.

Nekem, a sir szélére érkezett öreg vándornak, kinek jövője nincs s kinek múltjában nincs öröm, azt mondja lelkem meggyőződése, hogy miként egykor nemzetem ellenségeivel szemben, úgy most saját nemzetemmel szemben is, én nekem van igazam!

A »világ bírāja« itélni fog.

Hanem mind az, a minek keretét e lapokon körvonaloztam, már csak a multnak történelmére tartozik.

S mert oda tartozik, szerződést kötöttem az *Athenaeum* könyvkiadó-társulattal »Irataimnak az emigrációból« kiadása végett; mihez e lapok szolgálnak előbeszédül.

Nem nyujtok tökéletes gyűjteményt, részben a diskréczió kötelessége miatt is, de főképp azért, mert hibáimhoz tartozik, hogy a mit tettem, annak írásban megőrzésére alig gondoltam valaha. - A másokét csak megőriztettem számkivetésemben, - miként az olvasó majd látni fogja - de a magamét csak nagyon hézagosan.

De azt gondolom, emigráczióális irataim még így is nem jelentéktelen anyag lesznek korunk történészének számára.

Mennyit fogok abból magam elkészíthetni? mennyi marad a munkából fiaimra? - az isten tudja.

Óhajtottam volna az egészet fiaimra hagyni, - miként az, a mi több-kevesebb indiskréció nélkül nyilvánosságra

most még nem volna hozható, mindenesetre reájok is marad. - Óhajtottam volna, több más oknál fogva azért is, mivel, ha már lelkemtől a haza állapotán megnyughatás megtagadtatott, napom végalkonyán életfáradt agyamnak legalább anyagi nyugalomra volna már szüksége; - ez »Iratok« sajtó alá bocsátása pedig, ha én magam eszközölöm azt, terhes munkával jár, mert, (a mint majd látni fogja az olvasó), nem szoritkozom hányt-vetett irataimnak tárgy szerinti összeállítására, hanem az események történelmét, melyekkel ez iratok összeköttetésben állanak, hiteles adatok alapján világosságba is iparkodom helyezni; s itt-ott a bő anyagot viszontagságos életem alkalmi reminiscenciáival is kísérem.

Nem is tartózkodom bevallani, hogy csak azért nem hagytam irataim nyilvánosságra bocsátását fiaimra, mert anyagi körülményeim szigorúsága kényszerített, hogy e terhes munkára vállalkozzam. Agyam és kezem munkájával kerestem meg hontalanságomban mindennapi kenyeremet, de még e kenyérkeresetet is iparkodtam a hazafiui kötelességgel összekötni. Így akarom kenyeremet megkeresni életem végnapjaiban is, ha lehetséges. »Mint munkás állok előttetek« - mondtam az angoloknak, midőn kereseti felolvasásaimat megkezdtem. - Felemelt fővel, nyílt homlokkal mutatom be magamat mint ilyet a magyar közönségnek is. - Ott és akkor e vallomás nem hogy leszállított volna amaz idegen nemzet jó véleményében, de sőt felemelt. Most és saját nemzetem előtt emelni vagy süllyeszteni fog-e? azt a közönség ítéletére bízom; s ítéletében, ha nem kedvező lesz is, annak tudatával nyugszom meg, hogy ha munkám nem vág is

annyira össze a kor irányával hazámban, miszerint jelenben érdeklődéssel találkozhatnék, egészen haszontalan még sem leszen, mert korunk hazai történelmének majdani megírásához némi adatokat fog szolgáltatni.

Meg kell még emlitenem, hogy ez irataim sajtó alá rendezését, s a különféle kéziratok irályi szabatosságának gondozását és a korrektségre felügyelést *Helpy Ignác* orsz. képviselő ur volt szives elvállalni.

Fogadja e szivességeért köszönetemet. Szintugy tartozásomnak ismerem nyilvánosan köszönetet mondani a kiadó cégnek az előzékenységért, melylyel ajálkozásomat fogadta; megbizottjainak pedig azon lekötelező szivességeért, melyet a köztünk létrejött üzletviszony részleteinek elintézésénél irántam tanusítottak.

És ezzel utnak eresztem »Irataim«-at - - - sine me - liber - ibit in urbem.

Collegno (al Baraccone), Olaszország. 1879. november 5.

Kossuth Lajos.

TÁJÉKOZÁSUL.

Ama bár igen csekély rész, mely a jelen kötettel megindult nagy munkából nekem jutott, kötelességemmé teszi az

olvasó közönségnek tájékozás végett némelyeket elmondanom.

Rövid leszek, rövidnek kell lennem. Hiszen itt Kossuth Lajos szól a nemzethez. És szól nem mint agitátor, nem mint vezér, hanem mint a honszeretben és honfi bánatban megöszült férfiú, aki történetirói hűséggel beszéli el honfitársainak: mit cselekedett ő, mit cselekedtek bajtársai a száműzetés első napjaitól kezdve, hogy a náluknál is még inkább hányt-vetett hazának jó szolgálatot tehessenek.

A történetíró nyugalomával beszéli el reményeinek és csalódásainak hosszú sorát; nem színezve, nem szépitgetve semmit; mitsem gondolva azzal: vajjon bizonyos igazságok kimondása dicséretet vagy gáncsot idézend-e reá? Elmondja, mert így volt, mert így történt, mert igaz.

Fentebbi előszavában anyagnak nevezi a nagynevű szerző művét, anyagnak a hazai történetírás számára. Az olvasó már a jelen első kötetből meg fog győződni, hogy sokkal többet nyújt ennél.

Nyújt, részben teljesen kész történetet, részben pedig anyagot ugyan, de nem egyedül a hazai, hanem az újabbkori világtörténet írójának is; oly mozzanatokat érintve az 1859-ki és később az 1866-iki korszakokból, valamint a keleti kérdés lánczolatos változatairól, melyek eddig egészen ismeretlenek voltak, vagy szántszándékkal hallgattattak el.

Nem csoda, hogy ez iratok iránt oly nagy érdeklődés mutatkozik Európaszerte, hogy mindenütt annyira türelmetlenül várják megjelenését, miszerint Európa egyik legnagyobb kiadó czége - az angol - határozottan kikötötte, hogy mindjárt az első kötet egy és ugyanazon napon jelenjék meg Budapesten és Londonban.

A magyar olvasót a műnek természetesen azon részei fogják leginkább érdekelni, melyek Magyarországra vonatkoznak. S örömmel látandja, miként ez Iratok, kétségbevonhatlan hitelességgel felkarolják, s legelőször csakis ezek karolják fel az emigráció összes politikai működését s úgy a külfölddel mint a hazával fentartott viszonyát.

Ami az ő saját működését illeti, minden olvasó könnyen észreveendi, hogy azon két irány vonul végig. Egy felől szigoruan megfigyelni az európai események fejlődését s kilesni az elnyomott haza felszabadítására felhasználható minden kedvező alkalmat; más felől örködni, hogy a hazafiui türelmetlenség oly lépésre ne ragadtassa magát, melynek következtében a nemzet, függetlenségének kivívása helyett, esetleg csak idegen czéloknak szolgálna eszközeül.

Mig az előbbi irány, elősegítve Magyarország volt kormányzójának kimagasló állása és nagy multja által, oly összeköttetésbe hozta őt az európai diplomacia legfőbb tényezőivel s oly eszközöket adott kezébe, minőkkel aligha rendelkezett valaha számüzött, és oly mély bepillantást engedett neki a világesemények titkos gépezetébe, aminőről ez Iratok tanuskodnak: addig

működésének másik iránya megfejtésül szolgál sok olyanra, ami annak idején az emigráció egy részében félre lőn magyarázva s amit némelyek talán még most is balul értelmeznek.

Egyébiránt a mű, egészében oly változatos s oly sokoldalú, hogy módot nyújt az olvasónak egyaránt megítélni Kossuth Lajosban az embert, a hazafit, az államférfiut, az író-t és itt-ott, különösen nejéhez írott leveleiben, a családfőt. És éppen mert mindezekre maguk az Iratok adják meg a leghelyesebb alapot, én nem tartom hivatásomnak azok beltartalmának méltatásába e helyütt bele bocsátkozni. Ezt, annak idején, megtehettem másutt. Természetesen még kevésbé gondolhatok arra, hogy Kossuth Lajos iratait a magyar közönségnek ajánlgassam!

A jelen sorok célja főként az, hogy az olvasót ez Iratokra vonatkozó némely inkább külső dolog iránt tájékozzam.

* * *

És itt mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem úgy a Szerző, mint a kiadótársulat nevében a késedelemért, melyet az első kötet megjelenése szenvedett. Magyarázatát leli ez részint s főképp azon rendkívüli óvatosságban és elővigyázatban, melyet ily nevezetes és nagyterjedelmű munka megindítása megkövetel; részint a Szerző és kiadók lakhelyei közt levő nagy távolság által okozott nehézkességben. A késedelmet végre pár héttel az angol kiadónak azon fentérintett kikötése is hosszabította, mely szerint ez első kötetnek egyidejűleg kell megjelenenni

magyarul és angolul. A magyar közönség bizonyára csak méltányolni fogja a készséget, melylyel az »Athenaeum« a mű és szerzője érdekében e kívánságnak engedett.

Most, hogy a munka megindult, kilátásba helyezhetem folytatását aránylag rövid idő alatt. A 2-ik kötet összeállítása már munkában van s a munka javában folyik. Ez, ha csak valami váratlan közbe nem jő, még ez idén meg fog jelenni. Remélhetőleg a 3-ik kötet is. Annyit mondhatok, hogy Szerző minden lehetőt elkövet, miszerint a három kötet kiadása gyorsan következzen egymásra.

Még egyet kell megjegyeznem.

Az olvasó észre fogja venni, hogy nagy hazánkfia a magyar emigráció házi életébe vágó incidenseket gondosan kerüli. Pedig van azok közt sok olyan, ami különösen a magyar közönséget kiválóan érdekelné, sőt némelyike történelmi érdekléssel bír. S a mint most a történetbuvárok nyerevénynek tartanak minden legkisebb levéltöredéket, mely a Rákóczy-féle emigráció viszonyaira bár mi kis világot vethet: úgy bizonyára annak is eljövendő ideje, mikor a 49-ki magyar emigrációra vonatkozó minden legkisebb adat hasonlóan kutatás tárgyát képezendi. Kötelességemnek tartom ezuttal a közönséget az írást is megnyugtató, hogy e kutatás nem lesz hiába való.

»A multaknak jövőendő buvárai - írja nekem a Szerző egyik levelében - Irataimból annyi utmutatást meríthetnek, miszerint tudják, hogy hol találhatók bőviben az ily

adatok. Jó kezekben maradnak. (t. i. fiainál). Nem fognak a sajt-árusok kezébe kerülni. A jelen még amaz időszaknak sok előre nézve contemporaneitás jellegével bír.« -

Ez Iratok olvasói, habár így ezuttal némi érdekes közleménytől esnek el, csak méltányolhatják az érzelmet, mely Szerzőt az ilyenmű adatok ez időszaki mellőzésére birta.

* * *

Végre jeleznem kell pár szóval azt a csekély részt, mely e munkában az én osztályrészemül jutott. Előszavában Szerző ezt három irányban jelöli ki: a sajtó alá rendezést, az irány szabatoságának gondozását, és a korrektségre való felügyeletet.

Ami az elsőt, a sajtó alá rendezést illeti, ez nekem valóban igen kevés munkát adott; mert ő az egész anyagot annyira rendezve küldte be hozzám, mikép egész munkám tekintetben arra szorítkozott, hogy az egyes fejezeteket, az olvasó nagyobb kényelme és világosabb tájékozása tekintetéből, részekre osszam s azok tartalmát minden egyes rész élén jelezzem.

Az olvasó könnyen el fogja képzelni, hogy a második, t. i. az irányi szabatoság nekem bizony nem okozhatott fejfájást. Ki tudná azt jobban, vagy csak annyira is gondozni, mint Szerző maga? hiszen az a nyelv, melyen Kossuth Lajos ír, elismert s eddig még utól nem ért mintapéldánya a magyar klasszikai irálynak.

A mi végre a harmadikat, a korrektségre való felügyeletet illeti, ez alól felmentett engem az Athenaeum valódi angol szabatosággal berendezett nyomdája s annak személyzete által e munka körül tanusított ritka buzgalma.

Legfőbb munkám tulajdonkép abból állott, hogy itt-ott, hol a szöveg természetéből folyónak, szükségesnek vagy czélszerűnek látszott, rövid s ritkán lényeges jegyzeteket tegyek, melyeket azonban mind aláírtam. A többi jegyzetek, azok is, melyek Kossuth nevével ellátva nincsenek, az ő tollából folytak.

Ebből áll az egész. S e kevés munka fejében osztályrészemül jutott azon ritka élvezet, hogy én lehettem ez Iratok első olvasója.

Nem tagadhatom meg azonban magamtól azt az elégtételt, hogy itt kimondjam: miszerint van igenis e munka körül egy érdemem, a melyre életem fogytáig az öröm érzetével fogok gondolni, s ez az: hogy sikerült nagy hazánkfiában leküzdenem az ellenszenvet, melyet, az általa érintett kényszerítő okok daczára is, iratainak életében való közrebocsátása ellen mindig táplált, - egy érdemem s egyuttal jutalmam: hogy hozzájárulhattam ily módon egy irodalmi mű megjelenéséhez, mely bizonyára rövid időn minden igaz magyar család nemzeti bibliájává fog válni.

Kelt Budapesten, 1880. évi április havában.

Helpy Ignác.

Az 1859-ik OLASZ HÁBORU KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Az 1859-ki olasz háboru keletkezése.

I.

Történelmi visszapillantás. - Egységi törekvés. - Gyűlölet az idegen ellen. - Összeesküvések tanyája. - A bécsi kongresszus. - Metternich ítélete. - Az 1848. forradalom és Károly Albert.

Itália csak földleirati elnevezés, mondá Metternich.

És csakis az volt. A bécsi kongresszus elhatározta, hogy csak az legyen.

Mi magyarok az egyedüli nemzet valánk, kik azt országnak, »Olasz-Ország«-nak hívtuk. Jóselnevezés volt, melyből a jövő szólott. Itália még nem volt Olasz-ország. Geographiai elnevezés volt.

De a teremő, kinek műve még mindig folyik, e földleirati elnevezést Európa kertjévé tette, s e kertre ráütötte az együvé tartozás pecsétjét, adván neki kerítésül az Alpesekeket, a megingathatlanság jelképét és a tengert, mely, mint az anyakar gyermekét, három oldalon körülöleli.

És ez egységes kert népek hazája volt, kiknek a multak dicsőséges hagyományai, s az ezekhez kötött közös genius azt mondták: »Nemzet lenni vagytok hivatva, nemzet legyetek.«

És e hivatás öntudata imitt, öntudatlan ösztöne amott, szelleme mindenütt, mint egy szakadatlan fonal vonul végig e népek multján.

Nem egyenlő volt a fajkeverék, melynek olvasztó tégelyéből előkerültek. A legtávolabb észak, a nyugat és kelet, még Afrika is, adtak alakulásukhoz elemeket. Itt normann, amott góth, másutt gallus, majd osztrogóth, herul, longobard, görög, szaraczén vér kering ereikben; de a különböző keverék forrasztó eleme mindenütt azon egy volt; az, mely helyben maradt, midőn Róma ledőlt, - a latin elem. S e forrasztó elem, mely a hódítókat meghódította, egység típusát nyomta mindannyiokra.

Nem egy nyelvet beszéltek, meg sem értették egymást; de mindegyikök nyelvének alapvonása azon egy, a latin; s a mint egy költő hatalmas geniusa azon nyelven szólalt meg e népek előtt, melyben ama közös alapvonás legzengzetesebben nyilatkozik, mindannyian érezték, hogy különböző fajcsaládi nyelveik mellett van egy közös nemzeti nyelvek, mely őket az Isten által körülhatárolt egységes hazában nemzeti egységre hívja.

Miként a család tagjai közt megvan az egyéni különbség, úgy e népek között is meg volt a vidékies (regionalis) különbség s még most is meg van; századok történelmének nyomai nem könnyen mosódnak el; de e különbség nem állott útjában a nemzetcsaládi érzetnek, mely őket összefűzte.

Jöttek idegen hatalmasok, s egymással vetélkedve a szép birtok felett, feldarabolták maguk között, mint a kereszt őrei Krisztus palástját, de azt nem tudták kivinni, hogy a szétdarabolt tagokból kiirtsák az egységre törekvő egységes életerőt. - Voltak, kik ez egység symbolumát a pápában, voltak kik azokban keresték, kik magokat a »római szentbirodalom császárajának« nevezték. Badar gondolat mindkettő. De mindkettőnek kutfeje az egység eszméje volt.

Volt a belső megszaggatottságnak is ideje. Testvér testvérrel huzalkodott. Mindenik azon iparkodott, hogy egyéni erejét a lehető legmagasabb fokra fejtsse ki, miszerint vetélytársaival szemben helyt állhasson. E fejlesztő erőt legtöbbször a municzipális szabadságban, - a széthullott római birodalom e hagyományában, - s a

köztársasági formákban keresték. Zavaros szabadság volt, de szabadság; s ez mindig erőt fejt, még ha zavaros is. Ki is fejlett e megszaggatott tagokban az egyéni erő a bámulatig. A kis Asti város a német császár összes erejének ellent állott, bár védfal helyett csak sövény kerítése volt. - Pisa megverte a szaraczeneket, a spanyol partokon mindenütt s Afrikában is, és Athenét, Korinthus, Negropontét, Szárdiniát, Korzikát s a baleari szigeteket meghódította. Genua egyes egyedül 35,000 harczossal ellátott hajóhadat állított ki; s Velence feltüzte Konstantinápoly ormaira Szent-Márk zászlóját.

Az individualismus e kifejlődése nem látszott kedvezni az egységi iránynak, de kedvezett a függetlenségi szellemnek, mely egységre vezet. Az olasz ur akart lenni saját hazájában. Az idegen uralom gyűlölete egyesítette az eldarabolt tagokat; s a rettenetes Barbarossa hatalmát a Lombárd köztársaságcskák összezúzták. - Az idegen uralom e kiirthatlan gyűlölete itt-ott még a pápákon is erőt vett; II. Gyula pápa zászlóira e felírást tétette: »Italia ab exteris liberanda« (Itália megszabadítandó az idegenektől) s még haldokló ágyán is azt kiáltozta: »ki a barbárokkal Itáliából.«

Az apró köztársaságok meg tudták óvni Itáliát az idegen uralomtól, de magokat nem tudták megóvni a házi zsarnokoktól. A zsarnok csak magának él; s magának élve a népet gyengének szereti, gyengévé teszi. E gyengeség újból nyakára hozta az idegen uralmat Itáliának: spanyol és franczia vetélkedtek egymással, hogy ki legyen ur az olasz felett; a győztes az első lőn, míg helyébe a mult század elején jobbadán az osztrák lépett. A leggyűlöltebb

mindenek között. E gyűlölet kitört a piemontiaknál, kik Guastallánál az osztrák seregeket szétverték; kitört a nápolyiaknál, kik Velletrinél legyőzték; kitört legfényesebben a genuaiaknál, kik egy rögtönzött felkeléssel az osztrákot kikergették, - és meg lón mutatva a világnak, mi mély, mi általános az idegen uralom gyűlölete az olaszoknál.

Vajjon e gyűlölet háttérbe vonult volna-e a nemzeti egység engesztelő érzete előtt, ha I. Napoleon Itáliát egy testté egyesíti, midőn Sziciliát és Szárdiniát kivéve az olaszok sorsa diadalmas kezeiben volt? azt nehéz volna megmondani; de az bizonyos, hogy az idegen uralom iránti gyűlölet csak fokozódott az olasz kebelben, midőn a hódító, a nemzeti egység után sóvárgó Itáliából maga s családja számára három különválasztott uradalmat csinált.

Ily karban találta a bécsi kongresszus Itáliát, midőn Napoleon megbukott.

És e kongresszus, mely azzal kérkedett, hogy Európa szerkezetét állandó alapokra fekteti, elbizakodottságában nem gondolt a népeknek sem érdekeivel, sem érzelmeivel; csak a dynasziákkal, csak a hatalom felosztásával gondolt.

Igy lett Itália földrajzi elnevezéssé, melyen az osztrák uralkodott s a hol nem uralkodott, parancsolt. - Közvetlen birtokul nemcsak Lombárdiát kapta vissza, hanem ráadásul még Velenczét s Isztriát is, s kezébe adatott a piacenzai vár és Ferrara, miszerint hatalmát a Pó jobb partján is éreztethesse; e mellett pedig Toskána és Modena

osztrák főhercegeknek adattak vissza, s Párma osztrák főhercegasszonynak jutott, egy osztrák császári biztos oltalma alatt.

Ez együtt annyi volt, mint az osztrák házat a földrajzi elnevezéssé darabolt Itáliának urává tenni.

S ez által a bécsi kongresszus állandóságot ígérhető alkotás helyett Itáliából egy örökké forrongó politikai vulkánt csinált.

Az osztrák uralom gyűlölete Itália népeinek religiójává lett, mely minden más érzelmnek fölötte állt.

Itália az örökös összeesküvések tanyájává lőn.

Ha itt-ott egyik vagy másik kormány engedményekkel, javításokkal gondolta a békétlenséget megkérlelhetni, a forrongást lecsillapíthatni, minden lépten nyomon azon felelettel találkozott: mit ér ez nekünk, ha Itália nem ország s ha ez az ország nem független! A szabadság csak üres szó, csak csalóka alakítás függetlenség nélkül. - Függetlenség nincs és nem lehet idegen uralom mellett. Ki az osztrákokkal Itáliából! - E kiáltással kelt fel az olasz ágyából; ez vegyült fogcsikorgással imádságába, ez lüktetett minden érverésében akármit csinált; ezzel ment aludni, és még álmában is ezzel álmodott.

Nincs a szótárban szó, mely eléggé kifejezhetné azt, a mit a pápai birtokokban a nép szenvedett a rossz kormányzat miatt XVI-ik Gergely pápa idejében. És mégis, midőn az

égre kiáltó szenvedések vizsgálat alá kerültek a forlii legáczióban, nem a forradalmárok, hanem a mérsékelt pártiak nyíltan kimondták egy emlékiratban a pápának, hogy »mindez fáj, fáj keservesen, de mindennél jobban fáj az, hogy a pápa magát az idegen szolgájává tette.« - És megmondták neki, hogy a mely perczben olasz testvéreik fegyvert vélnek foghatni az osztrák ellen, bármit csináljon is a pápa, ők is ott lesznek.

A karbonária behálózta egész Itáliát. Alig volt olasz hazafi, a ki karbonári nem volt volna. S a karbonáriának igen is ben volt programjában a szabadság a legszélesebb értelemben, de a mire minden karbonári esküdött, az: Itália függetlensége, s az idegen (osztrák) gyűlölete volt.

És elkövetkezett a véres visszatorlások, a mártýromságok hosszú, sötét korszaka. Itália legjobbjai vagy vérpadon veszttek el, vagy számkivetésbe menekültek, vagy tömlöczökben senyvedtek (melyeknek borzalmaít *Silvio Pellico*, a híres spielbergi fogoly az igazság egyszerűségével oly szívrehatólag leírta). Alig van kitűnőbb család még az arisztokratikus rétegekben is, mely az idegen uralom gyűlöletének religióját egy vagy több mártýrral ne illusztrálta volna; de a kérlelhetlen szigor, a hóhér, a tömlöczök, a súlyos béklyók, a vagyon elkobzások, a proskripcziók mind lesiklottak az olaszok megtörhetlen függetlenségi aspirációjának vértjéről. Az összeesküvés fonalát, mely az elhaló mártýr kezéből kisiklott, volt a ki felvegye nyomban a vérpadnál. - *Macchiavelli*, a ki az olasz jellemet oly mélyen tanulmányozta, hibául rótta fel az olasznak a fegyelem

hiányát. »Azok - ugymond - a kiknek eszök van, nem tudnak engedelmeskedni, s mindenki azt hiszi, hogy van esze.« Az idegen uralom gyűlölete, s a mi ezzel azonos: a nemzeti függetlenségi vágy, még e fogyatkozásból is kigyógyította az olaszokat. Még a fegyelmet is megtanulták.

Ekként gyűlt a villanyos folyadék az olasz kérdés felhőjében harminczhárom éven át, míg végre egy hatalmas viharban tört ki 1848-ban Milánóban, e harczkiáltással: éljen Olaszország! ki az idegennel!

E kitörés nem a francia forradalom következése volt. - A francziák még nem is gondoltak forradalomra, a francia kamarák még a »polgár király« chartájának örök maradandóságát emlegették nagy ünnepélyesen, midőn az olasz vulkán kigyuladása már annyira fenyegető előjelekben mutatkozott, hogy az angol kormány tanácsot tanácsra menesztett minden kormányhoz Itáliában, sürgetőleg intvén őket, hogy siessenek a viharnek engedményekkel, javításokkal, amnesztiákkal elejét venni.

Mintha bizony egy önérzetes népnél a nemzeti lét, az állami függetlenség aspirációit engedményekkel ki lehetne irtani! Jaj annak a népnek, melynél ez lehetséges. Annak nincs jövője. - Egy második Ézsau az, ki atyai örökségét eladja egy tál lencséért.

És valóban különös! Európa minden diplomatája közt, épen *Metternich* volt az, ki az olasz mozgalom horderejét

tökéletesen felfogta. Nyolcz hónappal a lombárd-velencei forradalom kitörése előtt azt felelte Angliának tanácsaira: »Nem reformok kérdése ez; az olaszok Nemzet akarnak lenni. Itáliát nem akarják geográfiai elnevezésnek. Olaszországgá akarják tenni; Ausztria meg, meg akarja tartani olasz birtokait. Ez itt a kérdés. S ezt nem lehet koncessziókkal, reformokkal megoldani.«

Bizony nem lehet. Az olaszoknál legalább nem lehetett. Azért lettek, csak is az által lehettek azzá, a mik, hogy náluk nem lehetett. Az akadályok elsimulnak, még a fatum is meghajlik az oly nemzet előtt, mely csak azt akarja, a mihez joga van, de azt megtörhetlen állhatatossággal akarja.

A lombard nép küzde *Radeczkyt* Milánóból.

Szárдинia királya *Károly Albert* sietett a határozottan olaszországos jelleget öltött nemzeti forradalom védelmére. Igaz, hogy kormányának az európai hatalmakhoz menesztett jegyzékében kijelentette, miként ezt csak azért teszi, mert ha közbe nem lép, a forradalom köztársasági irányt vészen, s ez saját trónusát is veszélyeztethetné, minthogy Piemontban, Genuában, Szárdiniában az olasz nemzeti szellem igen erősen ki van fejlődve; azonban, ha mielőtt a dolgokba jobban be voltam avatva, e jegyzéket magam is hajlandó voltam szószerinti értelmében venni később a tények részletesebb ismerete folytán azon meggyőződésre jutottam, hogy ez csak amolyan diplomáciai fogás volt, melynél a

diplomataák szokása szerint a szó nem arra használtatik, hogy a gondolatot kifejezze, hanem hogy elrejtse.

Károly Albert ugyan nem mindig volt következetes nézeteiben; egyszer-másszor igen ellentétes elvek táborában volt látható; azonban bizonyos, hogy több oly mozzanat volt életében, mely határozottan oda mutat, hogy érezte, miként az olasz fejedelmek közt egyenesen a savoyai dynasztia van hivatva az olasz nemzeti mozgalomnak élére állani, s hogy ő magát e mozgalommal több ízben tettleg azonosította. Tény, hogy a század harmadik tizedének kezdetén részt vett a piemonti forradalomban, mely I. Viktor Emánuel király lemondására vezetett, s mely nem partikuláris piemonti, hanem határozottan olasz nemzeti jelleggel bírt; a minek világos bizonyítványa az, hogy a *Károly Albert* tudtával, megegyezésével alakult forradalmi bizottság (Giunta) egyenesen Olaszország nevében vezette a mozgalmat. Tény az is, hogy *Károly Albert*, mielőtt megvált a regensségtől, melyet a lemondott király megbízásából *Károly Felix* király megérkezteig viselt, állásának legutolsó perczeit arra használta fel, hogy a hadügyminiszteriumot *Santa Rosa* gróf kezeibe tegye le, ki a határozottan olasz nemzeti jellegű forradalom egyik kitünőbb vezére volt.

És még van egy tény, mely szintugy e felfogás mellett szól.

A lombárd-velencei felkelés, Milánó dicsőséges öt napjával (1848. márcz. 18-22) s Velenczében Zichy kapitulációjával szerencsés kezdetet vőn, s *Károly Albert* által, saját kitűnő serege élén, és a lombárdok, velenceiek

s közép-olaszországi »keresztesek« élén négy hónapon át diadalmasan folytattatott, még Peschiera erőd is bevételre került. De július 25-én megverte Radeczky az olaszokat Custozzában (tulajdon azon téren, a hol később 1866-ban is dacára az olasz »katona« szembetűnő vitézségének, csatát vesztek). Radeczky auguszt. 6-án már ismét benn volt Milánóban, s Károly Albert Piemontba menekült, miután fegyverszünetet kötött.

Ha e szerencsétlenül végződött hadjárat politikai jellemére kétséget vethetett is, ama diplomáciai jegyzék az olasz közvéleményben, az már kétségtelen tény, hogy midőn Károly Albert 1849. márciusban újra fegyvert fogott az osztrák ellen: ez a sikra szállás minden diplomáciai buvárdi nélkül, már tisztán, határozottan olasz nemzeti jelleggel bírt. - Legyőzött Novarában, s legyőzése trónjába került; számkivetésben halt meg. De a kard, mely kezéből Novarában kiesett, Olaszország függetlenségének kardja volt.

II.

Viktor Emánuel. - Cavour. - A piemonti népek áldozatkészsége. - Az 1851-ki drezdai konferencia. - A bécsi udvar kísérlete összes országai és tartományaival a német konföderációba lépni. - A magyar menekültek emlékirata. - Bonaparte Napoleon.

E kardot, mely atyja kezéből kiesett, törhetlen határozottsággal felvette fia II. Viktor Emánuel király. Ő Olaszország függetlenségének kivívását tűzte ki élte feladatául, s e feladathoz, mint egy szent kötelességhez rendíthetetlenül hű maradt mind haláláig. - Nem egyszer hallottam imígyen szólani: »Királynak hívnak, király vagyok, hisz ez az én mesterségem, (c'est mon métier) de erre büszke nem vagyok. Más czimem van nekem, a mit többre becsülök. Ez az, hogy Olaszországnak első katonája vagyok. Az e czimhez kötött kötelesség teljesítésében trónomat, életemet szívesen kockára teszem. Jöjjön, a minék jöni kell, jöjjön jó, jöjjön balszerencse, én nem tágitok.«

Nem is tágitott, s állhatatosságát szerencse jutalmazta. - Bevégezte, a mit élte hivatásának tűzött ki. Szerencsáját becsületesen kiérdemlette.

Egyébiránt a savoyai ház viszonya Olaszország függetlenségének kérdéséhez férfias nyíltsággal van jellemezve azon terjedelmes emlékiratban, melyet kevéssel a krími háborúra következő béke-konferenciák előtt 1856. jan. 21-én Cavour a francia külügyérnek, Walewszki grófnak átküldött feleletül III. Napoleon császár azon kérdésére: »mit lehet tenni Itáliáért?«

»Itália ellenségei« - írja Cavour - »a savoyai ház terjeszkedési szomját, (soif d'aggrandissement) emlegetik. Változtassák meg e kifejezést; »terjeszkedési szomj« helyett mondjanak »nemzetiségi aspirációt« - s mi a tényt elismerjük. Ez az aspiráció soha sem lett megtagadva azon nap óta,

hogy *Humbert* Maurienni gróf nőül vette 1003-ban a susai örgrófnőt, s ez által polgárjogot nyert az olasz félszigeten. A savoyai ház hercegei, ez eszme által vezéreltetve gyakran megfosztattak birtokaiktól; bátorságukkal s kardjokkal kezökben egyedüli reményökök, de soha sem ingottak meg, sohasem estek kétségbe, családjuk hagyományos nemes eszméje - Itáliának az idegen járom alul felszabadítása - felől - - Ám mondják, ha úgy akarják - - hogy szilárd és mindig következetes előrehaladásukban talán a személyes nagyraugyásnak szintannyi része volt, mint a magasztos hazafiságnak, mi ezt is megengedjük; de hozzá tesszük, hogy ez a nagyraugyás a legszerencsésebb, a legnemesebb nagyraugyás volt; - - e nagyraugyás érdekei összeforranak (se confondent) Itália érdekeivel.«

Ez tiszta beszéd, s tisztán jellemzi a helyzetet.

A kor szüksége meg szokta teremni embereit. II. Viktor Emánuel király mind a politikai, mind a katonai téren oly férfiakkal volt körülvéve, kik bármennyire eltérők lettek legyen is más tekintetben nézeteik, a királyuk által személyesített olasz függetlenségi eszmének mindannyian rendíthetlen hívei, határozott bajnokokai voltak.

E férfiak között mint egy szellemi óriás magaslott ki *Cavour*, (Benso di Cavour Kamill gróf) azon ritka államférfiak egyike, kikben a kor szelleme s a nemzet geniusa úgy szólván megtestesül, s kik a mély belátást, bámulatos tapintattal, a tapintatot kifáraszthatlan tevékenységgel, s a tevékenységet a hazafiság azon

szívmelegével egyesítve, mely a törhetlen erély kiapadhatlan forrása, századok aspirációinak eszményeit megvalósítani vannak hivatva, s korszakot alkotnak nemzetük életében.

De a piemonti népnek maradandó dicsőségére szolgál, hogy az ő áldozatra kész közszelleme volt az, a mi királyának s királya tanácsosainak az olasz függetlenség büszke pyramisének felemeléséhez szilárd alapot nyújtott.

Mindennek, a mi emberi, gyarlóságához tartozik, hogy a fényt árnyék kíséri; még a természettudományok bámulatos vívmányai is, melyek a természet rejtett erőit az emberi jólét előmozdításának szolgálivá tették, oly fényt képeznek az emberiség történelmében, melyet a mindent háttérbe szorító önzés materializmusának komor árnyéka kísér.

Ha a piemonti nép (pedig ez józan, számító nép, mely dolgozik és takarít is), ha a piemonti nép csak saját önzésétől, anyagi érdekeitől kért volna tanácsot, ép ő volt az, Itália minden népei közt, melynek legkevesebb - mondhatom: ily szempontból semmi oka sem volt változást óhajtani. Piemont nem volt idegen járom alatt; kicsi volt, de ur saját házában. Volt alkotmánya, melynek oltalma alatt magát szabadnak érezte, érezhette, királya vallásos hűséggel tartotta tiszteletben ez alkotmányt, e szabadságot; kormánya hiven örködött annak épsége, sérthetlensége fölött, még ha e miatt idegen hatalmasok tekintetének fenyegető villámaival találkozott is s e mellett a közjólét előmozdítására is gondot fordított.

S e gondnak, kapcsolatban a nép iparkodó, takarékos szellemével, szembetűnő látszatja is volt. Államadósságai - - korunk e súlyos átka - mindamellett sem voltak nyomasztók, hogy az olasz eszméért 1849-ben viselt hadjárat szerencsétlen kimenetele tetemes sarcot róvott rá. Adói elviselhetők voltak; az adóvégrehajtók nem ragadták el a falat kenyeret a szükölködő szájától, nem rángatták ki a párnát a beteg feje alul. A kormányzati mesterség, mely sok más helyütt már-már csak az új meg új adócsim feltalálásának mesterségévé sülyedett, a hajdani Piemontban nem ismerte azt a kegyetlen maximát, mely azt mondja a polgárnak: »fizess! aztán élj, ha tudsz; - de tudsz vagy nem tudsz, fizess! te vagy az államért, nem az állam te éretted.«

Ilyen volt a boldog kis Piemont helyzete. Szabadságban nem nyerhetett, teher tekintetében csak veszthetett, ha kicsi, de független állami helyzetét, a nagy Olaszország egyik régiójának helyzetével cseréli fel. És a nép tudta, hogy teher tekintetében e változással veszteni fog. De a partikuláris önzés kufár számolásának hallgatást parancsolt keblében az olasz honszeretet; s a honszeretet léleknevesítő magasztos indulata által lelkesítve, nemcsak örömmel kész volt minden áldozatra a végett, hogy Itália - a geográfiai elnevezés - szabad, független, egységes Olaszországgá legyen, hanem még nógatta, sürgette, zaklatta is kormányát, hogy áldozatkészségét igénybe vegye.

S ez áldozatkészségének jutalmául még csak elismeréssel sem mindenütt találkozott. Mikor - a francziák által megszállva tartott Rómát kivéve - már egész Olaszország

független, s egységes volt, egy magas állású olasz államférfiutól, ki hazája dolgaira nagy befolyást gyakorolt, feleletül a piemonti nép önzéstelen hazafiságát magasztaló szavaimra, megütközéssel hallottam e regionalis szellemű kifakadást: »Ne szóljunk Piemontról; Piemont még csak nem is olasz. Olaszország kívül van Piemonton.« (L' Italie est hors de Piémont.)

Pedig mi volna ma Olaszország Piemont áldozatkészsége nélkül? -

Hanem ez semmit sem tesz. A »Haza« szent szerelme ép azért kutforrása az önfeláldozásnak, mert nem számít elismerésre, midőn kötelességet teljesít.

De bár a nép, a király s a kormány e szerencsés egyetértése, megadta is az együttes erőfeszítésre - mely a sikernek feltétele - az elemeket, nagy nehézségeket kellett itt elhárítani, amott legyőzni, míg egy, oly mesterszellem is, mint a *Cavouré*, csak az alkalmat is képes volt megteremteni; s a megteremtett alkalmat, oly kedvező viszonyokkal körülvette, hogy az eszményinek megvalósítása megkezdethessék.

E nehézségek közül legelől kell azt emlitenem, a mely Magyarországot szintoly közvetlenül érintette, mint Itáliát.

1851. elején Drezdában fejedelmi konferencia tartatott. E konferencián a bécsi udvar azon javaslattal állott elő, hogy az osztrák ház uralkodása alatt álló minden országok

és tartományok, Magyarország is, s az olasz birtokok is, a német konfederációba kebeleztesse be.

Ez által a bécsi udvar azt biztosította volna magának, hogy minden támadás, minden harcz, mely ellene akár Magyarországon, akár olasz földön előfordul, a német szövetség ellen intézett támadás és harcz jellegével birt volna, annál fogva a bécsi udvart úgy Magyarországon, mint olasz földön a német szövetség minden ily esetben köteles volt volna fegyverrel megvédeni.

Ez időben én még az európai diplomácia foglya voltam Kis-Ázsiában. - Eltiprott nemzetünk pedig otthon a hazában némaságra volt kárhoztatva.

De az Európa nyugatán menedéket talált emigráció ez alkalommal is hűségesen teljesítette kötelességét a haza iránt.

Egy terjedelmes emlékiratban hangosan tiltakozott a nemzet nevében Magyarország önállása s állami jogaira mért ez újabb attentátum ellen.

Ez emlékirat *Teleki* (László), *Szemere*, *Vukovics*, *Klapka* és *Czecz* által aláírva a francia kormányhoz volt intézve.

Felejtethlen barátom s elvrokonom: *Vukovics* (Magyarország igazságügyminisztere kormányzóságom idejében) volt szíves engem kis-ázsiai elszigeteltségemben e nevezetes okmány átküldésével megörvendeztetni.

Alaposan ki lett ez emlékiratban fejtve a törvényes viszony Magyarország és a habsburg-lotharingiai ház között. Ki lett mutatva, hogy a dynasztia uralkodása Magyarországon nem hatalmi tény, hanem kétoldalu szerződéseken alapszik, melyek Magyarországnak teljes és tökéletes állami függetlenségét az uralkodás föltételeül kötötték ki. El lettek számlálva s hitelesen megismertetve az alkotmányos garanciák, melyekkel az ország e függetlensége körülvéttetett. A királyi eskük, a koronázási diplomák, s az ország alaptörvényei, melyeknek megtartására a Habsburg házbeli királyok esküt tartoztak tenni, s egyet kivéve mindannyian esküt tettek. Fel lett említve, hogy a lefolyt háromszáz év folytán a magyar nemzet több ízben volt kénytelen nemzeti létének, s alkotmányának megvédésére fegyvert fogni, s ez mindannyiszor ünnepélyes békekötésekben ért véget, melyeknek megkötésénél a magyar nemzet és osztrák ház egymással, mint két független hadviselő fél alkudoztanak és szerződtenek. Emlékezetbe lett hozva, hogy e szabadságharczaink alatt a francia királyok több ízben, majd mint közvetítők, majd mint nemzetünk szövetségesei foglaltak állást, s hogy az osztrák házzal kötött többrendbeli szerződéseink Franciaország, Anglia, Svédország és Hollandia által garantírozottak; minélfogva Magyarország szabadsága és függetlensége az európai államrendszer részét képezi.

Tárgyalva van továbbá azon kérdés, vajjon Magyarország e törvényes viszonya Ausztria irányában az 1848-49-ki események által jogilag megváltozottak tekinthető-e? s e kérdésre az emlékirat határozottan nemmel felel. Megmutatja, hogy 1848-iki reformjaink sem lényegben,

sem kiviteli módon nem voltak forradalmi természetűek, s hogy Magyarország törvényes viszonyán Ausztria irányában nem változtattak. Konstatálva lett a tény, hogy nem Magyarország támadott, Magyarország magát csak védelmezte a fegyveres támadás ellen. Meg lett mutatva, hogy ez eseményeknél a bécsi udvar támadott fel fegyverrel a törvények ellen; Magyarország a törvényességnek bajnoka volt; kiemeltetett, hogy bár ekként megtámadva: Magyarország a békére nyújtotta ki kezét, mindent megkísérlett, hogy a béke fentartassék, hanem minden kísérletei visszautasítottak; s a háború felelőssége kirekesztőleg a bécsi udvart terheli. Figyelmeztetett az emlékirat annak szembetűnő képtelenségére, miként a bécsi udvar jogtalan támadását azon haszontalan ürügy felállításával iparkodott szépíteni, hogy nem a nemzet, hanem egy párt ellen nyult fegyverhez, de azért a nemzet jogait kobozta el; s miután röviden emlékeztetett, hogy Magyarország a rákényszerített harcban nem az osztrák ház által lett legyőzve, hanem csak árulással párosult külvatkozásnak esett áldozatául, kimondja, miként a bécsi udvar, mely annyira ment, hogy még egy idegen hatalom fegyveres erejét is felhasználta a végett, hogy a szerződéseket, melyeken uralkodása alapszik, s a törvényeket, melyeket megvédeni tartozott, felforgassa, Magyarországgal rendelkezni többé semmi joggal nem birhat; az ő álláspontja »jogom van, mert én vagyok az erősebb,« de ez a »jog,« melynek korrelatívuma az ellentállás joga, rendszerre emeli a polgári háborút.

Az emlékirat továbbá párhuzamot von Ausztria s az orosz magatartása között a magyar háboruban, az utóbbinak

előnyére, de figyelmeztet a veszélyekre, melyek az orosz hatalmi és befolyási körnek az intervenczió folytán kiterjeszthetésével, Európát fenyegetik; tárgyalja e szempontból a nemzetiségi kérdést; s ráutal a veszélynövekedésre, mely elkövetkeznék, ha Magyar- és Horvátországnak, Dalmáciának, Galicziának, Lombárdiának a német konföderációba beolvasztásával, az orosz hatalom praepotens nyomást gyakorolhatna a német ügyekre azon Ausztria útján, mely az 1849-diki intervenczió folytán az oroszoknak ugyyszólván hűbéresévé lett.

Nem mulasztotta el az emlékirat azon két nevezetes körülményt is emlékezetbe hozni, először: hogy Ferencz császár, midőn 1804-ben az osztrák császári czimet felvette, ünnepélyesen kijelentette, hogy ezzel Magyarország államjogán nincs szándokában változtatni, s hogy az minden tekintetben sértetlen marad; másodsor: hogy az 1815-ki szerződések, melyek a jelen európai közjognak még mindig kutfejét képezik, világosan kiszabják, hogy a német fejedelmek csak azon birtokaikra tekintendők a konföderáció tagjainak, melyek hajdan a német birodalomhoz tartoztak. Magyarország pedig s a többi most beolvasztani akart országok oda soha sem tartoztak.

Mindezen bőven kifejtett okoknál fogva az emlékirat reményét fejezi ki, hogy a francia köztársaság a drezdai tervezet végrehajtását annál kevésbbé fogja megengedni, minthogy a szándokba vett beolvasztás által Németország lakossága 38 millióval szaporíttatnék, s Európa szívében egy 70 millió főnyi, s hozzá még orosz befolyás alatt álló

hatalom alkottatnék, a mi az európai egyensúlyt tökéletesen felforgatná.

Csupán egy nézpont fordul elő az emlékiratban, melyre nézve szerzők úgy látszik, kellőleg nem voltak tájékozva, a min, tekintve az emigrációnak akkori kezdetleges viszonyait, nem is lehet csodálkozni.

Ez a nézpont az: hogy Oroszország a beolvasztási tervezetet valószínűleg helyesli, sőt meglehet, hogy az ő tőle ered.

E nézpontot a tények nem igazolták, a mint alább látni fogjuk. Különbösen is én azon nézetben vagyok, hogy ha ezen tervezet végrehajtatik, a bécsi udvar annyira biztosítva volt volna az összes német hatalmak támogatása felől, mind a magyar, mind az olasz nemzet ellenében, s oly tulsulyt, oly rendelkezési hatalmat szerzett volna magának az összes német szövetség felett, hogy orosz pártfogásra többé alig volt volna szüksége; az orosz diplomácia pedig sokkal jobban tud számítani, mintsem be ne látta volna, miszerint ez erőnövekedés lépés volna arra, hogy Ausztria emancipálja magát az oroszról függés járma alul, melyet a 49-iki intervenczió kiszorgalmazása által, oly meggondolatlanul nyakába vett.

A magyar menekvő hazafiak ez emlékirata azonban kétségtelenül egy emlékezetes mozzanat nemzetünk történelmében. Valóságos diplomáciai okmány, melyre korunk majdani történetíróinak figyelmét ezennel fel is hívom.

Nem szükséges mutogatnom, miként a bécsi udvar e merényletének egyedüli célja az volt, hogy a magyar nemzet függetlenségének visszaszerzése s az olaszok nemzeti aspirációinak valószínűsítése ellen magának a német konföderáció fegyveres segítségét biztosítsa; de a diplomáciának erkölcsében nincsen beírva az igazmondás. A bécsi diplomaták azzal palástolták céljukat, hogy szándokban lévén az egész monarchiának egységes politikai szerkezetet adni, a bécsi udvar azon alternatívában találja magát, miszerint vagy egészen ki kell lépnie a német konföderációból, vagy minden »birtokát« (a nemzetek természetesen csakis »birtokok«) be kell abba kebeleznie.

Szerencsére ez az ürügy, melynél már maga a bevallott szándok is hazánkra nézve egy soha semmi árért el nem tűrhető újabb jogtiprást involvált, nem fogott az európai hatalmakon. A kisebb német államok - igen megfoghatólag - nem igen buzgólkodtak Ausztria nagyravágása mellett, mely számukra szolgai függést helyezett kilátásba. A turini kabinet Londonban, Párisban, Berlinben mindent elkövetett, hogy meghiusítsa a merénylet, mely az olasz államokat szükségszerűleg Ausztria vazallusaivá tette volna. Anglia Bécsben, Berlinben, Drezdában határozott tiltakozásokkal lépett fel; de mindenek között legerélyesebb ellenzést tanúsított *Bonaparte Napoleon*, akkor még a francia köztársaság elnöke, ki egyenesen kijelentette, hogy Ausztriának minden tartományaival a német konföderációba belépését »Casus belli«-nek lenne kénytelen tekinteni. E nyilatkozat folytán, - mely egy külön diplomáciai ügynök által lett Szent-Pétervárra

megküldve, - *Miklós* czár egy saját kéziratú levélben figyelmeztette *Ferencz József* császárt, hogy jó lesz, ha a francia köztársaság elnökének nemzetközi viszonyaiban nem csinál nehézségeket. A megmentő patrónus ez intése természetesen hatályos volt, s a bécsi udvar 1852. februárban felhagyott a merénylettel, miután ahhoz több, mint egy egész éven át szívesen ragaszkodott.

III.

Ausztria törekvése hatalmi állását Olaszországban megszilárdítani. - *Baldasseroni*
liga-tervezete. - *A modenai herceg örvengései.* - *A turini kabinet és Mazzini.*

Az e téren vallott kudarcot a bécsi udvar azzal iparkodott helyrehozni, hogy mindent elkövetett, miszerint hatalmi állását magában Olaszországban megszilárdítsa az által, hogy vezérlő befolyását Párma, Modena, Toskána, Róma, Nápoly kormányaira kiterjeszse, s ez által közvetve egész Itáliával rendelkezessék; az által pedig, hogy több fontos stratégiai pontot megszáll s megszállva tart, a Pó jobb partjának, s Rómát kivéve Közép-Itáliának közvetlenül is parancsolhasson. És az első tekintetben semmi tért sem hanyagolt el, minden hirt megfeszített, miszerint a mindenkép szorongatott Piemontot kivéve az egész félszigeten a kormányoknak úgy politikája, mint hadereje, közigazgatási, kereskedelmi, közlekedési rendszere, vámok, vasutak, posták az osztrák uralomnak legyenek eszközei.

Ausztriának e megszilárdított hatalmi állása az olasz félszigeten volt a második nehézség, mely a turini kabinet szándokainak útjában állt. Ausztria hatalmi állást foglalt el az Alpeseektől Terracináig. Nemcsak Lombárdiát s Velenczét birta a hatalmas várnégyszöggel, hanem ezen kívül még a pápai legációkat s Romagnát is megszállva tartotta. Commachioban, Ankonában, Ferrarában, Bolognában, Piacenzában osztrák őrseregek honoltak, a parmai hercegség egyenesen osztrák tartomány volt katonailag kormányozva. Pármában osztrák tábornok parancsnokolt, osztrák bírák ítélték a rögtönítélő törvényszékeken, osztrák rendőrök kezében volt, a közbiztonság fenntartása czime alatt, a polgárok élete, szabadsága, becsülete.

Nem tartozik keretembe Ausztria e hatalmi terjeszkedésének történelme, de annyit hallottam s olvastam az ugynevezett demagogok örült fanatizmusa felől, hogy az ellentét kedvéért nem tartom érdektelennek az ugynevezett »isteni jog« haszonbérloinek táborából is az örült fanatizmus egy észjárását jegyzékbe venni.

Az olasz fejedelemségeknek (Piemontot mindig kivéve) Ausztria vezérlete alatt egy politikai füzérbe összekötése végett, 1851-ben egy szövetséget (liga) alkotása lett mozgásba téve. Tanácskozás tartatott Rómában s a liga szervezetének kidolgozásával *Baldasseroni* toskánai miniszterelnök lett megbizva.

Baldasseroni jónak látta nemcsak az uralkodókra, hanem egy kicsi parányit a népekre is gondolni; s tervébe némely »jobb közigazgatási« eszméket is felvett.

V. Ferencz modenai herczegnek nagyon nem tetszett ez a »liberalizmus«, ellenben nagyon tetszett az osztrák-olasz liga, melytől ő háborút várt a francziák ellen, a mi neki kedvencz eszméje volt. Nehogy tehát ezt a kilátást kockáztassa, megírta Velenczéből (1851. ápril 27.) külügyminiszterének: *Forli* grófnak, hogy Isten neki, elfogadja a liga-tervet daczára a liberalisztikus szagu kifejezéseknek; majd megértelmezi ő azokat a maga módja szerint; bizik mindenekfelett Ausztriában, a mely nem igen szokott »frázisokkal« gondolni, s tud port is szórni az emberek szemeibe, miként a márczius 4-iki »legliberálisabb alkotmány« ígéretével is megmutatta; hát biz az nem igen fog azokon az »equivoque« kifejezéseken fenakadni.

Miután az osztrák kormány e magasztos jellemvonása által, lelkiismeretét a »liberális frázisokra« nézve megnyugtatta találta, nekiállt és saját felkent fejedelmi kezével papírra tette bölcs nézeteit a háboru felől, melyet az osztrák-olasz liga a francziák ellen viselni fog. Bölcs elmélkedése, nevének örök dicsőségére nyilvánosságra került, és szól többek között a mint következik:

»Mig egyidejűleg egy angol hajóhad, paixhaus-ágyúkkal ellátva a Szajrán feluszik, szükséges lesz, hogy az osztrák-olasz szövetséges hadsereg az osztrák-német szövetséges hadsereggel egyetértésben, mihamarább franczia földre lépjen, s a hydra feje ellen, Páris ellen menjen, mely a mellett, hogy az európai gonosztevőségek (scelleraggini) kloákája, egyszersmind inkább, mint valaha a francziák fővárosa. Nekem - ugymond - sem igényem, sem tehetségem, ez alkalomra a megkivántatott mozgalmakat

kijelölni; csak annyit mondok, miként forrón ohajtom, hogy Párist bevéve, egész Európa egy emlékezetes leczkét adjon a francziáknak; fővárosuk máshová tétessék át, benső erődjek mind leromboltassanak, a határszélieket a szövetségesek foglalják el, a Német- és Olaszországgal határos minden megyébe katonai gyarmatok telepíttessenek, hasonló a törökhatárszéli osztrák gyarmatokhoz; sőt azt indítványoznám, hogy részben az ottani horvátok és szlavenok szállíttassanak át azokba a francia megyékbe, s az általok begyarmatosított vidékek a gyarmatosok eredeti uralkodóinak felsősége alatt álljanak; a mostani zavargó lakosok Franciaország belsejébe kergettsenek, vagy Amerikába deportáltassanak. Franciaországnak ne engedtsék erődöt, vagy egy szabott számon túl hajót építeni, tartsa élelmezve az ellenséges hadseregeket, míg minden eképen el lesz rendezve. Fizesse meg a hadi és az új gyarmatosítási költségeket, és rontsa le Páris erődtvényeit. - Óh! minő élvezet volna nekem, mások mellett az olasz-osztrák zászlót is lobogni látni a montmartrei magaslatokon.«

Termett-e valaha a legféktelenebb demagógia földje fanatikus örültséget, mely megmérkőzhetnék e fejedelmével, kinek »udvarias és bölcs ítéletét« (cortese e sapiente giudizio) és »mély belátását« Schwarzenberg herceg osztrák külügyér a vám-liga érdekében hozzá írott levelezésében oly »tiszteletteljes érzelmekkel« kiemelgette.

Ha Ausztria hatalmas állásfoglalása nehézzé tette Olaszország felszabadításának munkáját, más részt nem

lehet tagadni, miként az viszont sokat könnyített a dolgon, hogy az Isten haragja ily szabásu uralkodókkal verte meg a szegény olaszokat, mert ez biztosítást nyújtott arról, hogy a ki az olasz szabadság zászlaját, siker kilátásával kitűzi, azt Itália minden népei követni fogják.

De ha csak valószínű sikerre nem nyújtatik kilátás, bajosan lehetett reményleni, hogy az általános elégedetlenség, általános komoly nemzeti mozgalomba fog kitörhetni, ha csak amolyan 1848-ik féle politikai földrengés nem rezeg végig Európán, a mi pedig emberi számításra kívül esik, s azért ha tekintetbe vesszük, hogy mily terjedt s a legfontosabb stratégiai pontok birtoka által katonailag mennyire biztosítva volt Ausztria hatalmi állása Itáliában, épen nem lehet csodálkoznunk, hogy az »Itália farà da se« (Itália maga megteszi) jelszóban a turini államférfiak nem osztoztak, hanem külsegítségnek is szükségét látták.

Az e cél felé irányzott törekvéseket azonban nagyon megnehezítették a Mazzini és pártja által többször ismételt forradalmi szándoku, de bizony csak lázadási természetű felkelési kísérletek, melyeket én, ha és amikor tudomásomra jutottak, mindig határozottan kárhoztattam, s azoktól Mazzinit, fájdalom, sikertelenül, visszatartóztatni iparkodtam.

Nézetem e dolog felől mindig az volt, hogy a mi szabad és célszerű is lehet ott, hol a türelme vesztett nép pusztán kormányformaváltoztatás, vagy belső szervezeti átalakulás céljából folyamodik a forradalomhoz, az sem nem

szabad, sem nem célszerű oly esetben, midőn nemzeti függetlenség, idegen uralom alul való felszabadítás a cél.

Első esetben a forradalom nem háboru, csak belvillongás, melynél a felkelő nép csak kormányhatalommal áll szemben; s az ily forradalom pár napi utczaiz harczzal már nem egy izben eldöntetett; de a második esetben a forradalom valóságos háboru külhatalom ellen, - melynek hatalmi súlypontjához benn az országban hozzáférni nem lehet, mert külhaderővel, külerőforrásokkal rendelkezik. Ily háborut semmi ponton sem lehet torlaszok mögöl utczaiz harczzal eldönteni. Ily esetben tehát csak arra kell a tevékeny hazafiságnak szoritkozni, hogy a függetlenségi aspirációk elevenségben tartassanak, s hogy az események fordulata a nemzetet készületlenül ne lepje meg, ha ez aspirációk valóítására, oly alkalom nyilik, melynél józan számítás szerint a siker valószínűsége csakis a nemzet elhatározásától függ. Ennyit tenni, annak, a ki eléggé birja polgártársai bizalmát, hogy tehesse, hazafiui kötelessége, de lokális kitöréseket akár szitogatni, akár rendezni, politikailag hiba, mert semmi észszerű cél nem lehet általuk elérni, erkölcsi szempontból pedig kárhozatos, mert az áldozatra kész hazafiakat haszontalanul kompromittálni, s vérükkel pazarkodni nem szabad.

Nekem minden körülmények között e nézetek szolgáltak emigráczióális tevékenységemben zsinórmértékül, melytől soha el nem tértem. *Mazzini*t szenvedelmesebb véralkata más ösvényre terelte. Ő mindig azon illuzióban élt, hogy minden a kezdeményezéstől függ, nem számított a viszonyokkal; mindig azt hitte, hogy ha egy vagy két

ponton egy merész »coup de main« sikerül, az úgy fog hatni az olasz népekre mindenütt, mint a trombita-riadó a katonákra, és egész Itália talpra áll; s ez illúziónak az lett a vége, hogy nem csak Itália talpra nem állt, de még csak a »coup de main« sem sikerült egyszer sem. Volt eset, midőn egy ily megheiusult kísérlet után *Mazzini* nekem írásban bevallotta, hogy nekem van igazam, s hogy ő tévedett, - de ez a tény utáni konfesszió a történetet meg nem történtté nem tehetette.

E kísérletek azonban nagy nehézségeket okoztak a turini kormánynak. Ellenségei minden oldalról azzal vádolták, hogy e merényletek azon több mint elnézésnek, azon ápolásnak kifolyásai, melyben az olasz forradalmi szellem Turinban találkozik. Barátjai pedig előrelátás-hiányt, gyengeséget vetettek szemére. Ausztriának a piemonti sajtó szabad mozgása s az oda menekült olasz hazafiaknak nyújtott pártfogás elleni kifakadásai a párisi kormánynál is támogatásra találtak. Volt eset, midőn *Hübner* báró (osztrák követ Parisban) *Guiche* herczegnek, Franciaország turini képviselőjének egyenesen azt mondotta, hogy addig nem lesz nyugalom az olasz félszigeten, míg ő, *Guiche*, és *Apponyi* (osztrák képviselő Turinban) együtt el nem mennek Viktor Emánuel királyhoz, s neki tudtára nem adják, hogy »fel kell rugnia a szabadelvű intézményeket Piemontban.« Emlékezetre méltó a király nyilatkozata, melyet akkori miniszterének: *Dabormida* tábornoknak tett, midőn ez őt Ausztria azon fondorkodásai felől értesítette »Én« - mondá a király - »nem vágyódom más dicsőségre, mint arra, hogy a történelem azt mondja felőlem: becsületes ember (re

galantuomo) voltam; a mely perczben nekem lehetetlenné tétetnék népeimet boldogokká tenni, s ígéreteimet és kötelességeimet beváltani, leszállanék trónusomról.«
(Dabormida levelei Villamarinához Párisba 1853. április 26. és 28.) - Ily viszonyok között rendkívüli fordulatnak kellett beállani az európai eseményekben, miszerint a turini államférfiak alkalmat találjanak az olasz kérdésnek az európai kérdések közé bejuttatását megkísérteni, s ez által a francia vagy angol segítség kieszközlése felé utat törni.

IV.

A krimi háboru. - A nyugati hatalmak erőlködései szövetségükbe vonni Ausztriát. Ennek magatartása. - Piemont ajánlata és feltételei. - Cavour merész lépése. - Viktor Emánuel és Cavour utazása Párisba. - A párisi kongresszus.

Ez alkalmat az 1854-iki keleti háboru hozta elé, melyre a török birodalom védelme végett Franciaország és Anglia szövetkeztek az orosz ellen.

E két nagyhatalom, még mielőtt valósággal hadat izent volna az oroszoknak, minden igyekezetét arra fordította, hogy Ausztria szövetségét megnyerje az orosz elleni háborura. Nem akarták vagy nem birták belátni, hogy ez merő lehetetlenség. Megfészkelte magát tanácsaikban az a

képtelen - magyar hazánk reményeire nézve oly szerencsétlen - előítélet, hogy e háboruban Ausztria részvételére nélkülözhetlen szükségük van. E boldogtalan előítélethez a háboru alatt is mindvégig görcsösen ragaszkodtak. Ausztria port szórt szemükbe kétes ígéretekkel, feltételes kilátásokkal orruknál fogva hurczolta őket; a nyugati hatalmak mind ezt eltűrték, nekik Ausztria kellett minden áron. Nem kapták meg, s az osztrák kegyvadászatnak végeredménye az lett, hogy míg ha a helyzet logikájával, s ennek alapján a lengyel s magyar nemzetekkel vetettek volna számot, Európát az orosz nagyravágyás ellen örökre biztosíthaták; az osztrákra való tekintet miatt a nagy czélok, melyek a háborunál kitűzettek, tökéletesen elpárologtak; a nagy hegy egy nyomoruságos egeret szült; s a keleten oly állapot tákoltatott össze, melyből okvetlen el kellett következni a legutóbbi orosz-török háborúnak, melynek a török birodalom áldozatul esett, s mely az orosz hatalmi befolyás körét oly irtózatosan kitágította, hogy a következesek: hatalmak elnyelésének, egész nemzetek romlásának veszélyével terhesek, s végeredményük kiszámíthatlan.

»A keleti kérdés 1854-ben és most,« irataim harmadik kötetének tárgyát képezendi; itt csak annyit fogok emliteni, a mennyi az 1859-iki olasz háboru keletkezésének megértésére szükséges.

Ausztria a nyugati hatalmak által hozzá intézett legelső tapogatózásokat rögtön - s meg kell vallani ügyesen - arra használta fel, hogy Piemontnak ártson. - Miként kívánhatják tőle, - mondá, hogy az orosz ellenségévé

tegye, mikor ott áll hátában fenyegetőleg a Piemont által ápolt, szitogatott olasz forradalom? Ausztria még csak szóba sem állhat addig a nyugati hatalmakkal, míg a turini kormányt nem kényszerítik, hogy biztos garanciákat adjon a rend és nyugalom felől. *Radeczky* tábornok már ép annyira ment, hogy garanciául Ausztria számára Piemont főerődjének: Alessandriának ideiglenes elfoglalását követelte.

Radeczky-ből természetesen csak a katona szólt. Összetévesztette a hadászati tant a politikával, s követelése felett a diplomácia egyszerűen napirendre tért; hanem ennél politikai tekintetben tulajdonképp még többet ajánlottak a nyugati hatalmak Ausztriának. Azt ajánlották, hogy ha velők az orosz ellen sikra száll, garantirozzák olaszországi birtokait, s meg fogják védeni minden kültámadás ellen. Ez az ajánlat nem is tartatott titokban. Nyíltan ki lett hirdetve a »*Moniteur*« február 22-ki számában, és ingerült jegyzékváltásokra adott alkalmat Turin és Páris között.

Ausztriának azonban esze ágában sem volt az orosz ellen fegyvert fogni, a mi az ajánlott garancia feltételül lett kikötve; tehát más és más-más kifogásokhoz, ürügyekhez nyúlt, miszerint nem akarását palástolhassa. Így húzódott a dolog hónapokon át, míg végre azon gondolat támadt a nyugati kormánykörökben, hogy ha a turini kormány rávétethetnék, miszerint ő álljon szövetségbe Franciaországgal s Angliával, és sereget küldjön a Krimbe, ez majd csak megnyugtatóndja Ausztriát, mert azt képtelenség volna még csak gondolni is, hogy a kis

Piemont hadsereget küldjön a távol keletre, itthon pedig megtámadja a hatalmas Ausztriát.

Az ily értelemben tett tapogatózásra a Viktor Emánuel király elnöklete alatt tartott minisztertanács 1854. december 13-án abban állapodott meg, hogy Szárdinia kész 15 ezer főnyi hadsereggel részt venni az orosz elleni háborúban (két millió font sterling angol kölcsönön kívül) a következő feltételek alatt: 1. A nyugati két hatalom adjon biztosítást, hogy a békealkudozásoknál Szárdinia szolgálatai s áldozatai számba fognak vétetni. - 2. Szárdinia e szövetség által az európai rendszer (concert) integrans részévé avatva, részt vegyen a békének s Európa politikai egyensúlyának helyreállítását szabályozandó kongresszuson. - 3. A nyugati hatalmak - titokban tartandó külön egyességgel - kötelezzék magukat rábírni Ausztriát, hogy a szárd alattvalók lombárdiai és velencei birtokaikat feloldozza a zárlat alól, melylyel azokat birói eljárás nélkül lefoglalta, s kötelezzék magukat arra is, hogy a békealkudozásoknál Itália állapota komoly megfontolás alá fog vétetni.

Hanem az Ausztria iránti tekintet e feltételek elfogadásának a nyugati hatalmaknál utjában állt. Ausztriának ez alkudozásokról nem volt ugyan pozitív tudomása, de gyanította azokat, s mindent elkövetett, hogy megghiusítsa. Mindig azzal állott elő, miként Szárdiniának a nyugati hatalmak szövetségébe befogadása, annak fontosságot adna, növelné politikai hitelét, s veszélyes befolyásra képesitené az olasz félszigeten, a mit Ausztria nem nézhetne el.

Ez hatott: - a feltételek elfogadásának minden reménye füstbe ment, s a dolgok oda jutottak, hogy vagy abban kell hagyni minden alkudozást, vagy minden feltétel s az olasz állapotokra nézve minden garancia nélkül kellett megkötni a szövetséget, a keleti háborúban való részvét végett.

Ekkor *Cavour* merész, kockáztatott játékra határozta el magát; nem tudom, vajjon az ő helyén mertem volna-e kockáztatni?

Nehezen. Ő azon szempontból indult ki, hogy ha Szárdinia visszahuzza magát, kívül marad az európai »concert« keretén, s nem lehet semmi reménye támogatást nyerni az olasz függetlenségi aspirációk valószínűsítésére; hát csak menjen be a király a nyugati szövetségbe minden feltétel, minden garancia nélkül; lehetetlen, hogy e loyális méltánylást ne vonjon maga után; ki tudja, minő fordulatot vehetnek az események; ne zárják be maguk előtt az ajtót, hogy az előfordulható »chance«-nak hasznát vehessék. Nagy dolog Piemont politikai hitelének ama növelése, melytől Ausztria annyira tart. Hát »előre bátran«, mondá *Cavour*, »mutassuk meg a világnak, hogy a savoyai ház zászlója, méltó a francia és angol zászlók magasztos társaságához«.

A király és a minisztertanács elfogadták *Cavour* nézeteit, csak a külügyminiszter: *Dabormida* tábornok ellenezte határozottan; s egyedül maradván, kilépett a kormányból. A külügyi tárczát *Cavour* vette át.

Az idő *Cavournak* adott igazat. »Partem fortuna sibi vindicat« mondja *Cicero* a hadi győzelmekről. Ez a diplomáciai győzelmekről is áll. A siker nagy igazoló. De merész, kockáztatott játék volt.

A szövetségi szerződés 1855. január 25-kén megkötött. Szárdínia kötelezte magát 15 ezer főnyi sereggel saját költségén részt venni az orosz elleni háborúban, s ezt a sereget a mondott számban a háború végeig fenntartani. Semmi feltétel, semmi kikötés nincs a szerződésben Szárdínia javára, csupán annyi van említve a VI. cikkben, hogy Anglia s Franciaország garantirozzák a szárd állam épességét és kötelezik magukat annak minden támadás elleni védelmére, addig amíg a folyamatban levő háború tart.

Ennyi volt az egész. Még csak az sem volt kikötve, hogy Szárdíniának a béke-kongresszuson szava legyen.

A szárd parlament nehezen fogadta el a szerződést. De még is elfogadta. A képviselőház 101 szóval 60 ellen, a szenátus három napi heves vita után 63 szóval 27 ellen.

Szárdínia az elvállalt kötelességet becsületesen teljesítette. De sok politikai megaláztatást kellett túrnie. 1855. március 15-én Bécsben konferencia nyitott meg a feltételek előleges megállapítása végett, melyeknek a béke-alkudozásoknál alapul kellend szolgálniok. Ez a híres négy pontos konferencia, mely irataim III. kötetében részletesen taglalva lesz. Szárdínia e konferenciából kizárattott. *Cavour*, nehéz szívvel bár, ezt is eltűrte, nehogy olasz reményeinek útját vágja. - S

miszerint királya méltóságának látszatát némileg fedezze, még maga nyilatkoztatta ki: hogy miután Szárdinia s Ausztria között a diplomáciai viszony meg van szakítva, elismeri, miként nehéz dolog volt módot találni, hogy e két állam képviselői egy konferenciában együtt üljenek; de ahhoz csak még is joga volna Szárdiniának, hogy szövetségesei által a béke-feltételek vele előlegesen közöltessenek, mert hiszen hadviselő-fél s az Anglia s Franciaország között kötött szövetségi szerződésben, melyhez Szárdinia hozzájárult, világosan ki volt kötve, hogy a szerződő felek a háboru megszüntetésére célzó semmi javaslatba nem bocsátkoznak a nélkül, hogy felette előbb mind együtt tanácskoznának. Nem használt, - tanácskoztak Szárdinia hozzájárulása, meghallgatása nélkül; s Ausztria azt is keresztül vitte, hogy Szárdinia a később Konstantinápolyban tartott konferenciából is kizárattott. *Cavournak* be kellett azzal érni, hogy jogaira figyelmeztetett, jövőben azoknak tiszteletben tartását »reménylette« s jegyzékeket adott át Párisban, Londonban, melyekben a híres »négy pont« felől nézeteit előadta, mintegy jelölve annak, hogy a dologhoz neki is szövege van.

Hát már csak a majdan tartandó békekongresszusban részvét kérdése maradt fenn. - *Walewski* francia külügyér a szárd részről erre nézve tett közlésre szóval azt felelte: hogy a konferenciában azért nem részesíthetett Szárdinia, mert ott csak az európai sulyegyen rendjébe vágó általános elvek vitattak meg; s az 1815-ki kongresszus példájára, ezt a nagyhatalmak számára kellett fentartani. Hanem az kétségtelen, hogy azon tanácskozásokban, melyekben Szárdinia érdekei is

érintetnek, joga van magát képviseltetni, tehát a békefeltételek megállapításában részt kellend vennie, s a békeszerződést mint kiegészítő (integrans) félnek alá kellend írnia.

A turini kormány nem engedte ez elismerés előnyét kezeiből kisiklani; s írott jegyzékváltással kívánta a kongresszusban résztvét-módját meghatározatni, figyelmeztetvén arra, hogy ha a nagyhatalmak megbízottjai, és a szárd képviselő közt különböztetések czéloztatnának, az ez utóbbit, nagyon kínos, és kétértelmű helyzetbe tenné. (Villamarina jegyzéke 1855. jun. 5.)

Némi huzakodás, vonakodás után végre Napoleon császár egyenes rendeletére Walewski junius 17-én írásba adta, hogy: a szárd meghatalmazott közvetlenül és személyesen részt veend mindazon tanácskozásokban, melyekben Szárdinია partikuláris érdekei érintethetnek. Ezenkívül az angol s francia meghatalmazottak gonddal lesznek, hogy a szárd képviselő folyvást értesítve legyen a közérdekű tárgyalások felől; végre a szárd meghatalmazott a békeszerződést aláírandja.

Angliában *Russell* eleinte azt emlegette, hogy némely etiquette-kérdéseket lesz szükség előbb elintézni, miként a bécsi kongresszuson történt, mire a szárd követ: *Azeglio* örgróf csak annyit mondott, hogy ez már csakugyan anachronizmus. Erre aztán az angol kormány is adott junius 19-én a francziához hasonló biztosítást.

E szerint az el lett érve, hogy Szárdinia a kongresszusból nem lesz kizárva. Két millió font sterling költségbe és nem kevés vérbe került. De el lett érve. És e vér és pénz szerencsésebben lett befektetve, mint a 983 emberélet, 4201 sebesült és eltűnt, s vagy 412 millió frank kiadás, melyet vagy 20 évvel később a magyar melléknévvel felczafrangozott osztrák birodalom egyelőre Boszniába befektetett, miszerint jövődjét nem biztosítsa, hanem veszedelmesen kompromittálja.

Igaz, hogy nem épen valami nagyon fényes állás lett Szárdiniának a majdani kongresszuson kilátásba helyezve. Nem minden tárgyalásokhoz leendett bebocsátandó, csak azokhoz, melyekben »partikuláris érdekei« kerülendnek szóba. De hát az olasz, ha nehézségekkel találkozik, azt szokta mondani »pazienza« (türelem). *Cavour* is olasz volt, azt gondolta: »csak egyszer ben legyek« - pazienza! - s a türelem ez esetben csakugyan rózsákat hozott.

A gyenge pitymallat, mely Itália komor egén ekként feltűnedezett, azt a gondolatot ébresztette Turinban, hogy jó lesz ha *Viktor Emánuel* király Párisba, Londonba, egy kis utat teszen. Megtette 1855 végével. *Cavour* vele ment.

Akkor Angliában voltam. A királyné, a kormány, a nép nagy rokonszenvvel fogadták a fiatal királyt. De nem gondolom, hogy ez a királyi látogatás valami befolyást gyakorolt volna az olasz ügy jövődjére. Hanem különös jeleneteknek voltunk tanui. Tudva volt Angliában, hogy *Viktor Emánuel* király kormánya erősen birokra kelt a Vatikánnal. Arról is hallottak valamit, hogy pár száz szerzetes-zárda eltörlése, s a papoknak a köztörvények alá

helyezése miatt, a hajdan rémületes, de már régóta kevésbé bántalmas vatikáni villámokat is utnak eresztették Turin felé. Hát a jó protestans angol nép egy része Viktor Emánuelben ha nem is egy új Luthert, de legalább egy új Szász Móriczot vélt tisztelhetni. S mikor aztán a király kissé szétnézett a brit szigeten, fel egész Skóciaig, nem egyszer ugyancsak meg volt akadva, a mint egyik másik buzgó vallás-egyesület ékesen kikerekített üdvözlő adreszt olvasott fel előtte, melyben szidták a nagy Babilont hatalmasan, s a meglepett királyt egy nagy reformátorul dicsőítették, buzditották. Némi fáradságába került velök megértetni, hogy ő határozott barátja ugyan a vallásos türelemnek, a szabadságnak és az egyenlőségnek a törvény előtt; de egyszersmind igaz római katolikus s az is szándékozik maradni haláláig.

Igazi gyönyörűség látni, hogy néha-néha mi szeretetre méltóan inpraktikusok tudnak lenni, azok az én kedves praktikus angolaim, kiket én oly őszintén becsülök, szeretek, s kiknek én annyi hálával tartozom.

Párisban a királyi látogatás egészen más láthatárra talált. *Cavournak* haza, *Ratazzihoz* írott levelei igen biztatónak rajzolták a helyzetet Itáliára nézve. A dolog csakugyan annyira ment, hogy egy este *Napoleon* császár azt a kérdést intézte *Cavourhoz*: mit lehet tenni Itáliáért? - Ily szó, oly ember szájából, nagy dolog volt. *Cavour* tapintatosan engedelmet kért, hogy írásban adhasson jól átgondolt feleletet. - »Legyen, elvárom« kapta válaszul.

Igy jött létre azon terjedelmes emlékirat, melyről már említést tettem. Ez emlékirat, midőn Ausztriáról szól, egy hatalmas requizitórium (vádírat), mely létjogát is tagadásba veszi. »Mi az osztrák birodalom létoka? Miért létezik? Talán azon összetartási erő miatt, melyet a nemzeti érzelem ad? - Nem. Talán a császári cím, hagyományos prestige tartja össze, mely Nagy Károly óta II. Józsefig oly hatalmas volt? - Nem. Talán a nemzeti ragaszkodás egy dynasztia iránt, mely arra mindig méltó, mindig jótékony volt? - Nem. Ausztria, mely eredetben, nyelvben, szokásokban egymástól különböző oly három fajra támaszkodik, melyeknek érdekei, irányai ellentétesek, csak a vitatásba hozni sem engedett központi hatalom által áll fenn, mely hatalmas szorongatásával együtt tartja a birodalom külön töredékeit, melyek természetesen szétvállás felé szítanak. Ennek az egységes központi hatalomnak életelve ugyanaz, a mi az oroszé. S minden kormány, melynek életelve hasonló, Ausztriára mindig támaszkodhatott. Itt hát egy örökös koalícióval áll szemben Európa nyugata, melynek életelve ellenkező. - Koalícióra koalícióval kell felelni.«

Igaz, hogy midőn a felvetett kérdésre (mit lehet tenni Itáliáért?) gyakorlati részletekben felel, az emlékirat nagyon tartózkodóvá módosul, csakis a reformok terén mozog, de nagyon sokat enged olvasni a sorok között. Így például, midőn azt mondja, hogy ha 1849-ben Itáliára gondoltak volna a nagyhatalmak, most Piemont helyett Olaszország ereje állana rendelkezésükre, vagy midőn azt mutogatja, hogy eszmezavar a nemzeti függetlenségre törekvést, forradalmi törekvésnek mondani, gyűlöletessé iparkodni tenni

azokat, a kiket jogaikból kifosztanak, régi hadifortély az elnyomóknál stb.

Ez emlékirat azonban csak a következő év január 21-én lett Walewski útján a császárhoz beküldve, ép akkor, midőn Ausztria rábirta Oroszországot, hogy a famozus »négy pontot« béke-alapul fogadja el.

E körülmény nyomása meglátszik *Cavour* iratán. Kimondja kísértő levelében *Walewski*hez, hogy miután egy nemével a diplomáciai költészetnek (par une fiction diplomatique) úgy kell tekinteni Ausztriát, mintha fontos szolgálatot tett volna Európának, azon szomorú alapról van kényszerítve kiindulni: hogy legalább ez idő szerint (pour le moment du moins) semmi territoriális áldozat nem fog Ausztriától kívántatni Itáliában. E szomorú alapról indulva ki, mindössze is csak javításokra kénytelen javaslatait szorítani. Megenyhíteni a vaskezű uralmat, mely Lombárdiára, Velenczére nehézkedik, kihuzni az osztrák seregeket a pápai legációkból s a Romagnából. Ezeket szekularizálni, kényszeríteni a nápolyi királyt, hogy ne botránoztassa tovább a polgáriasult Európát; igazságot szolgáltatni Ausztria által Piemontnak - - ennyire szállította le *Cavour* kísértő levelében elébb készült s fontolgatási anyagul beküldött emlékiratának bátorabb röptét.

És csakugyan nem is ment e szűk kereten túl az a kis szóváltás, mely az olasz ügyek felől a kongresszuson előfordult.

A béke-preliminárék 1856. február 1-én aláírtak a nagyhatalmak által Bécsben; s a békekongresszus (helyesebben konferencia) február 25-én vette kezdetét Párisban. Szárdiniát Cavour gróf és Píes di Villamarina örgróf képviselték. A békepontok már mind el voltak intézve, de Itáliáról még szó sem volt.

Végre az ápril 8-iki ülésen az elnök *Walewski* francia külügyér, *Napoleon* császár egyenes rendeletére, a dolgot nagyon szeliden szóba hozta.

Azzal vezette be előadását, hogy jó volna ha a konferencia tagjai, mielőtt szétoszlának, eszmét cserélnének különböző tárgyak felől, melyek megoldást kívánnak, s melyekkel hasznos lesz foglalatzkodni, miszerint újabb bonyodalmaknak eleje vétessék.

Legelőbb is felhozta Görögország siralmas állapotát; beszéde folytán rátért Belgiumra, melynek lapjaiban a francia kormány ellen naponkint a legsértőbb, legellenségesebb megtámadások tétetnek közzé, s végül felhívást tett, hogy valamint a westfáliai kongresszus megszentelte a lelkiismeret szabadságát, a bécsi a rabszolga-kereskedelem eltörlését, s a folyamhajózás szabadságát: úgy a párisi kongresszus is hozzon be a nemzetközi jogba egy nevezetes előhaladást, az által, hogy háboru esetére a semlegesek egyenlő tengeri jogának szabályozására vesse meg az alapot.

Ily mindenféle tárgyakat felkaroló előadásában az olasz ügyekre nézve a következőkre szoritkozott:

A pápai birtokok anormális helyzetben vannak. Annak szüksége, hogy az anarchiának ne legyenek kitéve, Franciaországot Rómának, Ausztriát a legációknak katonai megszállására határozta. Hogy egy hatalom idegen seregek támogatására szoruljon, miszerint magát fentarthassa, ez oly állapot, melyet lehetetlen rendellenesnek (anormal) el nem ismerni; Franciaország kinyilatkoztatja, hogy kész, sőt élénken óhajtja seregét visszavonni, mielőtt az a köznyugalomnak s a pápai kormány tekintélyének hátránya nélkül megtörténhetik. Reményli, hogy Ausztria e nyilatkozathoz csatlakozni fog.

Aztán azt a kérdést veti fel, nem volna-e kívánatos, hogy az olasz félsziget némely kormányai jól értelmezett kegyelmi tények által, véget vessenek a mostani rendszernek, mely a helyett, hogy a közrend ellenségeinek ártana, csak a kormányokat gyengíti meg, s a demagógiának párthiveket szerez. Jó szolgálat tétetnék nemcsak a rend ügyének az olasz félszigeten, de magának a két szicíliai kormánynak is, ha ez felvilágosíthatná a felől, hogy hamis uton jár.

Anglia első meghatalmazottja lord *Clarendon* erélyesen bele ment a kérdésbe. Kiindulási pontul azt vette fel, hogy el kell háritani az okokat, melyek az olasz félszigeten az idegen seregek általi megszállást előidézték, mert ha csak fegyveres erőre támaszkodnak, a helyett, hogy orvosolnák a bajokat, melyek a közelégedetlenség igazságos okai, ez csak oda vezethet, hogy egy oly rendszer tétetnék állandóvá, mely kevésbé válik becsületére a kormányoknak, a népekre nézve pedig sajnálatos. Hét esztendeje, hogy Ausztria katonai megszállása mellett

Bologna ostromállapotban van, s az eredmény az, hogy a brigandage a vidéket folyvást zaklatja. Szekularizálni kell a kormányzatot a pápai birtokokban, s oly közigazgatási rendszert kell behozni, mely a kor szellemével összhangzásban van. Lehet, hogy ez magára Rómára nézve rögtön némi nehézséggel járna, de az osztrák által megszállott legációkban könnyen kivihető. A nápolyi kormányt illetőleg pedig kötelessége a kongresszusnak szavát felemelni az általa követett rendszer ellen, mely csak szitogatja a forradalmi forrongást, a helyett, hogy csillapítaná. Mi békét akarunk Európának, de béke nem lehet igazság nélkül.

Gróf Buol osztrák felhatalmazott a többi kérdésekhez hozzá szól, de az olasz kérdésbe nem ereszkedik, nincs utasítása. Ez a kongresszus nem azért lett összehívva, hogy óhajtasokat adjon tudtára független fejedelmeknek, kormányzati rendszerükre nézve. Csatlakozik ugyan az elnök szavaihoz, de *Clarendon* lord eszmerendjébe nem megyen bele, s a római tartományok osztrák seregek általi megszállásának időtartama felől nem fog nyilatkozni.

A másik osztrák felhatalmazott báró *Hübner* pedig kijelenti, hogy Ausztria majd akkor vonja vissza seregeit, mikor annak idejét látja.

Az orosz képviselő azt mondja, hogy ő hallgat, a porosz előadására az a magyar szójárás alkalmazható, hogy »ötöl-hatol.«

Cavour előrebozsátja, hogy senkinek sem veszi jogát kétségbe az utasításaiban előre nem látott kérdések

taglalásában részt nem venni, de fontosnak tartja, hogy a római tartományok megszállása felől kinyilatkoztatott vélemény a jegyzőkönyvben konstatáltassék. Aztán áttér Ausztriára. A római tartományok osztrák megszállása, ugymond, mindinkább állandó jelleget ölt; hét éve, hogy tart, s a megszállott tartományok állapota semmit sem javult, bizonyosága ennek az, hogy Bolognában az ostromállapotnak teljes szigorában való fentartása még mindig szükségesnek tartatik, ámbár már oly régi, mint a megszállás. Az osztrák haderő jelenléte a legácziókban és Pármában felforgatja a politikai egyensúlyt Itáliában, és Szárdiniára nézve valóságos veszélyt képez. Minélfogva kötelességének tartja Európa figyelmét ezen anormális helyzetre felhívni. Nápolyra nézve *Walewski* és *Clarendon* nézeteiben osztozik.

Ez előadásra *Hübner* báró osztrák képviselő kissé haragos hangon válaszolt. De hiszen ő már máskor is jeleket adott annak, hogy nem épen a leghiggadtabb diplomaták közé tartozik, kivált midőn Szárdiniával volt dolga, melyhez vagy melyről szeretett amugy »lőhátról beszélni.«

Figyelmeztette *Cavourt*, hogy kár volt csak osztrák okkupációról szólni, van ott francia okkupáció is, a miről hallgatott. Sőt még más is van. Maga Szardínia is nyolcz év óta okkupálva tartja Mentonet és Rokkabrunát, melyek a monakói herczegséghez tartoznak. A különbség a kettő között csak az, hogy az osztrákokat és francziákat az illető uralkodó hívta be; míg Szardínia a monakói herczeg akarata ellenére hatolt be birtokaiba, és tiltakozása ellenére mai napig is benmaradt.

Cavour sietett kijelenteni, hogy Szárdinia kész a maga ötven főnyi hadseregét kivonni Mentoneból, ha a monakói herceg oly helyzetben gondolja magát, hogy oda veszély nélkül visszatérhet. A francia okkupácziónak megszűnését bizonyosan, szintugy óhajtja, mint az osztrákénak; hanem figyelmeztet, hogy ez utóbbi sokkal veszélyesebb az olasz független államokra, mint az első. Egy gyenge sereg oly távol Franciaországtól senkit sem fenyeget, ellenben nagyon nyugtalanító dolog látni, hogy Ausztria Ferrarára s Piacenzára támaszkodva, melyeknek erődítvényeit folyvást szaporítja, az Adria tenger hosszában egész Ankonáig terjeszkedik.

A kongresszus jegyzőkönyve szerint ezzel az olaszvita véget ért, kivéve a nyilvánult nézeteket összefoglaló elnöki végszavakat. Hanem a jegyzőkönyv olvasásánál lehetetlen az embernek nem érezni, hogy még kellett valaminek történni, a mit a jegyzőkönyv nem említ. A tárgyalási fonal ily megszakadása nem természetes, szinte hajlandó az ember utána nézni, vajjon a könyvkötő nem tette-e valahová hátrább azt, a mi még ide tartozik. - Nem tette; hanem *Cavournak Ratazzihoz* írott levele, s *Nerlinek* a toskánai miniszterelnökhöz és *Antonininek* a nápolyi külügyérhez intézett sürgönyeik tudnunk engedik, hogy a jegyzőkönyv nem mindent mond meg. - Viharos jelenet következett a mondottakra. Az angol felhatalmazottak, melegen támogatták *Cavour* előadását, különösen lord *Clarendon* a pápai kormányról azt mondotta, hogy az szégyen, gyalázat Európára, s erélyes interpellációt intézett Ausztria első felhatalmazottjához, *Buol-Schauenstein* grófhhoz: mondaná meg, mi szándokai vannak Ausztriának az olasz

ügyekre nézve. *Buol* rideg, peremptorius modorban válaszolt, hogy Ausztria nem ad számot szándokai felől lord *Clarendon*nak. - A lord sértve érezte magát s kijelentette, hogy ha a bécsi kabinet nem akar semmi megnyugtató ígéretet tenni, ezzel a kihívás keztyűjét dobja oda a szabadelvű Európának; ám lássa mit csinál, az a keztyű fel fog vétetni, s az olasz kérdés erélyesebb módokkal fog megoldatni, mint melyek a kongresszuson szóba kerültek. *Buol* gróf erre oly ingerülten, oly élesen felel, hogy a viharos ülés után *Clarendon*, a második angol képviselő *Cowley* lord által *Hübner* bárónak megüzente, miként egész Anglia fel fog háborodni az osztrák küldött botrányos szavai felett, ha azok tudomására jutnak.

Nem jutottak tudomására. A kongresszus elnökének felhívására beleegyezett a kongresszus, hogy ezek s általában minden, a mi a megrovott kormányok hitelének árthatna, a jegyzőkönyvből kihagyassanak. De a következesek oda mutatnak, hogy az, a mi kihagyatott, nagyobb befolyással volt az eseményekre, mint a mi beiktattatott; nem ugyan Angliát illetőleg; az angol kormány nem váltotta be lord *Clarendon* szavait, melyeket ez a következő napokban Napoleon császárnak és Cavour grófnak még fegyveres segítség kilátásba helyezésével is megerősített, hanem befolyással volt másutt. *Buol* gróf érezte, hogy a föld inogni kezd lábai alatt, szeretett volna tájékozást szerezni a veszély felől, s azért a bucsulátogatás alkalmával oda nyilatkozott *Napoleon* császár előtt, hogy Ausztria nem volna idegen Franciaországgal egyetértésre jutni a kongresszuson Itáliára nézve felmerült kívánalmak kielégítésének módjai iránt; de a császár e

szavakkal vágta ketté a tapogatódzás fonalát:»Késő!
jobb volt volna ezeket az ápril 8-iki ülésen
elmondani.« *Cavournak* ellenben azt mondotta: »Ugy
sejtem: a béke nem lesz tartós.« Nagy dolog az,
midőn egy oly ember, mint *Napoleon* császár, hatalma
teljében ilyesmit »sejt.«

Még két körülményt tartok a párisi kongresszus keretéből
feljegyzendőnek.

Egyik az: hogy Poroszország második
felhatalmazottja: *Hatzfeld* gróf igen jelzetes módon
emlegette *Cavournak*, hogy Poroszország politikai
viszonya Ausztria iránt azonos Piemontéval, s hogy
kettőjüknek közös okai vannak panaszkodni Ausztria
ellen.

» - - - - - den grossen Geschicken schreiton ihre
Geister schon voran und in dem heute wandelt schon
das morgen.«

Az 56-iki mában a 66-iki holnap lépdegélt.

A másik körülmény a
fegyveres intervenczió kérdésére vonatkozik.
Rettenetes emlékű szó a magyar történelemben. Ugy
látszik sorsa a magyarnak, hogy az előrelépések a
nemzetközi jog terén Magyarországnak elkésve érkeznek.
De ki tudja? elkésve bár, meglehet, még sem meddőn.
»Sors incerta vagatur, fertque refertque vices« írta
Lucanus, s ezt írva történelmet írt.

A párisi békekötés VIII-ik cikkében ki lőn kötve: hogy ha a porta s a szerződő felek valamelyike között viszály fordulna elő, mely politikai viszonyaikat veszélyeztetheti, mielőtt fegyveres erőhöz történnék folyamodás, a többi hatalmaknak mediációra fog alkalom adatni.

Ebből *Clarendon* lord a kongresszus ápril 14-ki ülésében alkalmat vőn javaslatba hozni, hogy e szerencsés újításnak általánosabb alkalmazás adassék, miszerint a fegyveres összeütközéseknek eleje vétethessék.

Walewski Franciaország részéről elfogadja az eszmét; kívánja, hogy ez mint a kor irányának megfelelő óhaj, jegyzőkönyvbe vétessék, nem fogván ez semmikép a kormányok cselekvési szabadságát akadályozhatni.

Poroszország hozzájárul. Oroszország »ad referendum«

veszi. Ausztria a *Walewski* formulázásához nem haboznék hozzájárulni, de abszolút kötelezettséget, mely az osztrák kabinet függetlenségét korlátozhatná, nem vállalhat.

Cavour gróf tudni kívánja, vajjon az indítvány akként értetik-e, hogy alkalmazása kiterjedjen oly fegyveres intervencziókra is, melyek tényleges kormányok (*gouvernements de fait*) ellen intézteknek, mint a minő volt például Ausztria intervencziója Nápolyban 1821-ben?

Clarendon kijelenti, hogy indítványának a legáltalánosabb kiterjedésű alkalmazást kíván. Emlékezetbe hozza Nagy-

Britannia törekvését a spanyol de facto kormány elleni fegyveres intervenció elhárítására 1823-ban. (Ha Magyarország képviselve lett volna a kongresszuson, a nemes lord figyelmeztetve lehetett volna, hogy Nagy-Britannia 1823-diki humanitárius elveit 1849-ben merőben elfelejtette. - - Szegény hazám!)

Walewski gróf minthogy nem kötelezettségről, hanem európai óhajtás kifejezéséről van szó, mely semmi hatalom cselekvési szabadságának útját nem állja: nem lát semmi nehézséget, hogy *Clarendon* lord eszméje általánosíttassék s a lehető legszélesebb horderővel ruháztassék fel.

Buol gróf természetesen *Cavour* ellen fordul. Ausztria intervenciója Nápolyban a nagyhatalmak laibachi kongresszusának határozatából történt. Nem ismeri el, hogy a nagyhatalmak akaratán alapuló intervenciók ellen egy másodrendű állam reklamálhasson. Tiltakozik oly tulszéles értelmezés ellen, mely a »tényleges kormányoknak« kedvező következtetésekre vezethetne. (Hiában, a bécsi kabinet csak bécsi kabinet, még ha Párisba - - látogat is.)

Cavour nem hagyta magát felingereltetni. Meg van elégedve - mondá - az angol és francia magyarázattal. Hozzájárul.

Tehát Európa óhaja gyanánt vétetett jegyzőkönyvbe, hogy fegyverhez nyulás előtt barátságos hatalmak közbenjárása vétessék igénybe; s remény fejeztetett ki, hogy ehhez a

kongresszuson nem képviselt kormányok is hozzájárulandnak.

Ugy legyen.

V.

Orsini merénylete. - Pietri szenátor véleménye. - Napoleon császár és Cavour. - A plombièresi találkozás. - Diplomáciai hadjárat. - Cavour mély belátása és bámulatos ügyessége. - Albert főherceg Berlinben. - Bárá Kellersberg ultimátuma. - Cavour felelete. - A kocka el volt vetve.

Nem tartozik iratom keretébe huzásról-huzásra kísérni a diplomáciai sakkjátékot, mely a párisi kongresszusra következett, két éven át folytatott, s melynél Ausztria kisebb-nagyobb sikerrel mindent elkövetett, miszerint Piemontot politikailag elszigetelje. De mielőtt a döntő mozzanatokhoz érnék, meg kell említenem, miként úgy látszik nekem, hogy *Orsini* attentátuma, s magaviselete a tömlöczben, nem volt befolyás nélkül az események fordulataira.

Orsini merénylete 1858. január 14-kén hajtatott végre. Szörnyű merénylet volt. Azon perczben, midőn a Napoleon császárt és nejét vivő kocsí a Lepelletier-utczában a színházi bejárat előtt megállt, *Orsini* és társai rettenetes robbanó anyaggal töltött bombákat dobtak a

kocsira. Irtózatos robbanás következett. Tömeg volt a színház körül. Sok ember esett áldozatul, még több megsérült, de a császár s neje sértetlen maradtak.

Az időben *Pietri* szenátor Franciaországban rendőrfőnök volt. Ugyanazon *Pietri*, kit mint bizalmas emberét a császár később megbízott, hogy a köztünk közbejött egyezkedés folytán, a magyar emigrációvali viszony részleteinél őt képviselje. Tanuságot tartozom tenni, hogy személyeink iránt kitűnő szivességgel, Magyarország iránt nagy jóakarattal képviselte. Vele utaztam a császárhoz Valleggioba. Utközben sokat beszélt *Orsiniról*, kivel mint fogolylyal hivatalánál fogva gyakran érintkezett. Rokonszenves szánakozással beszélt róla. Meg is akarta menteni a verpadtól. Minden befolyását felhasználta arra, hogy a császár kegyelmezzen meg *Orsini* életének. A császár, mert annyi emberélet esett áldozatul, nem gondolta a felelősséget egyedül magára vállalhatni, hanem kijelentette, hogy ha az államtanács, melybe érsekek is meghivandók lesznek, kegyelem mellett nyilatkozik, ő helybe hagyja; s felhatalmazta *Pietrit*, kísértse meg nézeteinek többséget szerezni. *Pietri* eljárta emberről emberre kapacitálni. Biztató ígéretekot kapott, s a kegyelem reményével ment az államtanácsba; és midőn ott még az emberszeretet vallásának szolgálai is elhagyták, és kisebbségben maradt: ez annyira nehezére esett, hogy rendőrfőnöki hivataláról lemondott. *Orsini* nem volt romlott ember, mondá nekem *Pietri*. Fanatikus volt, ki a honszeretetet a mártýromság vágyának rajongásaig vitte. Abban a tévhitben élt, hogy a császár áll útjában Olaszország szabadságának. Pedig dehogy állt. Mindig barátja volt. Hő

barátja volt. Felvilágosította *Orsinit* tömlöczében, hogy ha sikerült volna a császárt megölnie, ép azt ölte volna meg, ki a világ hatalmasai közt az egyedüli ember, kitől az olaszok támaszt, segítséget várhatnak.

Igy beszélte ezeket nekem *Pietri*.

E felvilágosítás nem maradt hatás nélkül *Orsinira*. Február 21-én a mazasi tömlöczből levelet irt a császárhoz. »Ne utasítsa vissza, Sire,« - írja levelében - »egy hazafi szavát, ki a vérpad küszöbén áll. Tegye szabaddá Itáliát és huszonöt millió olasz áldása fogja Önt az utókorra kísérni.«

A hirlapoknak megengedtetett e levelet közzétenni. Ezt *Orsini* jelnek vette, hogy a sir széléről hazájáért felemelt szava a császár szívéhez utat talált, s márczius 11-én, már a la roquettei börtönből egy második levelet irt, melyben nyíltan kárhoztatja a politikai orgyilkosságot s intette az olasz ifjúságot, »készüljön a haza felszabadításának kivivására, gyakorolván magát a polgárerényekben, melyek egyedül tehetik Itáliát szabaddá, függetlenné s mult nagyságához méltóvá.«

A bünt büntetés illeti. Bár megtalálná mindenütt fent, mint alatt. *Orsinit* megtalálta. A vérpadon halt meg bűneiért. De ez az ember szerette hazáját forróan, önzéstelenül. Vétkezni is csak a hazáért volt képes.

Szent szó a haza! Óh, hogy e kor vezéreszméjének tulanyagias fuwallata miatt, e szó, bár még hangzik az ajkáról, a tettek mezején varázsát kezdi veszteni!

Ne érjem meg, hogy elvesztette.

Szorgalmazás ment Párisból Turinba, hogy jó szemmel vétetnék, ha Orsini e két levele és végrendelete a lapokban közöltetnék. *Cavour* azt felelte: »közölni fogjuk, de értsék meg Párisban, hogy ez egyenes támadás Ausztria ellen, nem csak Piemont, de a császár részéről is.«

»Csak közöltessék,« volt a válasz. - És közöltetett, alkalmoszerű bevezetéssel. (»Gazzetta Piemontese« 1858. 77. szám.)

* * *

1858. márczius végénél vagyunk. Juniusban *Conneau* ur, *Napoleon* meghitt orvosa, Turinba utazott *Cavour*t értesíteni, hogy a császár szívesen látná őt Plombièresben. *Napoleon*nak szokása volt a bizalmas megbízásokra nem címzetes diplomatákat használni. Nekem is *Conneau* ur volt később kapocsnak kijelölve, (bár személyesen nem ismertem,) ha *Pietri* el volna foglalva. (Gyakran el volt. Ő járt Nizzába is, s keze nyomában »suffrage universel« kelt.)

A plombièresi találkozás (1858. július) prologusa volt az 1859-iki drámának. A részletekről még nincs a fátyol egészen levonva. Az olasz diplomácia történetirői még tartózkodva szólnak róla. Annyit azonban állithatni vélnek, miszerint *Napoleon* császár határozott ígéretet tőn, fegyverrel segíteni Piemontot, hogy Ausztria Itáliából egészen kiszoríttassék. De a háboru idejének meghatározását a császár magának tartotta fenn.

Időközben készüljön Piemont. Tartsa fenn az erkölcsi agitációt Olaszországban. Akadályozza a forradalmi mozgalmakat. Ne közelítsen Ausztriához, ne is provokálja - »nagyon.« De igyekezzék Oroszországot barátjává tenni. Olaszország egységeről nem volt szó. A pápa világi hatalma fentartandónak lett kijelentve, de nagyon összeszorított határok között. Toskána és Nápoly iránt csak kölcsönös tapogatódzás fordult elő, nagyon óvatosan, mindkét részről. Ellenben a savoyai dynasztia számára egy felső-olaszországi királyság alakítása 12 millió lakossal határozatba ment. A francia fegyveres segítség kompenzációjául Savoya átengedése megállapított. Nizzáról azt végezték, hogy majd máskor végeznek, majd a háboru után. Írás nem történt; a dacz- és védszövetség csak hat hóval később köttetett meg.

A mit később *Pietritól*, *Cavourtól* s magasabb helyekről is hallottam, feljogosít azt mondanom, hogy ez a »leírás« lényegében hiteles.

A plombièresi találkozás után több mint négy hónappal (1858. november) *Salvagnoli Vincze*, - ki megbízásából? ez nincs felvilágosítva - emlékiratot nyújtott be a császárnak Compiègneben, melyben az osztráknak francia segítséggel olasz földről kiűzetését megállapított dolognak vevén fel, az olasz félsziget mikénti felosztásának kérdése tárgyalatik. Ez a compiègnei találkozás a maga idejében nem kis zajt keltett. Én azt nem tartom fontos mozzanatnak az események fejlődésében; az tény, hogy a császár hallgatással fogadta a propozíciókat,

s én csak azért említem, miszerint alkalmam legyen azt a megjegyzést tenni, hogy a politikai problémák természete határozza meg a történelem ellentárlhatlan logikáját; mely kivívja magát, még ha az emberek nem merték is egész nagyságában felfogni, a mozgalom kezdetén, melyet a problema természete idézett elő. Így történt ez mindig; így történt nálunk 1848-49-ben; így történt Olaszországban. Előadtam e fejezet kezdetén az olasz kérdés történelmi kényszerűségü természetét. Nemzetté lenni, független egységes nemzetté! ez volt a kérdés; ez aspiráció ott volt századok óta minden olasz kebelben, s az egységes nemzeti lét ki is vivta magát. Mazzini és követői mindig fennen hirdették (gyönyörű az a szózata az olasz ifjusághoz, mely e szavakkal kezdődik: »Ti keresitek a hazát - - és miért nem találjátok meg?«) de mindazon óriási tevékenységben, mely az 59-iki olasz háboru előidézésében kifejtetett, az olasz egység kérdése soha egy szóval sem fordult elő; nem csak nem fordult elő, de sőt oly tervek állittattak fel, melyek, ha végrehajtásra jutnak, az olasz egység, sok időre, lehet századokra, lehetetlenné tétetik. Ilyen lépés volt a compiegnei javaslat is. Egység helyett négy Olaszországot hozott javaslatba. Ezek egyikét (a közép-olaszországit) *Napoleon Jerome* herczeg uralkodása alatt. A mi annyit tett volna, mint a felosztást a franczia császárság dynasztikus érdekeinek védpaizsával fedezni. És az olasz egység még is meglett. Napoleon császár nem csak nem akart egységes Olaszországot, de sőt határozottan ellenzette. És mégis meg lett. Egyetlen egy hatalom sem akarta egész Európában; és még is meglett!

Tanulság fekszik ebben a nemzetek számára. Vessenek számot nemzeti létök feltételeivel; s ha e létnek gyökere van a történelemben, mely egyedül terem nemzeteket, (a természet csak nemzetiségeket állít elő - s a kettő nem egy,) az idő meghozza a valósítást; hacsak a nemzet maga magáról le nem mond. Nemzetnek csak a lemondás halál.

De ha a compiégnei emlékirat nem volt lényeges mozzanat, 1859. január elseje az volt.

Midőn Párisban a diplomáciai kar megtette ujévi látogatását a Tuillériákban, *Napoleon* császár sajnálatát fejezte ki, hogy a barátság Franciaország és Ausztria közt meghidegült.

A hallgatag, de akkor nagyhatalmu ember e kevés szava mennydörgés volt; s ilyennek ismerte azt fel egész Európa; és hogy értelme felől senki se lehessen kétségben, megadta hozzá a magyarázatot *Viktor Emánuel* pár nap múlva a parlamentet megnyitó trónbeszédben, melyben beszélt a fájdalomról, melyet Itália annyi részéből kiáltani hall, s kimondta szilárd eltökélését: jogaiban bizva várni a gondviselés határozatát.

Ez a »gondviselés« Párisban testesült meg számára. Onnan voltak sugallva a bátor szavak s e »gondviselés« csakhamar írásba is adta »határozatát.«

El volt határozva, hogy *Clotilde* hercegnő, *Viktor Emánuel* király leánya, *Napoleon Jerome* herceghez nőül megyen.

A herceg január 14-én ment Turinba az esküvő végett, de mielőtt ez megtörténne, császári meghatalmazott minőségben aláírta a véd- és dacszövetségekötést Franciaország és Piemont között - s ezt a császár »örömmel« ratifikálta.

A szövetség feltételei már deczemberben meg lettek állapítva; kevésbé különböztek a plombièresi előzményektől. »Háboru Ausztriának; kikergetni Ausztriát Itáliából. A császár kétszázezer francia élén főparancsnoka lesz az összes szövetséges seregnek. A háboru nem ápril vége előtt, de nem később mint legfőlebb júliusban. Szerencsés kimenetel esetére Szárdinia Felső-Olaszországgá lesz. Megkapja nemcsak Lombárdiát és Velenczét, hanem Modenát, Pármát, Romagnát és a legációkat is. (Ez előny volt Plombières felett.) A pápa világi hatalma fentartatik, de Rómára és a római provinciára szorittatik. Közép-Olaszország független állammá szerveztetik. (Ez hátrány Plombièreshez képest.) Nápoly nem emlittetik. - Savoya a francziáké lesz. - Nizza felől a háboru végével határozandnak.«

Igy adja elő ezt Bianchi diplomáciai történelme, *Cavournak Villamarinához* intézett levelére (1858. decz. 24.) hivatkozva. Mire én csak annyit jegyzek meg, hogy a legációk s Romagna iránti állapot nem látszik összehangzásban lenni *Napoleon* császárnak a háboru megnyitásakor kibocsátott proklamációjával; sem azzal a mit a bolognai küldöttségnek adott válaszról *Valeggioban* a császári főhadiszálláson hallottam. Nizzáról pedig *Cavour* gróf pozitíve

mondotta előttem s *Pietri* előtt, midőn a villafrankai béke ellen kitört, hogy annak átengedése kikötetett s elfogadtatott.

Akármin legyen is ez: daczára az elhatározott háborunak, ápril végeig, melyen innen a császár nem vélt a háborura készen lehetni, még gyakran oly kétes fordulatot vettek a viszonyok, mintha igazolni akarnák azon angol közmondást, hogy a pohár még akkor is kisikolhatik a kézből, midőn az ajkakhoz emeltetik.

Egy egész viszontagságteljes diplomáciai hadjáraton kellett keresztül hatolni, mielőtt a fegyveres hadjárat megkezdetnék.

E diplomáciai hadjáratban tűnik ki leginkább *Cavour* gróf mély belátása, bámulatos ügyessége s a csodálatig fáradhatlan tevékenysége.

A főnehézséget Anglia okozta. Már a whig kormány sem jó szemmel nézte a szándokot, hogy az olasz félsziget territoriális berendezése megváltoztassék. Azon hibás nézpontból indulva ki, hogy az olasz kérdés reformokkal megoldható: ez irányban ugyan határozott állást foglalt, miként a párisi kongresszusnál is láttuk, de mindennek ellene nyilatkozott, a mi ezen tulmegyen. De miután 1858-ban a toryk kerültek kormányra, ezek, kiknek politikai dogmájuk még mindig az 1815-ki szervezet volt, már épen mindent elkövettek, mindent megkísérlettek, miszerint az olasz háborunak elejét vegyék, s Ausztriát olasz birtokaiban biztosítsák. Mondhatni: lázas tevékenységet fejtettek ki ez irányban Európa minden szögletén:

Párisban, Szentpétervárott, Berlinben, Bécsben, Turinban, Rómában, Nápolyban, s az olaszországi kis udvaroknál, és osztrákbarát tendenciáikkal, a francziák császárnak számításait nem egyszer megzavarták.

Az angol diplomácia minden egyes helyen más-más hurt pengetett. Párisban a demagógia véres rémét idézgette fel, mely a háboru által óriási arányokra fogna növekedni. Turinban azzal izgatott, hogy ha Piemont francia segítségre támaszkodva még egyszer harczra kél az osztrák ellen: vagy legyőzetik, s akkor örökre vége van, vagy függeteg állásba kerül Franciaország irányában, tönkre teszi fináncziáit, elpazarolja országa gazdagságát, veszélybe ejti szabadelvü intézvényeit, a nélkül, hogy az olaszok ragaszkodását megnyerné, mert egy olasz tartomány sem akar Piemonthoz aggregáltatni. Bécsben pedig azzal fenyegetőzött, hogy ha Ausztria nem mond le a fegyveres avatkozásról a pápai tartományokban, ha nem lesz rajta, hogy ott s a többi olasz államokban megnyugtató reformok hozassanak be, a háboru kikerülhetlen s a következesek beláthatlanok. Emlékezetre méltó *Buol-Schauenstein* grófnak válasza, mely a bécsi kabinet irányát meglepőleg jellemzi. »Nem mondunk le fegyveres avatkozási jogunkról, segíteni fogjuk fegyverrel az olasz uralkodókat, ha felkérnek, nem tanácsolunk semmi kormánynak reformokat. Franciaország a nemzetek pártfogójának szerepére játsza magát, mi a dynasztikus jog pártfogói vagyunk s maradunk.«

Turinban azonban azzal kecsegtették magokat, hogy bár mennyire ellenezze is Anglia a háborut, ha az egyszer

kitör, annyira nem merhet dacolni az angol nép közvéleményével, miszerint Ausztria mellett fegyvert fogjon; de *Napoleon* császár még e részben sem érezte magát biztosnak, miként alább látni fogjuk, ha majd a köztünk volt viszony előadása kerül sorra. Az angol kormány minden követ megmozdító tevékenysége csikarta ki a császártól azon szóbeli nyilatkozatot (lord *Cowley* angol követhoz), hogy segíteni ugyan el van határozva Szárdiniát, ha Ausztria által megtámadtatik, de ha Szárdinia lenne a kihívó, nem számíthatna francia segítségre. *Malmesbury* lord angol külügyér erre kormánya nevében komoly hangon tudtára adta a francia kabinetnek, hogy e nyilatkozatot ünnepélyesen jegyzékbe veszi. Ennek következtében kénytelennek vélte magát a császár *Cavour* utasítani, hogy úgy vigye a dolgot, miszerint Ausztriától jöjjön a támadás. - *Cavour* ezt keresztül vitte.

Még nehezebbé tette az angol kormány *Napoleon* helyzetét az orosz és porosz kormányokkal viszonyaiban.

Napoleon császár mindjárt a plombièresi találkozás után arra fordította figyelmét, hogy az orosz és porosz kormányok barátságos magatartását biztosítsa. *Napoleon* herceget Varsóba küldötte egyenesen a csárral értekezni. Az eredmény a barátságos semlegesség kilátásba-helyezése volt, s azon ígéret, hogy Poroszországra is ily irányban fognak hatni; de feltételeket kötöttek ki, melyeknek egyike az volt, hogy Itáliának osztrák uralom alól felszabadítása esetére a császár dynasztikus nagyravágásokra ne gondoljon. - Berlinben azt óhajtották ugyan, hogy az

olasz ügyek közegyetértéssel békésen intéztessenek el, de a császár küldöttje azon benyomással ment haza, miszerint nem valószínű, hogy háboru esetén Poroszország az osztrák mellett fegyvert fogjon.

A helyzet azonban bizonytalanabbá vált, midőn Anglia törekvései annyira tért kezdettek nyerni, miszerint a francziák császára azon valószínűséggel látta magát fenyegetve, hogy a dolog formaszerinti mediációvá fog kifejlődni, melyet Poroszország támogatni fog, Ausztria pedig elfogad, s melyet ily viszonyok közt nem lehetne visszautasítania.

Ennek útját vágandó, a császár rábirta Oroszországot, tegye európai kérdéssé az olasz kérdést s indítványozzon kongresszust annak megoldására.

Megtette. Az angol tory kormány eleinte dühbe jött e vonás felett, mely az ő köreit megzavarta; fenhangon hirdette, hogy nem veszen részt oly kongresszusban, melyben az 1815-ki szerződések taglalás alá vétetnének, s az olasz félsziget kormányaiban változtatások céloztatnának; de csakhamar észre vette, hogy a rideg ellenzés rossz számítás; felfogta a kongresszus eszméjét, de körét a maga álláspontjához idomította, s ebben célzt is ért; márczius vége felé Anglia, Poroszország s Oroszország már a pontozatokban is megegyeztek, melyek a kongresszus tárgykörét meghatározták; meghatározták oly módon, hogy ha ez alapon jön össze a kongresszus, Piemont minden aspirációi hajótörést szenvednek.

A kongresszus megakadályozására Piemontnak - váratlanul - az ellenséges táborból jött egy kis segítség. A három nagyhatalom által elfogadott alappontozatok egyike az volt, hogy a kongresszus meg fogja állapítani a kormányzati reformokat, melyek az olasz népek megnyugtatósára szükségesek. Természetesnek látszott, hogy e reformok feletti tanácskozásokból az illető olasz kormányokat nem lehet kizárni, s az is természetes volt, hogy, ha ezek részt vesznek a kongresszuson, Szárdiniát sem lehetend kirekeszteni.

Ausztria pedig, midőn a kongresszuson részt venni késznek nyilatkozott, (csak hogy: az olasz területi viszonyok változhatlanságának, s a közte és a kisebb olasz fejedelemségek közt kötött szerződések sérthetlenségének alapján) dölyfös határozottsággal kijelentette, miként ahhoz soha sem fogja megegyezését adni, hogy a kongresszuson Szárdiniával találkozzék. De érezte, hogy ezt bajosan lenne képes kikerülni, ha a többi olasz fejedelmek a kongresszusban részt vesznek. Tehát ezekhez fordult. Tudtokra adta, hogy ellenzi belügyeiknek a kongresszus tanácskozási körébe-vonását, mert azt független fejedelmi jogaikra sérelmesnek tekinti. Nem süket füleknek beszélt. II. Ferdinánd nápolyi király *Carafa* miniszter által tudtul adta Szentpétervárra (márcz. 30-án), hogy a nagyhatalmaknak nincs joguk az ő országa belügyeibe avatkozni; ily jogot ő soha sem ismerend el. *Antonelli* bibornok kijelentette, hogy nincs oly emberi hatalom a világon, mely a szent atyát rábirhatná, hogy ily avatkozást megengedjen. Toskán, Párma, Modena csatlakoztak e nézethez. A modenai herczeg (ugyanaz, ki horvát

határőröket akart telepíteni Franciaországba) már előbb (márcz. 11-én) kijelentette az angol ügynöknek: *Scarlett* urnak, hogy miután a *Cavour* által pártfogolt gonosztevők (facinorosi) alattvalóit lázadásra iparkodnak bujtogatni, ő osztrák fegyverekre támaszkodik. Ám legyen háboru, ő ugyanis mint olasz fejedelem, úgy is mint osztrák főherceg Ausztriával áll, ha kell Ausztriával dől, de nem tágit Ausztriától.

Azonban míg ezek kétségessé látszottak tenni a kongresszus összejövetelét, másrészt Anglia tevékenysége folytán a viszonyok azzal fenyegették Szárdíniát, hogy a kongresszus az ő kizárásával s az olasz fejedelmek nélkül is összejöhet. És e tekintetben *Cavour* még a francia kormánynál is ellenséges indulattal találkozott. Nevezetes dolog az, (mit a történetírónak e kor eseményeinek felfogásánál szem előtt is kellend tartania), hogy *Napoleon* császár politikája minisztériumának politikájától gyakran eltért, ezzel nem egyszer ellenkezett is. A császár politikájába miniszterei gyakran be sem voltak avatva, sem végrehajtásában alkalmazva. Mi magyarok is csak a császárral, *Napoleon* (Jerome) herczeggel, (kit legfontosabb lépéseknél hol közvetítőül, hol végrehajtóul alkalmazott) és a császár nem diplomáciai állásu meghittjeivel érintkeztünk. Minisztereivel nem. Én legalább soha. Ezek nem voltak viszonyainkba beavatva. Legalább 1859-ben nem. Később, midőn *Thouvenel* volt külügyminiszter, a helyzet némileg változott; de nem, mintha a »rendszer« változott volna, hanem mert nemeskéri Kiss Miklós ezredes barátom *Thouvenellel* benső meghitt viszonyban állott,

mit családi összeköttetés is növelt; s a császár, kinek e viszonyról tudomása volt, e bensőségen fenn nem akadt.

A piemonti kormányhatalmi viszonyban is meg volt ez a dualizmus. A plombièresi titokba nem volt francia miniszter beavatva; sem az 1858. deczemberben megállapított véd- és dacszövetségi feltételekbe.

Kivéve Napoleon herceget, ki akkoron miniszter volt ugyan, de nem állott a miniszteriummal szolidaritásban, sőt határozott ellentétben állott, s a szövetség megkötésénél sem miniszteri minőségben járt el. Arról a miniszteriumnak nem is volt tudomása. Általában a dolog akként állott, hogy míg az avatott olasz történetírók még akkor is, midőn Napoleon császár már trónvesztett, száműzött volt, tehát sem remény, sem félelem nem lehetett ítéletükre befolyással, fenn hirdetik, miként Napoleon olasz politikájának kutfeje az olaszok iránti rokonszenve volt, melyet sem *Cavour*, sem senki más nem idézett elő; egészen spontaneus jellemmel bírt; a császár miniszterei sokszor épen nem barátságos, itt-ott néha ellenséges érzelmeket is tanusítottak Piemont iránt, különösen *Walewskival* *Cavour* soha sem állott valami szívélyes viszonyban. Hidegség, feszültség volt köztük; tán még az sem volna tulzás, ha azt mondanám, hogy gyűlölség.

Abban a kongresszusi kérdésben is, mely a turini kormány törekvéseit még a tizenkettedik óra felé is meghiusulással fenyegette, *Walewski* akként viselte magát, hogy *Cavour* okát látta *Villamarina* őrgrófnak Párisba, 1859. márczius 20-án a következőket sürgönyözni:

»Walewski oly levelet irt ide a franczia követnek, hogy vagy el kell vesztenünk bátorságunkat, (gittarci nello scoraggiamento) vagy valamely kétségbeesett tethez kell folyamodnunk« s midőn ennek következtében Villamarina Walewskihez fordult, valóságos viharra fejlett beszélgetésük. »Mit akarnak önök?« mondá Walewski - »a császár csak nem fog, a császárnak nem kell háborut viselni Szárdinia nagyravágyásának kedvéért! A dolognak békésen kell elintéztetni a kongresszuson, s abban Szárdiniának semmi joga sincs résztvenni.«

E heves lesújtó nyilatkozatra Villamarina hevesen, de férfiasan felelt: »Vesse ön jól emlékezetébe, gróf ur,« - mondá - »mi nem fogjuk türni ezt az »affrontot,« melylyel érdekeink és méltóságunk is fenyegettetnek. - - Sem a politika, sem a becsület nem engedi, hogy türjük.« - »Hát egyedül hagyatva mit fognak önök tenni?« kérde Walewski. »Tesszük azt, a mit apáink tettek s mi magunk is tettünk,« felelé Villamarina, »kibontjuk a harcz zászlaját egyedül, és legyen ön biztos felőle, megvivjuk ellenségeinket minden eszközzel, mely kezünkbe akad; és tekintet nélkül akárkire is a világon, lángba borítjuk Európa négy szögletét. Eleshetünk, de egy vértengerben fogunk elesni. Nemzet bármi kicsiny legyen is, ha hős erénynyel ekként esik el, biztos lehet, hogy újra fel kél, erőteljesebben, mint valaha. (Villamarina levele Cavourhoz 1859. márcz. 21-22.)

Ah! a mely nemzet sorsát ily férfiak intézik s a mely nemzetnek ily intéző férfiai biztosak, hogy hő

honszerelmük férfias határozottságának útjain, őket nemzetük az első arisztokratától kezdve az utolsó koldusig el nem hagyja, annak a nemzetnek bármi kicsi legyen is, van jövődője; - - - Piemontnak lett. Olaszország lett belőle.

A dolog nagyon komor szint öltött. Napoleon császár Cavourt sürgősen Párisba hívatta. Márczius 25-én ért oda. Akkor lett neki egy (első) emlékiratom benyújtva, mely alább a levelezések között majd előfordul. A háboru biztos kilátásával ment haza; de azon meggyőződéssel is, hogy Piemont és Olaszország irtózatossághoz vezetne. Így írta ezt Cavour márczius 29-én Lamarmora tábornoknak. Egyszersmind azon nézetének adott kifejezést, hogy a háboru még vagy két hónapig késni fog.

Nem késett annyi ideig. Ezt Cavour Ausztriának, s Ausztriánál két körülménynek köszönhette.

Az egyik az, hogy a bécsi udvar nagyon harcias kedvre melegedett. Régóta készült s tetőtől talpig készen fegyverben állt. Belátta, hogy akármit csinálnak is a diplomaták, ezt a viszályt végre is csak fegyver dönti el. Azon - meg kell vallani, nagyon jól gondolt, de szokás szerint nagyon rosszul végrehajtott - nézetre jutott, hogy tanácsos odadobni a harcz keztyűjét Piemont arcába, mielőtt a francia seregekkel egyesülhetne. A sikerben nagyon bizott. Nagyon erősnek érezte magát annyival inkább, mert biztosnak vélte (és nem ok nélkül), hogy a német szövetséges gyűlésen többséggel bír: mely Ausztria ügyét Olaszországban a német konfederáció ügyének

tekinteni el van határozva, s Ausztria védelmére még azon esetben is hadat üzen a francziák császárnak, ha Poroszország azt ellenezné.

Márczius végével a háboru a Rhénusnál még Párisban is jóformán bizonyosnak tekintetett, - *Cavour* legalább márcz. 29-én *Lamarmora* tábornoknak, mint bizonyost irta Párisból, hogy a háboru a Rhénusnál is vivatni fog.

A bécsi udvar azonban Poroszországot is reá birni törekedett, hogy vegyen részt a háboruban s támadja meg a francziát a Rhénusnál. Ennek kieszközlése végett *Albert* főherceget, akkoriban Magyarország kormányzóját küldte Berlinbe, ki ápril 14-én érkezett oda.

»Mi, mondá a főherceg, késedelem nélkül berontunk Piemontba, hogy hetvenkedéseért megfenyítsük. Ez első lépésnek nem nagy fontosságot tulajdonítunk, mert biztosak vagyunk, hogy tönkre zuzzuk a szárd hadsereget, mielőtt a francia segíthetné. A dolog komolyabb amott a Rhénusnál, de ott is győzünk, ha kezdet óta együtt tartunk. Ausztria kétszázezer embert ad kontingensül a német szövetségi hadsereghez; a fővezérletet a porosz regensnek (mostani császárnak) engedi át, s kész Poroszországgal váltakozni a diéta elnökségében.«

Hatalmas ajánlat volt; de *Albert* főherceg elfelejtette, hogy a Hohenzollern-háznak teljességgel nem lehet érdekében a Habsburg-háza magá mellett tűrni, vagy épen elsőségre segíteni Németországban. Berlinben még nem voltak készen 1859-ben 1866-ra, de már gondoltak rá. Hát azt felelték, hogy semlegesek maradnak, s fegyverhez csak

akkor nyulnak, ha Németország érdekei találnának fenyegettetni.

Ausztria azt gondolta: ez sem baj, majd hasznát veszi annak a kétszázezer embernek Itáliában.

Csak ürügyre volt még szüksége, s erre azon (második) körülményt használta fel, hogy mióta csak a kongresszus eszméje felmerült, Ausztria mindig előzetes feltételnek szabta, hogy Piemont fegyverezzen le, s önkényteseit küldje haza, a mire Piemont, természetesen legkisebb hajlamot sem érezett.

Ennélfogva Ausztria ápril 23-án báró *Kellersberg Ernő* által ultimátumot küldött Turinba a lefegyverzést s az önkénytesek hazabocsátását kevély hangon követelve, különben a háborút megkezdettnek tekintendi. Három nap engedtetett a válaszra.

Cavour ápril 26-án ennyit felele: »Legyen a felelősség azokon, a kik elsőek fegyverkeztek, s fenyegető parancsokat (intimazioni) helyeznek a békés kiegyenlítés méltányos javaslatai helyébe.«

Cavour távsürgönyözött Párisba. Viz alá borította a Lomellinát, (Ticino folyammenti vidék), készült Turint védeni, s türelmetlenül várta az osztrák támadást. - 28-án még nem támadtak. *Cavour* angol fondorkodásokat sejtett; volt is oka reá. De végre mégis 29-kén *Gyulay* osztrák tábornagy százezer ember élén átkelt a Ticinón.

Cavour elérte célját: az osztrák támadott.

Francia seregek kezdtek kikötni Genuában. Akadékosan szállhattak partra. Angol hadihajók állták el a tért a kikötőben. De mégis partra szálltak.

Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuában.

Alea jacta erat. A kocka el volt vetve.

Magyarázó jegyzetek az I-ső fejezethez.

1-ső szám, a 8-ik laphoz.

»Károly Albert király jegyzékét hajlandó voltam szószerinti értelemben venni.«

Sokszor volt alkalmam Mazzininak kinyilatkoztatni, hogy miután az olasz kérdés ép úgy, mint a magyar, a 49-iki események folytán egyenesen nemzeti lét kérdése, én az ő helyzetében e létérdeknek a republikánizmust alárendelném, s mindent elkövetnék, hogy Olaszországnak idegen uralom alól felszabadítása s független állammá egyesítése végett, a turini udvarral egyetértésre jussak, mert nekem úgy látszik, hogy a szárdiniai király ép oly szerepre van hivatva az olasz szabadság kérdésénél, mint a minőre az erdélyi fejedelmek voltak a magyar szabadság kérdésénél. Mazzini erre azt

felelte, hogy ő is kész volna republikánus elveit a nemzeti lét kérdésének alárendelni, ha arról nem volna meggyőződve, hogy Olaszország felszabadítását az idegen uralom alól csakis republikánus jellegű mozgalomtól lehet remélni. Ő számbavett, monda, minden lehető tényezőt, s bizonyosnak mondhatja, hogy a savoyai háznak esze ágában sincs Olaszország felszabadítására gondolni. Legfőleg is csak addig emelkednek vágyai, hogy Piemont határait némely olasz tartományok annexiójával kiterjeszsze, de mindennek felett csak arra gondol, hogy saját trónját biztosítsa. Ez állításának igazolásául a szövegben említett diplomáciai jegyzékre hivatkozott, - ő volt az, ki ezt velem megismertette - és hivatkozott arra, hogy e jegyzék a közép- és dél-olaszországi önkénytesek lelkesedését a fagypontra lehűtötte, s az osztrák győzelmet az által lehetővé tette.

Mazzini még 1859-ben is azon nézetben volt, hogy monarcháktól Olaszország semmi kielégítőt nem várhat, és azért ellenkezőleg mint Garibaldi, az 1859-iki háborúnál szenvedőleg maradt.

Én ellenben mindig azon nézetben voltam, hogy politikában az érdektalálkozás határoz, s hogy vannak esetek, midőn az érdekek a legellentétesebb elemek közt is találkozhatnak, mint találkoztak az észak-amerikaiak függetlenségi harczában az amerikai republikánusok s az abszolutisztikus Franciaország érdekei. Én hát, mondám, mindig kész leszek a segítséget elfogadni, akár kitől is, ha az hazám függetlenségének visszaszerzéséhez vezethet. Elfogadnám, szoktam volt mondani, magától az ördögtől is, csak hogy vigyáznék, hogy el ne vigyen. E

nézetkülönbség miatt szakadt meg köztem s Mazzini közt végkép minden érintkezés, minden viszony, midőn 1859-ben Napoleon császárral s a turini kormányval összeköttetésbe léptünk.

Azonban erkölcsi tartozást teljesítek Mazzini emléke iránt, midőn feljegyzem, hogy Nicomede Bianchi, kinek pedig mint az olasz királyi ház levéltára igazgatójának hiteles okiratok állottak rendelkezésére, nagybecsű munkájában (*Storia Documentata della Diplomazia Europea in Italia dal 1814 al 1861. a VIII. kötet 285. lapján*) ezeket írja:

»Mazzini József az utóbbi 30 éven át legyőzhetlen hittel harczolt az olasz nemzet politikai egységének eszméje, mint minden olasz forradalom közvetlen célja mellett. Az ő tanácsára, kevéssel a villafrankai béke után, a republikánus párt néhány kitűnő tagja a monarchikus párt némely főbbjeihez fordult oly célból, hogy minden erő összpontosíttassék az unitárius forradalom kezdeményezésére Sziciliában. Ez értekezések akkor függőben maradtak, de abba nem hagyattak. 1860. márcziusban újra felvették. S ekkor Mazzini helyeselve az alkudozást, márczius 2-án ezeket írta: »Nem az forog fenn, hogy reszpublika vagy monarchia legyen-e, hanem a nemzeti egység, a lét vagy nem-lét; s ha Olaszország monarchikus akar lenni a savoyai ház alatt, ám legyen (sia pure), s ha a felszabadulás után felszabadítónak vagy nem tudom: minek akarja üdvözölni (acclamare) a királyt vagy Cavourt, ám legyen. A mit most mindnyájan akarunk, az: hogy Olaszország létrejőjön (che l'Italia si faccia).«

2-ik szám, a 13-ik laphoz.

»Viktor Emánuel király kormánya hiven
örkődött az alkotmány épsége felett, még ha
e miatt idegen hatalmasok tekintetének
fenyegető villámaival találkozott is.«

Orsini rettenetes attentátuma (1858. január 14.), mely
annyi ember életébe került, borzalmat keltett mindenütt, s
megrettentette Napoleont. A turini kabinet ellenségei
felhasználták az alkalmat, hogy a francziák császárt
ellene felingereljék. »Ime a Cavour által szitogatott
forradalmi izgatás eredménye, gyümölcse, Sire!« mondá a
pápa nuncziusa Napoleonnak, midőn megmenekülése
alkalmából gratulált. Az osztrák követ pedig annyira ment,
miszerint egyenesen megkérdezé, ha nem véli-e a császár
az időt megérkezettnek arra, miszerint Ausztriával
egyetértésre jusson a végett, hogy Piemont
kényszerítették felhagyni engedékenységevel az olasz
emigránsok fondorkodásai és a napisajtó kicsapongásai
iránt. (Villamarina, szárd követ jelentése Cavourhoz 1858.
jan. 17.) Ez inszinuációk annál kevésbé tévesztették el
hatásukat, minthogy egyidejűleg némely oly incidens
adta magát elő Piemontban,
melyek Sacconi nuncziusnak és báró Hübner osztrák
követnek a vizet malmára hajtották. Egy turini
napilap Orsini tiszteletére apológiát tett közzé a
királygyilkolás mellett. A cikk szerzője Bianchi-
Giovini Aurél e miatt vád alá helyezve, az esküdszék
által felmentetett. Mazzini több napon át tartózkodott
Genuában bántalmatlanul, s az ott megjelenő republikánus
lap: »Italia e popolo,« a Mazzini pártjának

közlőnye, egy cikket hozott Mazzinitól, mely a január 14-én csakugyan elkövetkezett eshetőség alkalmára a pártnak magatartási utasítást adott.

Ez incidensek folytán gróf Walewski, francia külügyér, 1858. január 22-én a turini francia követ: La Tour d'Auvergne hg által jegyzéket adatott be Cavour grófnak, melyben a nélkül, hogy részletes javaslatokba bocsátkoznék, a kormányok szolidaritásának nevében erélyes intézkedésekre szólította fel a turini kormányt az »olasz demagógia« ellen, mert, ugymond a kormányok itt nem politikai véleményekkel állanak szemben, legyenek azok bármi merészek, bármi ellenségesek Európa jelen politikai rendje iránt, hanem egy vad felekezet (secta) követőivel, kiknek a királygyilkolás és orgyilkosság hitágazatai közé tartozik, kik tehát magukat ez által a polgáriasult társadalom törvényein kívül helyezik.

Cavour gróf, a mint a francia követ neki ez ingerült hangon tartott jegyzéket felolvasta, nyomban szóval, egész nyugodtsággal csak annyit felelt: »Királyom kormánya minden lehető meg fog tenni, hogy az ily gaz attentátumok ne ismételtessenek. Gonddal leszünk, hogy a sajtó-törvények erélyesen alkalmaztassanak. Az eddiginél is nagyobb figyelemmel fogunk felügyelni a menekültekre, s nem fogjuk megengedni, hogy akárki is közülök Piemont vendégszeretetével büntetlenül visszaéljen. De midőn e szerint őszintén hajlandók vagyunk a francia kormány igazságos kívánalmainak eleget tenni, azon határok között, melyeket az ország alaptörvényei elénkbe szabnak,

egyszersmind kötelességünknek tartjuk a párisi kabinet figyelmét azon tényre felhívni, hogy folyvást haladványos arányban szaporodik a menekvők száma, kik a többi olasz tartományokból Piemontban keresnek menedéket. Ha a baj gyökeres orvoslata óhajtatik, azon kell lenni, hogy megszűnjenek az okok, melyek a bajt előidézik.«

E válasz felett annyira elkeseredett Walewski, hogy a turini követ: Villamarina örgróf előtt a következő kifakadásra engedte magát ragadtatni: »Tudják meg önök, hogy mi el vagyunk határozva a végletekig menni, és azon országokba, melyekből az orgyilkosok és konspirátorok ki nem üzetnek, mi magunk fogunk elmenni, őket saját kezeinkkel még a föld gyomrában is felkeresendők.«

Ez aztán fenyegetés volt a hatalmas Franciaország kormányától a kicsi Piemontnak. S e fenyegetésre négy követelés következett. 1. Tiltassék el az »Italia e popolo« további kiadása; 2. tiltassék meg a politikai menekülteknek a hirlapokba irni; 3. a külfejedelmek és kormányfőnökök elleni sajtóvétségek esküdszék nélkül íteltessenek; 4) Bianchi-Giovinis a zavargó emigránsok az országból kiűzessenek.

Cavour a törvényre tette kezét s azt felelte: »nem! előttünk s királyom előtt a törvény szent. A ki vét a törvény ellen, a törvény büntető karja utoléri. De államcsinyt nem követünk el semmi fenyegetésre, semmi érdekért.«

Napoleon császár személyesen is közbelépett. Beszért Szárdinia képviselőinek Itália függetlenségéről, mint szíve legédesebb óhajáról. Figyelmeztette őket, hogy reményeik teljesülése a francia szövetségtől függ; hogy másról, s különösen Angliától, fogatos támogatást nem várhatnak. Ő nem fenyegetőzött. Tisztelettel szólott a szárd kormány méltóságos magatartásáról. De kérte őket, tegyenek ő érte is valamit, ne tegyék a szövetséget lehetetlenné.

De Cavour nem tágitott egy hajszálnyira sem a törvénytől. A dolog vége mindössze is az lett, hogy egy törvényjavaslat, mely már két év előtt (1856. áprilisban) nyújtott be De Foresta által a képviselőháznak, a külhatalmak elleni összeesküvésekről, a politikai gyilkosságokról és az esküdtszék-alakításról sajtóvétségi ügyekben, a kamara által tárgyalásba vétetett s elfogadtatott.

A francia kormány teljességgel nem volt hajlandó ezzel megelégedni, de Napoleon - becsületére legyen mondva - megelégedett. Magához hivatta a szárd követet: Villamarina őrgrófot, s így szólott hozzá: »Hálával fogadom a piemonti parlament eljárását. Biztosítom önt, hogy sohasem fogom elfelejteni Piemont loyális magaviseletét személyem iránt« - s ezzel mintegy más tárgyra térve, (pedig dehogy tért) ama közömböseknek hangzó, kevés szavakkal nagy határozatot jelző modorban, mely neki sajátja volt, azt kérdé Villamarinától: »Hát a casalei és alessandriai várak új erődtési munkái haladnak-e?« - »Sire!« felelé Villamarina, »mi

folyvást készülünk a nagy napra.« (Villamarina levele Cavourhoz 1858. május 29.)

S ezzel a fenyegető válság véget ért.

De még érdekesnek tartom megemlíteni, hogy, midőn a vita Walewski fenyegetése és dőlyfös követelései által az elmérgeződés legnagyobb fokára hágott, Cavour 1858. február 9-én Villamarinának Párisba a következő utasítást küldte: »Bátorság! Képviselje ön felemelt fővel továbbá is a nagylelkű királyt, s annak loyális kormányát, a mely a mint sohasem fog alkudozni a rendetlenséggel, úgy semmi esetben sem engedendi magát megfélemlítettetni hatalmas szomszédainak fenyegetései által. Folytassa ön a diplomáciai küzdelmet, méltósággal, mérséklettel, de a nélkül, hogy csak egy lépéssel is meghátrálna. Ha elvesztendené ön a reményt, hogy kiszolgáltatik számunkra a tartozott igazság, el fog ön jönni, hogy felöltse ezredesi egyenruháját, s védeni fogja királya kíséretében a haza méltóságát s becsületét.«

»Károly Albert Oportóban (számkivetésben) halt meg, hogy fejét meg ne hajtsa Ausztria előtt, - a mi ifju királyunk elmegyén meghalni Amerikába, vagy nem egyszer, de százszor is inkább elesnék alpeseink lábainál, mintsem hogy egyetlenegy folttal meghomályosítsa nemes fajának régi szennytelen becsületét.« stb.

Korunkban, hol a jog, s a népeknek a joghoz forrott szívértelme oly igen sokat szenvedtek, jól esik az ember lelkének király és miniszter személyében a történelem

aranykönyvének ily magasztos alakjaival találkozni, kik előtt a jog, a szabadság, s a törvény megtartásának kötelessége annyira szent. És bizony-bizony ez a legjobb politika is. Jöhetnek idők, (jönni fognak,) midőn a történelem e szót: »király«, csak a multak hagyományaiból ismerendi, de a mig monarchiák vannak, a történelem logikájának néha lassu, de mindig kérlelhetlen ítélőszéke mindig igazolni fogja azt, hogy az alattvalók jogának tiszteletben-tartása s a népszabadság hű védelme a legbölcsebb uralkodói politika, mert ez a népek igazi, valódi szeretetével veszi körül a trónusokat, s bizony-bizony mondom, csak a népek igazi szeretete nyújthat a trónok számára oly rendíthetlen sziklaalapot, melyet a pokol kapui sem dönthetnek meg. Minden egyéb csak homokalap, melyet az emberi dolgok viszontagságainak szele elseper. - Oh, hogy ezt oly nehéz a hatalmasokkal megértetni!

(E nevezetes epizód részleteit Nicomede Bianchi már idézett diplomáciai történelméből meritettem.)

3-ik szám, a 30-ik laphoz.

»Ausztria a szárd polgárokká honosított lombárd-velencei menekvők birtokait birói eljárás nélkül lefoglalta.«

Ez a lezárolás nagyon csunya vonása volt az osztrák kormányzati rendszernek. Ausztria 1850. decz. 20-án kelt császári dekretum által az osztrák alattvalói jogoktól

megfosztottaknak s kötelességek alól feloldozottaknak nyilatkoztatta ki mindazon lombárdiai és velencei emigránsokat, kik három év alatt hazájukba vissza nem térnek. Ennek következtében az osztrák alattvalói viszonyból ekként kirekesztett emigránsok közül többen magukat szárd polgárokká honosították, tehát mint már nem osztrák alattvalók Lombárdiában és Velenczében birt jószágaik élvezetére nézve oly jogi tekintet alá estek, mint akármely más idegen, kinek ott birtoka van. - Ennek daczára Ausztria egy Mazzini-féle felkelési kísérlet folytán minden emigráns birtokait - ezekét is - legkisebb birói eljárás nélkül sequestrálta s jövedelmeit elkobozta. S midőn a szárd kormány ez ellen, saját alattvalóit védendő, azon kétségbevonhatlan jogi alapon tiltakozott, hogy birtokot nem szabad elkobozni a nélkül, hogy a birtokos biróilag oly vétségben elmarasztaltatnék, mely törvény szerint birtokelkobzási büntetést von maga után: Ausztria azt felelte, hogy törvényes vagy nem törvényes az elkobzás, neki az mindegy, elég, hogy a császár, felsőségi hatalmának teljességében, azt szükségesnek itéli. Ő azt nem kutatja, hogy vétkes-e valaki, vagy nem. Nem teszen különbséget emigráns és emigráns között. Mindannyian vétkesek. A desperátusabb forradalmárok merényleteket csinálnak. Az ovatosak, mérsékeltek pedig lesik, hogy a merényletekből hasznót huzhassanak. Ausztriának e birtokfoglalások a kezességnek egy nemét nyújtják az emigránsok magaviseletére nézve, meg kárpótlásul is szolgálnak a zavargások által okozott károkért és költségeikért. Aztán ha Ausztria denacionalizálta is az emigránsokat, arra nem hatalmazta fel őket, hogy magukat más országban nacionalizálják, kivált a szomszéd forradalmi szellemű Szárdiniában!!

Ily gyönyörűségesek az osztrák császári felsőség teljességének (plenitudo potestatis imperialis) igazságügyi maximái. S a nyugati hatalmaknak annyira szívéükön feküdt az, hogy Ausztria valamikép meg ne nehezteljen, miszerint még ily ügyben sem merték Piemontnak nyíltan, határozottan pártját fogni. Mindössze is csak holmi sima glacé-keztyűs kéréseket kockáztattak. Természetesen haszontalanul. A dolog évekig meg évekig húzódott, s Ausztria e sequestrumokból milliókat és milliókat rakott zsebre.

4-ik szám, a 61-ik laphoz.

»Ausztria biztosnak vélte, hogy a német szövetséges gyűlés Ausztria ügyét Olaszországban el van határozva a maga ügyének tekinteni.«

Lord Loftus Ágost, Anglia követe a bécsi udvarnál, 1859. január 27-én Malmesbury lordnak a következő jelentést tette:

»Bizalmasan (privately) értesítve vagyok, hogy Buol gróf csaknem minden kisebb német kormánytól a legkielégítőbb biztosításokat vette, hogy Franciaország ellenséges magatartását Ausztria ellen határozottan helytelenítik, s háboru esetében Ausztriával szövetkezendnek.

Buol gróf legközelebb nagy meglegedését jelentette ki előttem az egész német sajtó hangja és szelleme felett, és odanyilatkozott, hogy ha a francziák császára a német nemzet üterét akarta megtapintani, nagyon üdvösséges leczkét (most salutary warning) kapott, s ha azon reménynyel áltatta magát, hogy Németországot meghasonlásra viheti, e reményével a legnagyobb mértékben kudarcot vallott.«

Lord Loftus tökéletesen jól volt értesülve a német közvélemény felől.

Hogy a kisebb német fejedelmek Ausztriához szitottak, az nem meglepő, de hogy a német nemzet, s különösen hogy a szabadelvű párt egyszerre annyira barátjává lett a bécsi udvarnak, miszerint annak védelmére Németországot még háboruba is kész legyen keverni, ez olyan dolog, a mit csak az képes megmagyarázni, hogy a »nemzeti gyűlölet« (a francziák iránt) hatalmas szenvedély, mely minden tekintetet háttérbe szorít.

Mert hát a német nemzetnek általában, de különösen a német szabadelvű pártnak igen sok oka volt a panaszra az osztrák ház ellen. Annak köszönhető főképen, hogy az 1848-iki mozgalom úgy nemzeti egység, mint szabadsági vívmányok tekintetében meghiusult. Nagy volt e miatt a harag és boszankodás a bécsi udvar ellen Németországban 1859-ig. De a mint valószínűvé vált, hogy az olasz kérdés miatt háborura kerülhet a dolog Franciaország és Ausztria közt, a francia-gyűlölet erőt vett minden fájdalmas emlékezeten s a német nemzet pártkülönbség nélkül Ausztria ügyét még Olaszországban is a német

szövetség ügyének tekintette. Csaknem az egész német sajtó napról-napra növekedő szenvedélylyel hangoztatta, hogy a ki Ausztriát akárhol, bár nem is a német szövetséghez tartozó birtokaiban bántja, az Németországot bántja, s e csodálatos fogalomból indulva ki, a német nemzet harcias szellemének feltüzelésére azon teljességgel nem indokolt inszINUÁCZIÓHOZ folyamodott, hogy a francziák császára nagybátyjának világhódító szerepét akarja ismételni.

Az izgatottság már február hónapban annyira ment, miszerint Jerningham angol ügyvivő Stuttgartban, Neuráth bárónak, a württembergi államtanács elnökének nyilatkozatára hivatkozva, febr. 26-ról azt jelenté az angol külügyérnek, hogy Németország ötven év óta nem volt annyira ingerült, mint ez alkalommal. Anglia többi politikai ügyvivői is mind ily értelemben tudósították kormányukat. - Elégnek tartom a helyzet ismertetésére e jelentések közül arra hivatkozni, melyet Ward angol főkonzul Lipcsében, márcz. 3-án lord Malmesburyhez intézett. Ebben a következők olvashatók:

»Az események föllelevenítették a német nemzetben azon szellemet, mely által 1812-15-ben I. Napoleon uralma elleni harcaiban lelkesülve volt.«

»A bajor képviselőház febr. 23-iki ülésében a lókvitel tilalmának egyhangulag történt megszavazása alkalmával igen indulatos, harcias beszédek tartattak Franciaország ellen.«

»A hannoverai országgyűlés febr. 24-én határozatilag felhívta a kormányt, tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy minden támadás az osztrák ellen a német szövetség egyesült ereje által visszaveressék.«

»Stuttgartban 39 képviselő felhívást intézett az állandó bizottsághoz, mely az országgyűlési szünet alatt együtt ül, hogy a württembergi kormány haladéktalanul védelemről gondoskodjék Franciaország ellen.«

»A nasszaui országgyűlés Wiesbadenben a hadi költségvetést minden legkisebb vitatás nélkül, hangos helyeslés közt szavazta meg.«

»A weimári országgyűlés erős kifejezésekben nyilatkozott a francia követelések ellen.«

»Még magában Lipcsében is, hol rendszerint a kereskedelmi nézetek bírnak tulsulylyal, a helyőrség parancsnokának tiszteletére adott nyilvános lakomán lelkesedéstől özönlő beszédek tartattak, Ausztria olaszországi jogainak fenntartása mellett, s Radeczky és annak lombárdiai hadjárata emlékére, riadó tetszés közt, poharak ürittettek.«

»Az összes német sajtó alig egyetlen hirlap kivételével Ausztria mellett foglalt állást. Azon nézet, hogy Franciaország a szerződéseket meg akarja sérteni, s hogy a törvényes jog Ausztria mellett szól: minden tekintet háttérbe szorít, még a szabadelvű párt is elfelejtette régi sérelmeit Ausztria ellen, elfelejtette, hogy Ausztria

mennyi ellenszenvet tanusított minden politikai javítás ellen Németországon.«

»Ilyenek lévén a körülmények, igen valószínű, hogy ha a mediáció meghiúsul s a hadi készülétek folytattatnak, a német szövetségi gyűlés Ausztria ügyét Franciaország ellen saját ügyének fogja elfogadni. Annyival inkább, mert ily határozat végett nem is szükséges, hogy a szövetséges terület legyen megtámadva, minthogy az 1820. június 8-án megállapított bécsi végleges okmány 47-ik cikke azt rendeli, hogy ha a szövetség valamely tagja nem-német birtokaiban támadtatnék meg, a konföderáció köteles őt megvédeni, feltéve, hogy a szövetséges gyűlés ily támadásban veszélyt lát a német szövetségi területre. Már pedig a közvélemény jelen hangulata mellett a frankfurti gyűlés bizonyosan nem fog abban nehézséget látni, miszerint elhatározza, hogy Ausztria fenyegetve lévén Franciaország által olasz birtokaiban, ez veszélyt foglal magában a német szövetségre.«

Említésre méltó, hogy a németek imigy forrongó ellenséges indulata Napoleon császárt legalább kezdetben nemhogy megdöbbsentette volna, hanem inkább ingerelte.

A német izgatottságra a »Moniteur« márcz. 15-ikei száma egy büszke hangon tartott hivatalos cikkben válaszolt. E cikkben ugyan a leghatározottabban vissza van utasítva az ellenséges indulatnak még csak árnyéka is Németország irányában, de e visszautasítás oly hangon van tartva, mintha egyenesen tudtára akarta volna adni Napoleon a németeknek, hogy teljességgel nem fél tőlük, s nem hagyja

magát az olasz ügyeket illetőleg szándokaiban a németek hetvenkedése által megzavartatni.

Nem lesz érdektelen e cikkből egy pár szakaszt idézni:

»Németország egy része a francia császári kormány nyugodt magaviseletére a legmeggondolatlanabb riadalmakkal (alarmes) felel. Egy oly feltevés alapján, melyet semmi sem igazol, s minden visszautasít, az előítéletek felébrednek, a bizalmatlanság felszítogattatik, a szenvedélyek féket vesztenek, s egy valóságos keresztes-háború hirdettetik Franciaország ellen a német sajtóban, és a szövetséges államok némely kamaráiban. Nagyrovágásokkal vádolják Franciaországot, melyek határozottan megczáfoltattak, hódításokra-készülést fognak reá, mikre nincsen szüksége, s rágalmakhoz folyamodnak, miszerint Európát oly támadások rémeivel rettegtessék, melyek csak képzeletben léteznek.«

»A kik a német hazafiságot ekként tévutra vezetik, az időszámítást hibázták el. El lehet róluk mondani, hogy sem nem feledtek, sem nem tanultak semmit is. Elaludtak 1813-ban, s egy félszázados álom után oly érzelmekkel s oly szenvedélyekkel ébrednek fel, melyek a történelem sirjába vannak temetve, s melyeknek a mai időben nincs értelmök. Vizionárius rajongók, akik erőnek erejével meg akarják védeni azt, amit megtámadni senki még csak nem is álmodik.«

»Ha meg nem volna győződve, hogy a német nemzet többségének érzelme e gyanakodásokat megczáfolja, a francia kormánynak joga volna magát általuk

megsértettnek érezni, s bennök nem csak igazságtalanságot, hanem politikájának függetlenségére irányzott támadást is látni. A kérdés, mely e mozgalmat a Rhénusnál felidézte, nem fenyegeti Németországot, de Franciaországot, mint európai hatalmat érdekli. S ez a mozgalom sértő volna, ha komoly lehetne, mert tagadásba venné azt, hogy Franciaországnak joga van befolyását Európában éreztetni. Egy oly nagy nemzet élete, minő a francia, nincs saját határai közé szorítva, az egész világon nyilatkozik az, azon jótékony cselekvés által, melyet nemzeti hatalmának s a civilizációnak előnyére gyakorol. - - - A francia nemzet érzékeny saját becsülete iránt. Fenyegetések őt felingerlik. Engesztelékenység lecsillapítja.« - -

Hát biz ez tagadhatlanul büszke beszéd volt. - Én ehhez a kulcsot abban vélem feltalálni, hogy a francia kormánynak akkor nem volt oka attól tartani, hogy Poroszország a németek harcias hajlamaiban osztozik, azt pedig tudta, hogy a németek lármája Poroszország nélkül üres hang marad. A »Moniteur« idézett cikke csakugyan határozottan különbséget tesz Poroszország s a többi német államok közt. Nagy elismeréssel nyilatkozik amannak tartózkodásáról, (attitude réservée) s azt mondja, hogy ez a tartózkodás »sokkal előnyösebb Németországra, mint azoknak elragadtatása, kik az 1813-iki előítéletekhez kapcsolt boszu indulatára hivatkozásukkal annak teszik ki magukat, hogy Franciaországban a nemzeti érzelmet felingerlik.«

Ugylátszik azonban, hogy Poroszországnak ez ellentétbehelyezése a német közvéleménynyel,

Németországban rossz vért csinált, s általában a »Moniteur« cikke olajat öntött a német izgatottság tüzére. Anglia diplomáciai ügyvivője a német szövetségnek: Sir Malet A. legalább azt jelentette Malmesbury lordnak márcz. 25-ről Frankfurtból, hogy »a Poroszországra halmozott dicséret azt hamis állásba helyezte, s ép ellenkező hatást tett, mint a minőre számítva volt. A porosz kormány hivatalosan ugyan nem nyilatkozott Ausztria mellett, de a porosz sajtó, két (a kölni és elberfeldi) lap kivételével, indulatos hangon vitatta, hogy Ausztria ügye Olaszországban a német szövetség ügye.«

Általában az ingerültség Németországban folyvást növekedett s úgy látszik, hogy a »Moniteur« idézett cikkének tévesztett hatása némi meghökkenést idézett elő a Tuillériákban, mert egy második cikk ápril 10-ről már egészen más hangon szól a németekhez.

Ennek alaphangja az, hogy a francziák császára őszinte barátja a német nemzetiségnek, sőt a német egységnek sem ellensége. »Franciaország politikája nem szokott kétféle mértékkel mérni,« így szól a cikk. »A mit Olaszországban tiszteletben akar tartatni, azt tiszteletben fogja tudni maga is tartani Németországban. Nem mi vagyunk azok, kik magukat fenyegetve érezhetnők egy oly »nemzeti« Németország példája által, mely a maga szövetséges szervezetét összhangzásba hozza azon egységi irányzatokkal, (tendences unitaires) melyekre a Zollverein nagy kereskedelmi egyesülésében az elv már letétetett.«

De bizony e második, (hizelgő hangu) czikk is ép ugy eltévesztette hatását, mint az első, mely fenyegető hangon volt tartva, - elannyira, hogy lord Loftus Ágost, angol követ a bécsi udvarnál, ápr. 21-én azt írta az angol külügyérnek, miként »semmisem ébresztette fel inkább Németországban a bizalmatlanságot és gyanakodást Franciaország szándokai iránt, mint amaz ömlengések, melyeket a »Moniteur« ápr. 10-iki száma a német nemzethez intézett.«

Kevéssel a »Moniteur« első cikke után a francia sugallatra Oroszország által indítványozott kongresszus eszméje került szőnyegre, s miután sokféle változatokon ment keresztül, ép azon időben, midőn Ausztria hadizenetértelmű ultimátumot küldött Turinba, a dolog annyira ment, hogy a kongresszus összejövétele már bizonyosnak volt tekinthető, mert a legfőbb nehézséget kezdet óta az okozta, hogy Szárdinia nem akart a lefegyverzésbe belenyugodni. Walewski gróf azonban Malakoff herczegnek (Pelissier, francia követ Londonban) azt távsürgönyözte márcz. 19-én, hogy »Piemont az előleges és együttes lefegyverzésbe beleegyezett,« (a mi felett én - megvallom - csodálkozom) tehát a kongresszus összejövétele egyenesen csak attól függött, hogy a lefegyverzésbe Ausztria is beleegyezzék. Ausztria azonban a Turinba küldött ultimátumtól mindamellett sem akart elállani, hogy a nagyhatalmak által figyelmeztetve lőn, miként, ha Ausztria kezdi meg a háborút, magát ez által tökéletesen izolálja. Nem engedett. - Ez átkodottságnak okát lord Loftus Á. ápril. 28-ikai hivatalos jelentésének e szavaiban találjuk:

»Annyira erős itt (Bécsben) a meggyőződés, hogy a francziák császára háborúra van elhatározva, s katonai készülődésekre akar csupán időt nyerni, miszerint az osztrák kormányt azon cél vezette az eldöntő lépésre, hogy a francziát megelőzve Szárdiniát leverje, mielőtt Franciaországból elegendő segítséget kaphatna.«

Akárminők voltak is Napoleon császár szándokai, az mégis tény, hogy tetteleg Ausztria kezdte meg a háborút.

Tehát nem ő támadtatván meg, hanem ő támadván, »casus foederis« közte s a német szövetség közt többé semmi magyarázat szerint fenn nem forgott. Hozzájárult ehhez, hogy Ausztria e fellépése nagy visszatetszést szült a nagyhatalmaknál, sőt azok részéről határozott kárhoztatást idézett elő.

Az ember azt gondolná, hogy e körülmények a német közvélemény s kisebb német kormányok osztrák-baráti harcias szenvedélyét lehűtheték. De teljességgel nem hűtötték le. - Ward főkonzul márcz. 28-áról kétségtelen tény gyanánt jelentette az angol kormánynak Lipcséből, hogy Ausztria hadizenete Szárdiniához helyeseltetik, s ügye teljességgel nem vesztett népszerűségben e miatt a németeknél. Hasonló helyeslést jelentett sir Malet A. Frankfurtból; a hannoverai angol megbízott: Gordon jelentése szerint pedig (márcz. 29-ről) Hannoverában, Brunswickban, Oldenburgban határozottan a mellett voltak, hogy Németországnak segitenie kell Ausztriát Franciaország ellen, mert bizonyosnak tartották, hogy Napoleon császár előbb-utóbb meg fogja támadni a németeket, tehát jobb be nem

várni, hogy Ausztria legyőzve, tehetetlenné váljék Németországot segíteni.

A harcias szellem annyira ment a németeknél, Ausztria annyira bizonyos volt a felől, hogy a német szövetséges gyűlés többsége meg fogja számára szavazni Németország részesülését a háborúban, miszerint a porosz kormány szükségesnek látta, ügyvivőinek a német udvaroknál körlevélben tudtul adni, hogy miután Ausztria mint támadó lép fel, tehát »casus foederis« teljességgel fenn nem forog: a porosz kormány nem engedi magát Ausztria által háborúba sodortatni, minden ily törekvésnek a leghatározottabban ellent fog állani, s nem is hagyja magát a szövetséges gyűlés többségének bármely szavazata által is e határozatától eltéríteni; sajnálni fogná, ha e miatt szakadás történnék a német szövetségben, de a felelősség azokra hárulna, a kik őt akaratja ellenére háborúba bonyolítani törekszenek.

Daczára a porosz kormány e határozott tiltakozásának, a kisebb német államok képviselői összebeszéltek május 2-án indítványba hozni és szótöbbséggel elhatározni a szövetséges gyűlésen, hogy Németország Ausztria védelmére részt vegyen a háborúban.

Anglia tory-kormányának (melynek segítségére a németek bizton véltek számíthatni) mégis sikerült ennek azon nagyon kétes értelmű nyilatkozattal elejét venni, hogy ha a németek »ily korán« (at this early stage) bele avatkoznak a

háboruba, Anglia segítségére ne számítsanak, mert Anglia »jelenleg« (at present) »a létező körülmények közt« (under existing circumstances) semleges akar maradni, tehát Németországnak sem segítséget nem adhat, sem tengeri haderejének közbevetésével a német partokat támadás ellen nem biztosíthatja. (Lord Malmesbury sürgönye sir Malethez május 1-ről, és körirata Anglia ügyvivőjéhez a német udvaroknál, május 2-ről.)

A történetírónak olvasni kell tudni a diplomácia iratainak sorai közt is, ha az események tömkelegében nem akar eltévedni.

Az angol tory-kormány czirkumspektus nyilatkozatai annyit mindenestre tanusítanak, hogy Napoleon császár nem ok nélkül kételkedett az angol semlegesség megbízhatósága felől, midőn május első napjaiban ennek biztosítására közreműködésemet igénybe vette.

A bécsi udvar a hadizenet perczében is biztosan számított Németország segítségére. Bizonyságot teszen erről a császári kiáltvány, melylyel április 28-án Ferencz József császár a »maga népének« (an mein Volk) a háborut tudtára adta.

Meg van a kiáltványban mondva, hogy »a birodalom dicsőséges történelme bizonyoságot teszen arról, miként, ha a forradalom árnyai látszanak terjengeni akarni a világ e része felett, a gondviselés gyakran használta (!) Ausztria kardját, miszerint ennek villámával amaz árnyakat eloszlassa.« (Mit nem keritenek nyakába a

»gondviselésnek« a világ hatalmasai! és minő különös frazeológiával rendelkeznek! Milliók vannak Európában, a kik úgy tudják, hogy »amaz árnyak,« melyeket ama kard villáma (!?) eloszlatni buzgólkodott, a »szabadság derüje« voltak, ama villamos kard tulajdonkép felhő volt, mely azt a derüt elborította. Mi magyarok pedig történetesen még arra is emlékezünk, hogy volt idő, midőn ama »villamos kard« nem a »forradalom árnyait« oszlatgatta Magyarországon, hanem Magyarország derült egére a forradalom árnyait hozta. De hát így »íródik« a történelem. Aztán tanuljon belőle igazságot az ember fia!)

Miután megdicsérte a »maga népét,« hogy az uralkodócsalád iránti devócióban a világ minden népeinek mintául szolgálhat, s kimondotta, hogy népe a sokszor bebizonyított hűséggel, odaadással és önfeláldozással fog a harcban az osztrák sas mellett állani, mely a nép fiainak segedelmével magasan szálland a becsületben, - a császári kiáltvány e szavakkal végződik:

»Reméljük, hogy nem fogunk egyedül állani a küzdelemben. A föld, melyen csatázni fogunk, termékenynyé tétetett német testvéreink vére által, midőn ama védbástyákat (?) megszerezték, melyeket meg is tartottak mind e mai napig. Németország ármányos ellenségei rendszerint ott kezdték játékukat, midőn benső erejének megtörésére áhitoztak. Hogy most ily veszély forog fenn, ennek érzete el van terjedve Németország minden részein, egyik határtól a másikig, a kunyhóktól a trónusokig. - Mint a német szövetség uralkodó-tagja beszélek, midőn a közös veszélyre figyelmeztetek, s emlékezetbe hívom azon dicső időket, midőn Európa a

maga felszabadulását a német nemzet általános forró lelkesedésének köszönheté.«

»Für Gott und Vaterland!«
(Istenért és hazaért!)

(»Für Gott und Vaterland!« Ez az akkori értelmezés szerint Magyarországot illetőleg annyit tett, hogy a magyar ontsa véré, s haljon meg a bécsi udvar uralkodásáért Olaszországban. Kissé erős kívánság volt, hogy ezt a magyar »hazája ügyének« tekintse. Nem is igen tekintette. Vagy talán »Isten ügye« volt? - Meg vagyon irva: »Istennek nevét hiába ne vegyed!«)

5-ik szám, a 63-ik laphoz.

»Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuában. A koczka el volt vetve.«

Viktor Emánuel király kiáltványa »az ország népeihez« rövid volt. A háború okainak rövid magyarázatán kívül tartalma ennyire szorítkozik:

»Ausztria megtámad bennünket egy hatalmas hadsereggel, melyet, békeszeretetet színelve, az uralkodása alá vetett szerencsétlen tartományokban, ellenünk összegyűjtött.

Itália népei!

Ausztria megtámadja Piemontot, mivel Európa tanácsaiban szót emeltem közös hazánk ügye mellett, s mivel a ti fájdalmatok kiáltása iránt nem voltam érzéketlen!

Ekként megtörte erőszakkal az egyezményeket, melyeket sohasem tartott tiszteletben. E szerint a nemzet joga teljes erőben van, s én ép lelkiismerettel beválthatom a fogadást, melyet nagylelkű atyám sirjánál tettem. Fegyvert fogva, hogy trónomat, népeim szabadságát s az olasz név becsületét megvédelmezzem, én az egész nemzet jogáért harczolok.

Más nagyravágyásom nincs, mint az, hogy az olasz függetlenség első katonája legyek.«

* * *

III. Napoleon császár a következő kiáltványt bocsátotta közre:

A császár a franczia néphez!

Francziák!

Ausztria berontott hadseregével szövetségesünk: a szárdiniai király területére, s ez által nekünk háborút izent.

Ezzel megsérti a szerződéseket és az igazságot, - és a mi határainkat fenyegeti.

Minden nagyhatalom tiltakozott e támadás ellen.

Piemont elfogadván a feltételeket, melyeknek a békét kell vala biztosítaniok, kérdés: mi oka lehet e rögtöni támadásnak? Oka az, hogy Ausztria a dolgokat azon végletig juttatta, miszerint vagy neki kell uralkodni egészen az alpesekig, vagy Itáliának szabaddá kell lenni egészen az ádriai tengerig, mert Olaszföldön minden szöglet, mely független marad, veszély Ausztria hatalmára.

Ekkor a mérséklet volt szabályom, most első kötelességem az erély.

Fegyverkezzék Franciaország, s mondja meg határozottan Európának: hódítani nem akarok, de gyöngeség nélkül fenn akarom tartani hagyományos nemzeti politikámat, megtartom az egyezményeket azon feltétel alatt, hogy mások ellenem meg ne sértsék; tiszteletben tartom a semleges hatalmak jogait és területét, de hangosan bevallom rokonszenvemet azon nép iránt, melynek történelme a mienkkel összefolyik, s mely idegen elnyomás alatt nyög.

Franciaország megmutatta, hogy gyűlöli az anarchiát, tetszésében volt engem hatalommal ruházni fel, mely elég

erős arra, hogy tehetetlenekké tegye a rendetlenség ápolóit (fauteurs) s ama régi pártok javithatlan embereit, melyek szünet nélkül ellenségeinkkel alkudoznak (pactiser), - de azért Franciaország civilizáló szerepéről nem mondott le. Franciaország természetes szövetségesei mindig azok voltak, a kik az emberiség javát (amelioration) akarják, s ha kardját kivonja, ezt nem azért teszi, hogy uralkodjék, hanem azért hogy felszabadítson.

E háboru célja tehát az, hogy Olaszország önmagának visszaadassék, s nem az, hogy urat cseréljen; s hogy a mi határainknál egy barátságos nemzet legyen, mely függetlenségét nekünk köszönendi.

Mi nem a végett megyünk Olaszországba, hogy rendetlenséget szitogassunk, vagy hogy a szent atya hatalmát megingassuk, kit mi trónjára visszahelyeztünk, hanem megyünk a végett, hogy őt azon idegen nyomás alól felmentsük, mely az egész félszigetre reánehazedik, s hogy ott a jogszerű érdekek kielégítésével a rend megállapításához hozzájáruljunk.

És megyünk ama klasszikus földre, melyet annyi győzelem diszesít, hogy apáink nyomait felkeressük. Isten adja, hogy méltók legyünk hozzájuk.

Nemsokára a hadsereg élére állok. Itt hagyom Franciaországban a császárnét és fiamat. A császár utolsó fivérének tapasztalása és belátása által támogatva, hivatásának (mission) magaslatán fogja tudni a császárné magát mutatni.

Én őket a hadsereg vitézségére bízom, mely Franciaországban marad, hogy határaink felett őrködjék s a házi tüzhelyt megoltalmazza. A nemzetőrség hazaszeretetére s az egész népre bízom őket, mely azon szeretettel és ragaszkodással fogja őket körülvenni, melynek naponként annyi bizonyítványait veszem.

Tehát bátorság és egyetértés! Hazánk újra megmutatandja a világnak, hogy el nem fajzott. A gondviselés meg fogja áldani törekvéseinket, mert az ügy, mely igazságra, emberiségre, s a haza és a függetlenség szeretetére támaszkodik, szent az Isten előtt.

Kelt a Tuillériák palotájában 1859. május 3-án.

Napoleon.

* * *

Különös változékonysága mindennek, a mi emberi! Napoleon számkivetésben halt meg. Fia a zuluk asszagája alatt esett el, s ma már még a Tuillériák palotája is csak rom. Sic transit gloria mundi.

A francia népnek hízelt, hogy császára nejét és fiát a népre bizta. Barátom: Kiss Miklós (nemeskéri) ezredes mint szemtanu beszélt nekem, hogy midőn a császár a harctérre utnak indult, a kocsiját körülözönlő munkásnép ezt kiáltozta felé: »bonne chance! allez toujours! n' ayez pas peur! c' est nous qui faisons les revolutions, mais aussi c' est nous qui les empêchons! allez

toujours!« (Jó szerencsét! Menjen ön! Menjen, ne féljen ön! Ha mi vagyunk azok, kik a forradalmakat csináljuk, mi vagyunk azok is, a kik megakadályozzuk. Allez toujours!)

S a milyen volt a nép, olyan volt a hadsereg. Sokszor kellett egy-egy vasuti állomásnál vesztegelnem, míg egy-egy hosszú vonat katonákkal zsufolva elhaladt. S a látvány mindig ugyanaz volt. Minden kocsi közepén egy dobos állott, s ütemre verte a dobot zenekiséretül a dallamhoz, melyet a kocsiba zsufolt harcosok énekeltek; és mindig, mindanyian ugyanazon egy dalt énekelték, az ismeretes francia harci dalt:

Mourir pour la patrie

de ezt az alkalomhoz idomitották így:

Mourir pour l' Italie
est la mort la plus belle
la plus digne d' envie.

Sokan részesültek ez »irigylésre méltó szép halálban,«
Magentánál, Solferinonál, és lett belőle - - - Villafranca!!

MÁSODIK FEJEZET.

A kontinensen tartózkodó emigráció
érintkezései a francia és
a turini kormánnyal a háboru előtt, s
levelezése Kossuthtal.
Kossuth meghívása Párisba.

I.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes - Kossuthnak.

*A francia kormány bevezető lépései Kossuthnak Párisba
való meghívása iránt.*

Páris, 1858. márczius 21.

..... tudatott velem, hogy egy párisi nagy palotában különös örömet szerzett és szerez azon körülmény, miszerint kormányzó ur neve, soha egy Mazzini-Ledru-Rollin-féle összeesküvésben vagy egyéb firma alatt történt attentátumban elő nem fordult. Egyetlen magyar emigráns sem volt belekeverve a kilencz attentátumba. Ezért, s egyéb okok folytán is, jó indulattal viseltetik kormányzó ur iránt nemcsak a vezéregyéniségek egy része, de maga a császár is.

Az kérdeztetett tőlem, miért nem jó kormányzó ur Franciaországba?

- Sajátságos kérdés, - mondám; hisz éppen önök tiltották meg neki az idejövételt, sőt a mi több: a keresztülutazhatást is; s talán ép ezen tilalom által forrasztották szorosabban egybe Kossuthot és az európai demokráciát meg a republikánizmust, mert egész addig Kossuth mindig egy bizonyos mérséklettel viselte magát a köztársasági eszmének kimondásában.

- »C'est facheux!« de az akkor volt. Most másként állnak a dolgok. Legalább tavaly ilyenkor bizonyos, hogy örömet ébresztették volna Kossuthot Franciaországba. Most nem tudni bizonyosan, de még most is megtörténhetik, hogy átbocsátják.

- De mit keresne ő Franciaországban? felelém én. Családja Londonban van letelepedve. Ő szegény ember. Munkája által fedezi családja szükségét, s Angliában szerezhet, Franciaországban azonban nem igen.

.....
.....

Efféle hosszantartott párbeszédnek a vége az lett, hogy a francia uralkodó-világ igen ohajtana, ha kormányzó ur egy vagy más formában, röpiratban, nyilatkozatban ... kimondaná, hogy mint mindig, úgy most is ellensége Ausztriának s adandó legelső alkalommal kész kardot rántani ellene; de hogy az attentátumokat nem pártolja, s azokkal, kik erre konspirálnak, semmi közössége sincs, s nem is lesz; s hogy ezen iratnak olyféle modorban kellene szerkesztve lenni, mint Jules Favre beszédje Orsini ügyében volt.

- Én nem hiszem, felelém, hogy bármikor is, de különösen e pillanatban Kossuth ilyesmit tenne; de tegyük fel egy pillanatra, hogy hajlandó lenne megtenni; mi haszon háramlanék e tetteből a magyar ügyre? Értem az 1848-49-iki magyar ügyet. Mert igen természetes, hogy bármi politikai lépést is Kossuth csak ezen ügyért, és senki szép szeméért vagy kecske-szakáláért soha tenni nem fog.

- A haszon Magyarországra ebből sokkal nagyobb lehet, mint ön (én) képzelem.

- Ily válasznak nincs teste. Ezt minálunk úgy hívják: »nesze semmi, fogd meg jól,« viszonzám én.

- Nohát, még egy lépéssel tovább megyek, szólt az illető. Tudja meg ön, hogy Ausztriával úgy állunk, miként a háboru több, mint valószínű. Merném mondani, hogy bizonyos...

- Önnek ostora kettőt csattant egyszerre, felelém, mert ha csakugyan úgy állnak Ausztriával, mint ön mondja, hát meglehet, hogy éppen az eféle irat által, vagy Kossuthnak Franciaországba jöhetése végett teendő lépések által, vagy ide eresztvén őt, későbbi kiutasítása által, vagy plane elfogatása, deportációja vagy kiadása által akarják önök az említett háborut kikerülni. Avagy az is meglehet, hogy politikájuk stratégiájával egy oly pozíciót, mint Kossuth, jó idején s jó olcsón elfoglalni, s maguknak biztosítani akarnak. Nem rossz taktika. De voyons, a félbizalom rosszabb a bizalmatlanságnál; beszéljen ön világosabban.

- Azt nem tehetem, felelél, de ha lesz alkalma önnek Kossuthra ily irányban hatni, tegye meg, s higgye el, nagy hasznot fog tenni hazájának. De legyen óvatos, »car tout le monde n'est pas initié dans ceci.« Adieu...

E találkozás csak ezelőtt néhány órával történt. Nem véletlen volt, mert levél által kérettem fel a megjelenésre.

Én persze semmit sem ígérék, még csak azt sem, hogy tudatni fogom kormányzó urral a fentebbieket. Azonban még is kötelességemnek tartom azt tenni, s a társalgást szóról-szóra leirván, biztos uton megküldöm.....

(Aláírva)

Kiss Miklós.

* * *

Az események lánczában sokat magyaráz a szemek egymásutánjának ideje. Az e levélben közlött beszélgetés 1858. márczius 21-kén történt, tehát több mint három hónappal a plombièresi találkozás előtt, mely az osztrák elleni háborus szándéknak pozitívítási alakot adott: - de történt tiz nappal a halálra ítélt Orsini levelének kelte után, melynek Napoleon császár által kívánt közlése alkalmával *Cavour* figyelmeztette a császárt, hogy azon levél közlése egyenes támadás Ausztria ellen, nemcsak Piemont, hanem Napoleon császár részéről is; - mely figyelmeztetésre a császár azt felelte, hogy csak közöljék. (Lásd fentebb az I-ső fejezetet.)

Ez adatok összevetése is bizonytságot teszen a felől, hogy mennyire téves volt az emigráció némely kitűnő

tagjainak azon hiedelme, hogy a hatalmak nem hajlandók Kossuthnal egyenes érintkezésbe lépni. Valahányszor a háborus hajlamok kerekedtek felül az akaratban, nyomban ők tettek avance-okat a közeledésre, - s ezt csak olyankor s addig függesztették fel, a mikor s a meddig az európai diplomácia sürgés-forgása a háborus hajlamokat megingatta.

* * *

II.

Irányi Dániel - Kossuthnak.

Első kísérletek a magyar emigrációt belevonni az akcióba.

Páris, 1858. decz. 7.

Egy lengyel fő-ember, - sejditi kicsoda (Mieroslawszky tábornok) - megkerestetett egy főfő-születésű francia ur részéről, adnánk ennek, t. i. az utóbbinak, egy magyart, ki Olaszországba menne át, a mi ezredeink erejét és hangulatát megtudandó, mert, ugymond, a háboru Ausztria ellen kikerülhetlen. A terv pedig az, hogy Piemont átengedje Franciaországnak Savoie-t meg Nizzát, s ezért cserében kapja a milánói tartományt a Mincióig. A magyar ezredekől magyar legio alakíttatnék valamely magyar tábornok alatt, ki, mint vélik, Klapka lehetne. A milánói rész elvétele után, ha az osztrák ennek átengedésébe beleegyeznek, béke köttetnék. Ausztria

feldarabolásáról s jelesül Magyarország felszabadításáról semmi szó, de csupán tőlünk függ a harcnak más fordulatot adni.

Ez előterjesztésre mindenekelőtt megjegyeztem, hogy tudnék s akarnék bár a mondott célra embert ajánlani, azt magamtól nem tenném, hanem önnek megírnám, mit a közbenjáró helyeselt is; de hozzátettem, miszerint több mint valószínű, hogy ön nem fog még csak emberrel sem szolgálni ily célra. Megmondottam, hogy mi nem akarunk eszközei lenni senkinek, hanem magunk felhasználni az eseményeket hazánk érdekében. Nem akarunk eszközei lenni sem a francia császár, sem a szárdiniai király kisszerű nagyravágásának; sőt még Olaszországnak sem rendelnők alá Magyarország ügyét; jelen esetben pedig még csak az sem forog fenn, hanem pusztán a fentebbi két fejedelem családi érdeke. Olaszország azon tervnél csak veszít, mert egy darabot átenged területéből idegen hatalmasságnak. Még hagyján, ha ezen engedmény fejében legalább egészen megszabadulna az osztráktól, de úgy a mint tervezik, a velencei tartomány továbbra is osztrák hatóság alatt maradna. Ezt olasz hazafi nem helyeselheti.

- De hát, veté ellen a közbenjáró, ha önök nem járulnak ezen terv kiviteléhez, a magyar ezredek csak nem fognak az osztrák alatt harcolni Piemont ellen?

- Azt nem, felelém, de remélem, hogy az olasz hazafiak más zászlót fognak kitűzni, a mely körül seregkelhetnek a magyar ezredek.

- Hát Magyarország nem fog-e egyuttal fegyvert ragadni?

- Ha fog, saját kezére teendi, nem pedig hogy más javára kaparja ki a tűzből a gesztenyét.

.....
.....

Bucsuzáskor újra kért, irjak önnek s kérjem, hogy mielőbb nyilatkozzék, választ pedig ő vele közöljem.

Igaz, még azt is emliti, hogy az a franczia főúr újra meg újra sürgette, hogy ön Párisba jőjjön, vele értekezendő.

Erre meg azt viszonztam, hogy azt nem teheti, de nem is lenne méltó, miután hazánk irányában semmi ígéretet nem akarnak tenni, annál kevésbé kötelezni magokat.....

Irányi Dániel.

III.

Irányi Dániel - Kossuthhoz.

A franczia kormány ajánlata az emigrációnak.

Páris, 1858. decz. 15.

Uj ajánlatot hozott ugyanazon személy. Ha a háboru el lesz határozva, anyagi segílyt kapnánk fegyverben és pénzben a végett, hogy Magyarországbán felkelés rendeztessék.

Csak egy feltételhez lenne kötve, t. i. hogy ön egyelőre az olasz köztársasági főnökkel (Mazzini) ne közölje ezen tervet s általában elválassza Magyarország ügyét az olasz köztársaságitól. Másképp keze egészen szabad lenne, de viszont szabad maradna a francziák keze is úgy, hogy Magyarország semmit egyebet nem igényelhetne, hanem intézkednék a mint legjobbnak látná, győzne vagy buknék, azzal itt hivatalosan nem törődnének. Enyiből áll az üzenet.

.....
.....

Hosszas lenne egész társalgásunkat leírnom. Legyen elég megjegyezni, mikép először is azt vettem ellen, hogy semmi sem biztosít arról, mikép ezen ajánlat a császár tudtával történik; hogy mi szövetségeseinket hiába elhagyni nem leszünk hajlandók, hanem ha a köztársasági párt nem ragadhatná meg siker reményével az iniciatívát Olaszországban, s a háboru Ausztria ellen mégis kiütne, akkor nyíltan megmondhatnók barátainknak, hagyjanak élnünk az alkalommal, mely kínálkozik.

.....
.....

Megvallom, a lengyel közbenjárása nekem nem tetszik, nemcsak mivel Magyarország ügyét eszközül tekinti, hanem azért is, mert nehéz megkülönböztetni, hogy mi jó saját fejéből, és mi üzenet.....

Irányi Dániel.

IV.

Irányi Dániel - Kossuthhoz.

Tanácskozás Teleki Lászlónál. - A francia propozíciók latolgatása. - Megbízás Kossuthtól.

Páris, 1858. deczemb. 29.

Mult szombaton Teleki Lászlót látogatám meg; Klapka Györggyel találkoztam. Azalatt, hogy beszélgettünk, egy lengyel (nem M....) jött s hívta K....át ama francia nagy urhoz, kiről szó volt.

Másnap újra összejöttünk. Klapka előadta látogatása eredményét.

- A háboru az osztrák ellen ha nem bizonyos is még, de valószínű. Akarunk vajjon részt venni abban?

- Szívesen, felelé K...., ha nem pusztá diverzióknak fog tekintetni a magyar felkelés, hanem önálló fellépésnek és ha anyagilag is segítenek.

- Ha háboru lesz, ugy az komoly fog lenni, az osztrák megtörésével kell végződnie, és önök számolhatnak anyagi segélyre.

Klapka feleletét helyeseltük, s abban egyeztünk meg, hogy a körülmények bővebb fejlődéséig várakozni kell; addig, a nélkül, hogy részletes adatokba bocsátkoznánk, csupán

általában igyekezni kell Magyarország erejéről jó hiedelmet gerjeszteni az urakban, hogy mulhatlanná tegyük közremunkálásunkat. K. Gy. azt is kérdezte tőlünk, ha nem kellene-e már igénybe venni némi pénzsegedelmet, például 500,000 frankot, a mennyit, - talán kétszer annyit is, hihetőleg adnának. Én ezen pontot mellőztetni javasoltam, mint időelőtti dolgot tüntetvén elő és mely némi lekötélést vonna maga után, más részről mert önnek kezeiben ohajtom öszpontosítva látni a cselekvés eszközeit. Erre K. felhagyott az indítvánnyal.

Tanácskozás közben tapasztaltam, hogy mindnyájan osztják azon nézeteket, miket ön hozzám intézett becses soraiban fejtegetett. (Szükségtelen megmondanom, hogy távolról sem említém, mintha önnel e tárgyban közlekedtem volna, és mi az ön véleménye.) Így ők nemcsak pénz- és fegyverbeli segedelmet tartanak a felkelésre szükségesnek, de azt is, hogy katonai erő, ha csak néhány ezernyi is, nyomuljon magyar földre. Én részemről nem tartom valószínűnek, hogy veres-nadrágosokat küldjenek velünk. Még ha igazán szándéka volna is Napoleonnak az osztrákot tönkre juttatni, nem igen fogja közvetlenül tenni akarni, nehogy koalíciót idézzon elő maga ellen. (Anglia, a német szövetség és Ausztria.) Az olasz tartományok elvételét merhetik koalíció veszélye nélkül, de Ausztria feldarabolását célbavenni, nem igen. Egészen más, ha ezen feloszlás a birodalmi népektől ered. Ezt hiába elleneznék, akár az angol, akár a porosz, (ámbar ez utóbbi talán nem is bánná,) ha a francia és orosz megengednék, mert ezek nem tűrnék az idegen beavatkozást. Hogy pedig az orosz beavatkozás ellen biztosak lehetünk, azt a

francia főur is állította Klapka előtt. De a mire itt hajlandók lesznek, véleményem szerint abból fog állani, hogy kéz alatt fognak segíteni pénzzel és fegyverrel, és módot nyújtandának azt alkalmas pontra vagy pontokra szállítani; talán azt is megteszik, hogy az átjött magyar katonákból állítandó legiót piemonti hajókon szállítatják magyar földre.

.....
.....

Hazánk felszabadítására csak kétféle alkalom lehet: egyik, általános forradalom, mint volt 48-ban; másik Ausztria elleni komoly háború. Ha forradalomra várunk, meg kell fontolnunk, hogy az ország le van fegyverezve, aztán hogy az orosz újra interveniálhat, mert nem bizonyos, hogy a francia kormány jobb helyzetben lenne, mint volt 1848. és 49-ben. Könnyelműen nem szabad ugyan a nemzetet felkölteni, de a jelenben kinálkozni látszó alkalom megragadását nem lehet könnyelműségnek keresztelnünk. Nekem, mióta száműzetésben élek, mindig az volt hitem, hogy az osztrák birodalmi népek egyesülten, magok lerázhadják a jármot, feltéve, hogy idegen beavatkozás nem akadályoztatja. Ha az olasz felkél és Piemont bele sodortatik; ha a magyar kitüzi a függetlenségi lobogót, a magyar és olasz ezredek a néphez csatlakozandnak, és az osztráknak vége lesz. Csak fegyver kell, meg pénz. Azt mondani, hogy a győzelem bizonyos, nem merem, de ezt soha sem fogjuk mondhatni előre egy felkelésről sem. Elég, hogy ha a valószínűség meg lesz, elég arra, hogy a felelősséget magunkra vehessük a jelen és utónemzedék előtt; mert ne feledjük, hogy az alkalommal nem élés is

felelősséggel jár ám. A mostaninál, ki tudja, mikor lesz kedvezőbb, nemcsak pénzt és fegyvert kapunk, nemcsak idegen beavatkozás ellen biztosítatunk, de a honunkbeli idegen ajku nemzetiségektől sem kell tartanunk, mert sem francia, sem orosz sympathiára nem számolhatnának, sőt ellenkezőleg.

..... Ön fogja megítélni, ki által kíván itt érintkezni. - Ha azt ohajtaná, hogy én járjak el a dologban, úgy szükséges lenne egy pár sornyi megbízást küldeni, mert ha nem ön nevében beszélek, úgy mire sem mehetnék amaz urnál.

Irányi Dániel.

V.

Kossuth - Irányi Dánielnek.

Még nem lát komoly alapot az akcióra. - Tisztázni kell a helyzetet, úgy a hatalommal szemben, mint a megindítandó mozgalom mérve és vezetése iránt.

London, 1859. jan. 6.

Mult dec. 29-iki levelét vettem. Mielőtt válaszolnék, szükségesnek láttam, némi tájékozás után nézni, mert az állás kényes, a legóvatosabb gondosságot kívánja. Ha csak magán kompromisszió körül forogna a tévedés veszélye, alkalmasint nem tétováznám egész személyes jövőndőmet bármi kockavetésre bizni, következnek bár belőle

személyes kompromisszió, mert én csak azzal gondolok, hogy lelkiismeretemmel tisztában legyek; ambíciót sem életemre nézve nem ismerek, sem a história babérjára nem spekulálok; hírnév, kitűnés becsűsel nem bír szememben, csak a kötelesség bír. Hanem ez ügyben a hazáról van szó.

- Sorsosztályrészemül jutott fő-eszköznek lenni abban, hogy hazánk egy oly közel multtal bírjon, mely jövődjének biztos alapot szerzett. Ez alapot eljátszani bűn volna. Nekünk bukásunk is egy oly históriai fejlemény, mely nemzetünk életre valóságának kitüntetésével hazánkat a jövődjő Európa nélkülözhetlen, mellözhetlen alkatrészei közé avatta. Ezen szerzeményét valamely nevetségés kudarcz által nem szabad elpazarolni. Én, a mennyiben rajtam áll, gonddal leszek, hogy a mi eddig egy nemzet ügyének van a történelemben feljegyezve, az egy nevetségés kudarcz által apró párt-ügyecskévé ne sűlyedjen; mert ezzel a haza jövődje gyilkoltnék meg. Ha mi mozdulunk, oly alapot kell szereznünk, mely biztosít, hogy a nemzet mozdul velünk. Különben a lengyelek sorsára juttatjuk a hazát. A »legiócskák« condottieri-szerepe minket nem illet. Ügyünk magasabban áll, ha magunk le nem sűlyesztjük. Nekünk öntudatos célnak kell lennünk, nem eszköznek mások cselszövényes céljaira.

Ezeket emlitem, mert indokolni akarom azon nézetemet, hogy még mindig nem látom a dolgot oly alapon, melyen indulnunk lehetne. Hogy minden csapás, a mi Ausztriát éri, akár kitől jöjjön, nyereség, az való, s ezért a mennyire tőlünk függ, rajta kell lennünk, hogy megtörténjék, de a krimi háboru mutatja, hogy nem mindig akarnak csapást, midőn azt szinlelik. Az oroszot vesztő félnek mondják,

pedig nyert; konszolidáltatott állása, mert diplomáciai biztosítást szerzett, hogy ha Európa legnagyobb hatalmai üzennek is neki háborút, nem merik azt komolylyá tenni, nem merik gyenge oldalát bántani, nem merik a lengyelt felkelteni. Ez az oroszoknak oly eredmény, melyért Szebasztopol igen csekély ár. Ez az, a mi némi alapot nyújt lord John Russell azon mondásának, hogy a lengyel ügy holt ügy. Csak egy európai forradalom fogja talán megcáfолhatni. Gondatlan, tulkapzsi tolakodással mi hazánk ügyét még halálosabban kompromittálhatnók, mert fel nem karoltatni baj; de felkaroltatni és eldobatni, nemzeti halál. Nekem biztosíték kell az eldobás ellen, hogy komoly szóba álljak a dolog felett. Különbö feladatommak nem azt fogom tartani, hogy egy tehetetlen legiőcskánk paradirozzon a »sas« főhadiszállásán, sem azt, hogy a Luiza-uton egy katonai sétát tegyünk Károlyvárosig, s aztán a megkötött béke hírére egy »Flankenbewegung«-gal meneküljünk (ha tudunk) Boszniaiba, hanem azt, hogy a megkezdett háboru terrénomat, a játszó felektől függetlenül, s korlátoló béklyóiktól menten, úgy igyekezzem kitágítani, miszerint ha nem sikerül, hazánk ügye ne legyen kompromittálva; ha pedig sikerül, stratégiai alapot biztosítsak, magyar »nemzeties« és nem pártias küzdelemre.

E tekintetek még határozottabb alakot öltének, ha meggondolom, kitől s mi alakban jó a kezdeményezési tapogatózás? Ki az a francia nagy ur? Azon egyéniség, ki hajdani »hegy párti« reminiscenciáinál fogva, a hatalmas rokon által arra szokott használtatni, hogy oly kis érintkezés tartassék fenn az emigrációkkal, mely ezeket várakozások álmaiban ringatva, az emigráció azon

részéveli szolidaritástól visszatartsa, melytől a hatalom fél; - de ezen érintkezés is mindig oly alakban maradjon, hogy a hatalom minden szolidaritáson kívül álljon, s a mikor tetszik, azt mondhassa, »nem tudok róla semmit.«

Ha a hatalom valóban akarna valamit, meglehet másoknál is tapogatóznék, de arról biztos lehet, barátom, hogy velem nem mulasztaná el, bizalmat ébreszthető alakban szólni s minthogy, ha az olasz háboru csakugyan meg talál lenni, ezzel, (az orosz barátság szükségénél fogva) a lengyel ügyet nem lehet összekötni, nem igen avatna lengyel emigránsokat diplomáciai titkaiba.

Átmegyek levelének más részére, mely arra vonatkozik, hogy mi lábon állok Klapka tábornokkal? Feleletem: sem jól, sem rosszul. Nem lakunk egy helyütt, ritkán érintkezünk.

Hanem négy dolgot tudok.

- - - - -

De így vagy amúgy alkalmasint a tevékenység lehetsége felé közelgünk, azért hazafiui kötelességnek tartom úgy fontoskodás mint álszemérmi negélyeskedés nélkül tisztára állítani a helyzeteket.

Én ambíziót nem ismerek. Legyen a haza megmentve, nekem nemcsak mindegy: akár én, akár más mentse meg,

de ha választásom volna, ha láthatnám, hogy más akárki tud annyit tenni a haza javára, mint én, a mellett, hogy a győzelem napjára oly biztos a kivivandó szabadságnak konszolidációja az ő kezében, mind ambíció ellen (legyen bár nemes), mind pártsurlódás s elvtusa ellen, mint az én kezemben - azt mondom, jobb szeretem, más tegye, mint én. Istenemre mondom, nem bírok előttem semmi vonzalommal a roppant felelősség s a tömérdek gond. Dicsőség szememben haszontalan tömjén füst. Szagától is undorodom. Vonzalmaim, véralkatom, jellemem, a harmaté; szeretnék, mint az, áldást hinteni észrevétlenül. Ezt vegye ön ténynek, mely soha és semmi körülmények között változni nem fog.

Igen; de ki mentheti meg a nemzetet? - Mi? - Romemigráció? Nevetség! Csak a nemzet maga. A nép tömegeinek áldozatkész csatlakozása. - No, emlékezzék ön, miként a nagy Napoleon hazánk határán állva diadalmas seregével, szabadságra hívta fel a nemzetet s egy ember sem mozdult, egy sem; miért? Mert nem volt bizalma a felszólítóhoz. Fogja ön mondani, ma másképen vannak a dolgok. Igaz, sok másképen van, de egy most is akként van, mint volt: a nemzet (a nemzetet mondom) csak annak felhívására mozdul meg, a kiből bizik; másnak nem.

Bizalomra sok ember lehet érdemes, de ez nem elég; birni kell azt. Érdem, alkalommal megszerezheti, de míg meg nem szerezte, nem bírja, s mert nem bírja, a nép nem mozdul szavára.

No már, én bizony nem hiszem magamat valami nagy embernek, de legyen érdemelve, legyen érdemtelenül, tény: hogy a körülmények a nép tömegeinek bizalmát csekély személyemben öszpontosították. Nem mondom, hogy minden osztály ragaszkodik hozzám; van, a mely félrehuz, van, a mely inkább fél, mint bizik, sőt olyan is van, a mely gyűlöl, de az tény, hogy csak én vagyok azon helyzetben, miszerint a józan észnek magát ajánló alapon prezentálván magamat (puszta kézzel én sem), oly tömegeket költöttek követésre, hogy minden félreszívó párt elhallgat. »Volentes ducit; nolentes trahit.«

Ezen helyzet a körülmények által van adva. Vezérré az ember nem maga teszi magát a közvéleményben, hanem tétetik.

Legyen az akárki, a ki a magyar néphez így szól: »itt vagyok, vezetlek, kövess,« a nép azt fogja mondani: »kérem szépen, hát miért nincs Kossuth Lajos aláírva a rendeletnek?« s megcsóválja fejét, és azt mondja: »hej bátya, ha jó volna ez a dolog, itt volna Kossuth Lajos.«

Többet mondok: kezdjen akárki vezérkedést, ha én nem mozdulok, az angol nép sem mozdul elejét venni a titkos diplomácia szabadságellenes cselekvésének, mert nem lesz bizalommal a dolog iránt. És lenne belőle ismét intervenczió (ezuttal alkalmasint porosz, később talán más is, bármi »rossz vér« látszassék is most uralkodni; jól mondja a mai »Times«: a háboru olyan, mint a tánczvigalom; tudja az ember, kivel kezd meg a tánczot, de nem tudja, kivel fogja végezni) és ha az intervenczió sem használna, lenne diplomáciai közbenjárás, s vele a

magyar függetlenség jövődjét századokra megölő fatális »transzakció«. - De ha én vezetem a mozgalmat, az angol nép, mely előtt a magyar ügyet hét év óta, meetingről-meetingre személyesitem, annyira megszokta azt személyemmel azonosítani, hogy felszólalásomra a nép szava úgy dördül végig Land's Endtől John o groatig, miszerint nincs az az angol miniszter, a ki nem sietne minden intervencziónak elejét venni, a ki merné, merhetné diplomáciájával a harcz eredményét ajkainktól elorozni, a ki késni merne kormányunk elismerésével, mihelyt kormány leszünk. Eddig s ennyire a közvéleménnyel itt rendén vagyok, mert ismerem rugóit s bizalmas lábon állok azokkal, a kik hatalmas tömegek élén állanak. A magán rokonszenv (nem megvetendő) aktiv segélyéről nem is szólok.

Érdemelten, vagy nem érdemelten, mindegy; ez tény, s tény marad, míg vagy physice, vagy erkölcsileg meg nem halok.

Ha más akárki vél vezérkedhetni, pártocskákra találhat talán (ha talál), de a magyar nem olasz; nálunk párt a zöldsztalnál felléphet a nemzet nélkül, a nemzet ellen is, de a csatatérre nem megyen, a nemzet nélkül, a nemzet pedig nem fog menni.

S aztán én ellenemben, ha a nemzet követ, versengések nyíltan nem léphetnek fel (Görgeyk ellen tudom megóvni a hazát; keserű leczkebért fizettünk, de tanultunk), de ha más veti fel magát választatlan vezérnek, lesz harmadik, negyedik, ki azt mondja: »ej, nekem is van annyi jogom« s lesz párttusa;

.....
.....

az ambíciók versenytusa nem fog bírót választani, hanem vetélkedni fog, s a szegény haza nagy ügye belesülyed a személyes vetélkedés poklába.

Egy pár száz deserteurból legiócskát alakíthat adandó alkalommal akárki, de azt hinni, hogy »hadsereg« fog akárkinek is felhívására zászlót változtatni, a nélkül, hogy a nemzetet látná háta mögötte, ezt hinni nem tévedés, de bűn.

Ezen körülményekből, melyeket nem kerestem, nem vadásztam, de melyeket látni kötelességem, helyzetem tisztán mutatkozik.

»Per imperium divisum« háborút vezérleni nem lehet. Ha valaki azt hiszi, engem mellőzhet, - ám tessék. Mit fogok én tenni? A körülményektől függ. Ha látom (mint a krími háború alatt láttam), hogy az ügyre veszély nem hárul, meglehet, nézem s hagyom, de ha látom, hogy a haza becses múltját s vele jövő reményeit veszélyeztetheti, hazafiúi kötelességemtől fogok tanácsot kérni.

Ha pedig valaki azt gondolná, hogy én nevemet segédül adom, - csalatkoznék. A multak kérlelhetlen szigora megtanított, hogy hol az én nevem előfordul, a felelősség legnagyobb súlya enyém, és a kié a felelősség, azénak kell lenni a vezetés kezdeményezésének is. Nem szándékom

zászlónak lenni más kezében bizonytalan czélokra, sem báránynak, mely elvigye mások bűneit vagy hibáit.

Én K. tábornok urnak tehetségeit nagyra becsülöm. Őt illető helyütt a nagy munka fontos tényezőjének tartom, de nem hiszem, hogy most még a nemzet őt főnökének elfogadná. A tettek mezején oda emelheti őt a hűség s nagyravágyás nélküli népiesség, de most még nincs ott.

Ha a körülmények engem szólítanak tevékenységre, én mind mulaszthatlan kötelességemnek tartanám, mind öntulbecsülés nélkül képesnek érzem magamat, a sereg élén magam személyemben állani, - s ha K.... tábornok urnak tetszenék - a hadorganizmus szabályszerűség rendje s módjával, mellettem a tábor vezérkari főnökség állása, erre neki, némi (remélem kölcsönösen kielégítő) magyarázatok után, szívesen kezemet nyújtanám. - Ő katona, ismeri mi sokat mondok e szóval. Az ország polgári kormányzatát vinném a függetlenségi nyilatkozat alapján, míg a haza azon karba tétetnék, hogy rendelkezhetik, - akkor lelépnek - és szilvafám árnyékában keresném életviharaim jutalmát az eke szarvánál; - helyet engedve más erőknél, a nemzet bizalmának gyümölcseit aratni.

Mind ez nem szó, hanem elv, mely elvem volt a múltban, az jelenben, s az marad koporsóm zártáig.

Reményem, egyet fog ön velem érteni, hogy e nyilatkozattal a becsületességnek s hazafiságnak tartoztam. Komoly megfontolás után találjon az (óhajtóm)

oly méltánylatra, mint a minő őszinte s tiszta czélból eredett.

S mi a szillogizmus zárlata? Ez:

Még most ugyan a tárgy, mely körül levelezésünk forog, nincs oly fokon, hogy realitás volna, de készen kell lenni az eshetőségekre. Azért kötelességem kinyilatkoztatni, hogy ha az »avance-ok« csakugyan folytattatnának s komoly alakot ölténének, én a mint becsületérzelmem alatti dolognak tartanám, más háta mögött takácskodni, úgy a haza érdekével nem tudnám megegyeztetni, hogy az imperiálisztikus kétkulacsosság serleghordója legyek. Ha mással egyezkednek, tessék, én nem lennék itthon számukra. A haza ügyének apró intrigácskák horgára-függesztéséhez nem járulok soha, hanem megyek a magam útján.

Óhajtanám, hogy mindenki számot vessen a körülményekkel s közszempontból vizsgálja meg azokat; s ha valaki úgy találja, hogy (ujabb avance-ok esetére) a hazafi kötelességét teljesíti, ha maga nevében folytatja az érintkezést, tessék; lássa mit cselekszik; ha ellenkező meggyőződésre jönne, érezni fogja, miként tudatnia kell a felhívóval, hogy legkisebb ígéret vagy feltételszabás előtt, a dolgot velem közölni kötelességének tartja, s hogy az érintkezésnek velem kell folytattatni.

A mi a kivánt megbízó levelet illeti, nem látom még ugyan oda érettnék a dolgot, hogy reá épen szükség legyen, azonban annyit, a mennyinek talán most hasznát veheti,

bizalmam jeléül ide rekesztek, de kérem, legyen szíves annak használatában magát a következőkhöz tartani.

1. A világért sem kell az ajálkozóval sejtetni, hogy sorainkban szertevonás lehet. Ennek tudatása morális csődhirdetés volna. Ha ön, jelen nyilatkozatom után megmarad azon véleményben, hogy a cselekvés eszközeinek kezemben öszpontosítása kívánatos, diszkret tapintatának feladatához tartozik oda működni, hogy ezt illető helyen maga megértesse az, a kivel érintkeznek.

2. Különös fontosságot helyezek arra, hogy ön nevemben semmi oly lépést ne tegyen, mely részünkről ajánlkozás s békétlen kopogtatás színét viselné. Ha maga a sátán nyújt is kezet, elfogadhatjuk óvatos vigyázattal, de kérnünk azt nem lehet. A kéz visszahuzása, vagy megtagadása erkölcsi halál volna.

3. Kérném tehát, hogy ezuttal ennyire szoritkozzék: keressen módot azon franczia főúrral szólni s mondjon ennyit neki: »Mieroslawszky tábornok állítólag ön megbizásából közölt velem, mint kiről tudja, hogy Kossuth bizalmát birom, ennyit s ennyit; közlöttem megbizómmal, s azon válaszáat vettem, hogy úgy, a mint állítva volt a dolog, sem oly hivatalosságnak színével nem bir, sem nincs úgy definiálva a felszólítás, s úgy indokolva ellenajánlással, hogy értekezés tárgyát tehesse. Kötelességem megtudni kíván-e ön s mit? e válaszra felelni; ha nem, kötelességem lesz megbizómmal tudatni, hogy a dologban semmi sincs; ha igen, jelentést fogok tenni, s magamat továbbra utasíttatni.«

Ha beszélgetésbe bocsátkoznék azon ur, jó volna vele éreztetni, hogy ha a szándok komoly, az idő becse javasolja, hogy e szándok komolyságának biztosítéka adassék, nem indefinált általános ígéretekkel, hanem precíz proposíció alakjában.

Szíves barátsággal

Kossuth.

Irányi január 14-kén tudósított, hogy e megbízásban el fog járni; egyszersmind értesített, hogy Klapka tábornok Londonba megyen velem értekezni.

Ez értekezésről az itt következő feljegyzést találom irataim közt:

VI.

Értekezés Klapkával.

Klapka tábornok jan. 17-én hozzám jött Mednyánszky alezredes kíséretében. Nem talált egyedül. Pulszky és Ihász voltak nálam. Azonban minden tartózkodás nélkül a titkok kitárásába bocsátkozott. Elmondá, hogy a háboru bizonyos; hogy mind Párisban Napoleon herczeggel, mind Turinban Cavour miniszterrel értekezései voltak, s hogy Viktor Emánuel királynál is két órai hosszú kihallgatáson volt. Hogy a király határozottan kimondá, miként ő a háborura el van tökéelve »coute que coute,« ő tudja hogy trónusával játszik, hogy családja jövődjét kockáztatja »mais advienne que pourra, je m'y

lance« behunyt szemmel. 1-ször: Mert tartozom az Olaszhon-szerte felköltött reményeknek, melyeknek logikájától visszalépni nincs többé hatalmamban. 2-szor: Tartozom megboszulni atyám emlékét. 3-szor: Tartozom azon gyűlöletnek, melyben neveltettem... Mondá továbbá a tábornok, hogy a háboru célja nemcsak Lombárdia (Cavour emphaticise kijelenté, miként ezért egy lépést sem mozdulna), hanem az osztráknak olasz földről teljes kiűzése, és egy észak-olaszországi birodalom alapítása, s hogy Közép- és Dél-Olaszországra nézve most semmi változtatás nem szándékoltatik; hogy a francia császárnak szövetséges részvéte (még pedig nagyban, 150-200 ezer emberrel) el van határozva, s hogy ennek ára Savoya és Nizza. Hogy a király a háborut ápril elején akarná, de hogy a császár még nincs készen, s kívánja, hogy legalább május végeig várjanak; hogy Magyarország részvétének szükségéről mindnyájan meg vannak győződve; s azért kapunk pénzt, fegyvert, hajókat a kiszállásra, sőt egy francia hadosztályt is (18-20 ezer emberből állót) kíséretül; - nem hogy velünk az országba hatoljon, hanem a kikötőben megállva hátunkat biztosítsa.

- Én: Ki ígérte azt a pénzt, fegyvert, stb...? a szárdinai király?

- K..... Oh nem! Neki nincs, nem adhat. Napoleon herczeg tette ez ígéreteket.

- Én: Hivatalosan? a császár nevében?

- K..... Azt nem; hanem ígérte, hogy Turinból visszajőve, kieszközli, hogy a császárral szólhassak.

Ezek után így folytatá: felszólítottak tehát, hogy egy memóriáléban adjam elő, mik a mi kívánataink? - Én ezt megígértem; és mivel önnek (nekem) a magyar néprei befolyását ismerik, önnek beleegyezését kívánják; én tehát azért jöttem, 1-ször hogy önnek ezeket közöljem, mert az iránt mindenki tisztában van, hogy ön nélkül az országban semmit sem lehet tenni, 2-szor hogy megkérjem, miként egy hozzám intézendő barátságos levélben fejezze ki, minő feltételeket tart szükségeseknek, Magyarországnak a háborubani részvételére.

Én erre csak annyit feleltem, hogy bár jelenlevő barátaink titoktartása felől biztos vagyok, nekem elvem ily dolgokat négy szem közt tárgyalni, azért kérem, jöjjön másnap hozzám.

Mondott sok egyebet, miből említést három érdemel: 1. hogy Konstantin herceg s a Nizzában tartózkodó fő-oroszok voltak az első, kik egyhangulag odabeszéltek Turinban »si vous voulez la guerre, il faut vous adresser aux Hongrois«, 2. hogy Magyarországnak királyt kellene elfogadnia, 3. hogy az orosz nem ajánlkozott egyenest részt venni a háboruban, hanem indirekt az által ígérkezett segíteni, hogy fegyverzett semlegességi állást veend a határon, mely Ausztriát seregei egy részének ott tartására kényszerítendi.

(Én: ez annyit tesz, kényszerítendi seregei egy részét Magyarország határán tartani, miszerint legyen mivel

elnyomni első csirájában egy magyar felkelést. K.....: Ezt nem akarja az orosz. Én: Meglehet, de ez volna az eredménye az ily indirekt segítségnek.)

Másnap eljött K..... tábornok, s én neki következőleg nyilatkoztam.

Tegnap csodálkoztam, hogy tábornok ur helyesnek látta a szárdiniai király, Cavour gróf s Napoleon herczeggeli beszélgetéseit mások jelenlétében tartózkodás nélkül feltárni, mint már azt tudtomra Párisban is többek előtt tette; - s nem kevésbé azon modoron, melyen előadása szerint a szárdiniai király, tábornok ur előtt nyilatkozott.

A mi az elsőt illeti: hatalmakkal van dolgunk, kik nem akarhatják, hogy diplomáciai titkaik többek birtokában legyenek, mint szükséges. Ily dolgok nem társas beszélgetés tárgyai. Kérem tehát, tábornok urat, hogy a mit a haza érdekében olyannak lát, hogy velem közlendő, azt másokkal ne közölje.

A mi a szárdiniai király beszédjét illeti, megvallom, reám inkább lehangoló, mint biztató hatást tesz. Történtek azon oldalról tapogatózások irányomban is, s azoknak modorából hajlandó valék oly tapintatot tenni fel felőle, mely magával tisztában van ugy céljaira, mint eszközeire nézve. A mit önnek mondott, ellenkezőt bizonyít. Az egy lovagias harczfi beszédje, ki csak azt tudja, hogy nagyban szándékozik játszani. Mai világban nagy kérdések nem játékkal oldatnak meg. Ezen talán még lehet segíteni. Iparkodni fogok.

A mi a dolog érdemét illeti, az, a mit a király, Napoleon herczeg s a miniszter mondtak önnek, sokban lényegesen eltér attól, a mit azon urak másoknak mondtak, s azok közt olyanoknak is, kik által nálam kívántak tapogatózni. Melyik verzió a való? Csak tények fogják felderíthetni. Hanem egy bizonyos: akár mit mondjanak ők, az legjobb esetben is csak óhajítás, de nem oly alap, melyre hazánk ügyét fektetni szabad vagy tanácsos volna. A császár szándoka az egyedül határozó. A mit erről mások mondanak, az állhat is, nem is, az nem biztosíték; ő pedig egy maga tudja, mire vágyik, de azt még alkalmasint maga sem tudja, vágyainak valóítását meddig merheti munkába venni. Ebben lehetnek több fokozatok. Annyit bizonyosan nem akarhat, a mennyi egy európai koalíciót provokálhatna ellene. A többi nagyhatalmaknak, ha aktív szövetségét meg nem nyerheti, legalább semlegességét kell óhajtania. Ezen semlegesség, meglehet, feltételekhez lesz kötve s nem lehetetlen, hogy a feltétel az lesz, hogy az osztrák hatalom az olasz tartományokat kivéve, intakt hagyassék. A többi hatalmak álláspontja tehát még egyezkedésektől függvén, akármit óhajtsanak is a király, a herczeg, a miniszter, az még koránt sem bizonyos, vajjon a császár mint határozó hatalom, Magyarországnak tevékenységbe tételét számításaiba bele illőnek fogja-e találni, tul talán egy kis legiőcskának idegen földön alakításán, amugy lengyel legiő formára a keleti háboru alatt; mihez, ha csak ennyire szoríttatnék a dolog, én nem csak kezét nem nyujtanék, de meg is fognám akadályozni. Meg kell azt is jegyezni: ha megfontolom az orosz politika konzisztens természetét, nem hihetem, hogy ha az orosz a francia

felsőbbségnek Dél-Európában kiterjesztésébe beleegyeznek, azt kárpótlás kilátása nélkül tegye. Az ő kárpótlása csak keleten lehet. Ha ehhez hozzá teszem azon rendkívüli erélyt, melyet a francia kormány tengerészi erejének kifejtésére (épen nem virágzó pénzügyei daczára) is tőn, s mit egy osztrák háboru terve nem okadatol, azon meggyőződésre jövök, hogy a tervben lévő olasz háboru alkalmasint csak egy előjáték arra, hogy az osztrák Olaszországon kívüli birtokainak megtartása béréül oly kötésre kényszerítettessék, mely az angolt keleten izolálva hagyja a hajdani tilsiti eszme jövőendő valósitása esetére. Háborut nem mindig azért kezdenek, hogy a ki ellen kezdik, azt tönkre tegyék, hanem hogy a háboru osztenzibilis céljától egészen idegen célokba beleegyezni kényszerítsék. Példa a mult orosz háboru, melynek rezultátuma koránt sincs a párisi békekötésbe írva, (a Bonaparte dinasztia elismerése). A Napoleon-ház s a francia nemzet előtt a lengyel nemzet különös igényekkel bir; minő biztatásokat nem adtak nekik a háboru kezdetén! S a vége? Egy haszontalan legiócska! - Én vigyázni fogok, hogy hazánk Lengyelország sorsára ne jusson. Mi bukásunkban is a magyar nemzet fiatal életrevalóságát oly vonásokkal irtuk be a történelem könyvébe, melyek hazánk jövőendőjének alapot szerzettek. Ezt nem szabad elpazarolnunk. Mert ha még egyszer megbuknék a magyar, mivelhogy cserben hagyatik vala, elmulna egy század, mig harmadizben felkelne. Én nem mulasztom el felhasználni az ajálkozó alkalmat, sőt teremteni is iparkodom, ha ugyan ember ezt teheti. De arra is vigyázni fogok, hogy ha előbbre nem vitethetik, legalább hátra ne lökessék a hon ügye. A nemzet legjobb

vérét hasztalanul, diverzió-képen, mások javára elpazaroltatni nem fogom engedni.

Most a részletekre.

1. Emlékirat beadására van tábornok ur felszólítva. Sajnálom, hogy megígérte. Eszembe juttatja, mit egy török minisztertől hallottam: »ha nem tudjuk, miként tartsunk egy vagy más dolgot függőben, emlékiratot kérünk. Ez jó mód, egy pár hónapot nyerni.« - Tudják, mire képes a magyar. Láta a világ. Ha el vannak határozva vele szövetkezni, nem kérnek emlékiratokat, hanem alkusznak a feltételek iránt.

2. Figyelmeztették tábornok urat, hogy szeretnék, ha én is egy önhöz intézett barátságos levélben, nézeteimet kifejezném. Határozott válaszom az, hogy én ezt tenni nem fogom. Egy ily levelet írni annyit tenne, mint magamat a Tuillériák kabinetjének markába adni a nélkül, hogy ők magukat markomba adnák. Azt nem teszem. Ők alkalmasint tudják, hogy nálam nélkül a magyar néppel semmire sem mennek, s azt hiszem, azt is tudják, hogy én nem vagyok idegen észszerű egyezkedésekre lépni, de csak oly alapon, mely biztosítson, hogy hazánk ne csak eszközül használtassék oly célokra, melyekből semmi haszna. Én biztosíték nélkül szóba sem állok. Meglehet, minden biztosíték mellett is mi leszünk a megcsalottak, mert a hatalom az övék (meddig? az más kérdés). De én tartozom hazámnak, a reám nehezedő felelőségnek, tartozom a történelemnek, s önmagam becsületének, megkivánni, hogy mielőtt én bár csak erkölcsi kötelezettségekbe is bocsátkozzam, kezemben biztosíték

legyen, mely vagy megcsalás ellen garantirozzon, vagy ha mégis megcsaltnánk, kimutatnom engedje, hogy nem alapos ok nélkül nyújtottam kezét a koczka elvetéséhez. Óvatosságom legalább azon gondolattal enyhíti aggodalmaimat, hogy legrosszabb esetben meg fogom tudni akadályozni, hogy hazánk jövődjé kompromittáltassék, akár maga magát tulbecsülő fontoskodás, akár apró nagyravágások, akár a nemzetek legszentebb érzelmeivel játszani nem áttálló politikai immorálitás által.

Egyébiránt a körülmények eléggé bonyolodottak arra, hogy valószínűnek látszassék, miként egy vagy más uton cselekvésre lehetünk hivatva; azért szükséges, hogy a köztem és tábornok ur közötti viszony tisztába hozassék. Nyílt leszek, mint férfinak illik, hazafinak kötelesség. Mai beszélgetésünk eredményétől függend: együtt, egymás mellett, vagy egymás ellen fogunk-e állani a jövődében.

Hazánk bukásához több körülmény vágott össze, melyek közt mindnyájunknak, rajtam kezdve, a nagy feladathoz készületlensége nem az utolsó. A nép fia, a honvéd, helyt állott hőiesen; de azontul borzasztó hijával valánk a készültségnek. Azonban hibák s balesetek mellett, végre is hazánk bukása az elhagyatottság érzetén kívül egy fő-kütfőre vezethető vissza: a katonai hatalomnak a polgári hatalom irányábani riválítására, ama szoldateszkai negédre és nagyravágásra, mely a szellem egységét felbontva a kormány tekintélyét aláásta, hatását paralizálta, s árulással végződött.

E keserves tapasztaláson okulva, határozott meggyőződése, hogy forradalomban, mely háborúval van összekötve, a katonai s polgári főhatalomnak egy kézben kell lenni. Csak így lehet sikerre számítani; mert csak így lehet a riválítás eltávoztatva; csak így lehet egység, s a gépezet minden kerekeinek összevágása; csak így lehetséges, hogy a hadsereg s nemzet nem elkülönözött mennyiségek legyenek; az első a másodikat szoldateszkai negéddel lenéző, a második az első irányában ingerlett s gyanakodó; csak így lehet az egész nemzet egy nagy tartalék-hadsereg, a hadsereg pedig polgár.

Ez fő-tekintet, mert ettől függ a siker, minden egyéb ennek alárendelt.

Én ezen egységnek szükségét ösztönszerűleg éreztem a multban is. Emlékezik tábornok ur, hogy midőn 1849. tavasz kezdetén Tiszafüredről offenzívára mentünk át, s Vetter altábornagy fővezér megbetegedett, magam akartam a fővezérletet átvenni, önt a táborvezérkari főnökség magas tisztével felruházni, s kértem a többi tábornokok jelenlétében öntől, gondolja-e, hogy a csatatéren, hol tanácskozásra nincs idő, adhatják elő magokat oly katonai routinet (mondom: routine-t) feltételező rögtönös rendelkezések szükségéi, melyek lehetlenné teszik, hogy avatatlanságom mellett, magam vihessem a fővezérletet? Ön volt az, ki azt mondá, hogy igenis, lehetnek ily esetek, tehát hogy nem tanácsos azt tennem. Sajnálom, hogy ön nézetének engedtem. Most, midőn sok tanulás s fürkészés után a hadtudomány minden ágaiban magamat avatottnak tudom, tökéletesen meg

vagyok győződve, hogy ha akkor ön nézetének nem engedek, a haza nem veszett volna el.

Konszolidált kormány mellett, melynek formái már gyökeret vertek, s gépezete az államot, minden irányban történetileg áthatotta, a hadvezér szerepének nem kell, s tán nem is tanácsos, a kormányzó szerepével ugyanazonosítani; ott a hadvezért tökéletesen féken lehet tartani, hogy nagyravágása a hont ne veszélyeztesse. Forradalomban nem így van. Mondja meg nekem ön, ha én Görgeyt a világosi átadás előtt, akármely perczben is haditörvényszék elébe állítottam volna, volt volna-e a katonai s a polgári hatalom közötti vetélkedés mellett, oly haditörvényszék lehetséges, mely reá a bűnöst kimondja? Bizonyosan nem; s így a sejtett, de be nem bizonyíthatott árulást csak úgy akadályoztathattam volna meg, ha a katonai front előtt, saját kezemmel lövöm le. Ám de ez jel volt volna a hadseregbeli lázadásra; egymást öltük volna, s a testvérgyilkos katonai lázadás bizonyos halálba sodorta volna a nemzetet. Ezen bizonyos veszély érzete sugallta hazafiságomnak azon módot, hogy kielégítést nyujtsak Görgey nagyravágásának, miszerint így az árulót hazafivá változtassam. - Ő áruló maradt; s mivé lett szegény hazánk!

Ezen irtózatosságot tapasztalás mellett a bűnök legnagyobb bűne volna, a hazát még egyszer ily veszélyeknek kitenni. Azon kapocs mellett, mely a hadsereget vezéréhez köti, merő oktalanság abban bizakodni, hogy hiszen ha veszélyessé válik a hadvezér, le lehet tenni, vagy agyon lehet lőni. Megtenném kétségtelenül, de megmentetnék-e általa a haza? Az más kérdés.

Egy kézben kell tehát lenni a vezérletnek s a kormányzatnak.

Én nem ismerek nagyravágyást. A mely perczben a hazának szüksége nem leszen reám, én nemcsak nem ragaszkodandom a hatalomhoz, de nincs a világnak azon hatalma, mely engem a csendes magányba való visszavonulástól visszatartóztatni képes legyen. Én nem vágytam a helyzetre, melyben vagyok. De a helyzet megvan. Kötelességem annak felelősségét el nem utasítani. A nép bizalma körültem öszpontosul. Más szavára nem fog a nemzet felkelni. Ha én szólitom fel, felelős vagyok isten, a világ s a nemzet előtt azért, a mi következni fog. Ha én vagyok felelős, kell hogy én legyek a vezér.

Határozott nyilatkozatom tehát, hogy én a hadsereg vezényletét kezemből semmi feltétel alatt ki nem adom. Hogy az én kezemben a honszabadság biztos, azt tudom; - az volna-e máséban, nem tudhatom.

Mondhatná ön, hogy nem bírok kellő katonai tapasztalással. Kérdem önt, harczunk legdicsőbb szakában voltak nekünk ugynevezett tapasztalt hadvezéreink? Bemet kivéve, ki nagy tapasztaltsága mellett hibát hiba után követett el, sereget prédált el sereg után, s a vezért a bátor katonában elfelejtette, a stratégiát a tüzérnek feláldozta, - ki volt rajta s Dembinszkyn kívül [a ki mindig hátrált, de bizony nem mindig okszerűleg hátrált, példa: Temesvár] ki volt ezeken kívül hadvezéreink közt, ki valaha csatát intézett harczunk előtt? Maga tábornok ur,

azelőtt midőn sereget adtam kezébe, hány csatát, nem mondom intézett, de csak látott is?

Én tíz év óta, minden üres percemet a hadtudománynak szenteltem. Ismerem a hadtörténet által gyakorlati alapelvekre redukált magas taktikát és stratégiát; tanulmányoztam a legnevezetesebb, legtanulságosabb hadjáratokat; otthonos vagyok a katonai szervezet s adminisztráció minden ágazataiban; mult harcunk nekem is nagy iskola volt; számot vetve lelkiismeretemmel, nem csak hiszem, de tudom, hogy képes vagyok a hadvezéri feladatnak megfelelni.

Tehát a hadsereget kezemből ki nem adni, változhatlan elhatározásom. Vagy így lépek fel, vagy nem.

Én tábornok ur tehetségét méltánylom s becsülöm. Ha akarja mellettem a táborvezérkari főnökség dicső s roppant fontosságu állását elfogadni, azt én őszinte bizalommal megajálom. - Mondanom sem kell, hogy helyzetünkben, minthogy kívülről kell bemennünk s a főhadiszállásról szerveznünk, ezen állás a hadügyminiszteri funkciókat is természetesen magában foglalja. Meg vagyok győződve, hogy ily viszonyba lépve egymás iránt, ha igazán akad alkalom, mi együtt a nagy feladatot keresztülvihetjük.

Elmondtam okaimat. Csak ilyen viszonyban fogunk együtt mehetni. Ha nem, nem.

A tábornok erre mondá, hogy ő azt tökéletesen elismeri, miként nálam nélkül senki sem remélhet a néppel

boldogulni s hogy én vagyok a nemzet törvényes főnöke. Ő ugyan azon véleményben volt, hogy tán jobb volna, ha eleinte én hátrahoznám magam, s hagynám őt a dolgot megindítani, s csak akkor jelennék meg az országban, midőn már egy tekintélyes hadsereggel bírnánk, s nagy eldöntő csatára volna kilátás, mert, ugymond, felkeléssel, különösen a székelyföldön kellene a dolgot megindítanunk, s káros volna, ily rendezetlen, készületlen mozgalomban személyemet veszélyeztetni. Erre én közbevágtam: de ha a célzott háboru hatalmasságaival szövetségben kezdjük a harcot, én ugyan az ily felkelési iniciatívát meg nem engedem. A székelyeknél én 20,000 emberre számítok, ha mint erő jelenve meg, nekik a szervezkedésre alkalmat, s magkövet nyújtunk; azt meg nem engedem, hogy ezen gyönyörű erő, felkelésnek neki uszítva a nélkül, hogy volna mire támaszkodnia, eltiportassék, elpazaroltassék. - Mely észrevétel után K..... tábornok így folytatá: azonban hallván kormányzó ur nézeteit, én okainak fontosságát tökéletesen elismerem, nézeteiben egyetértek, álláspontját elfogadom, s tehetségeimet s tapasztalásomat a haza szabadságának kivívására felajánlom. Nekem soha sem volt gondolatomban ön ellen ellenzékét csinálni; s hiszem, sőt tudom, hogy azt a többiek sem teendik. Hogy is tehetnék? - Kinek juthatna eszébe az önt illető, s csak önt illető állást kontrovertálni? Miután e szerint egyetértünk, kérem, mit tart jónak, hogy én tegyek Párisban, hova visszamenni kötelezve vagyok.

Én: Remélem, átlátja ön, hogy a mivel a herczeg kecsegtetett, az még koránt sem a császár határozata.

K.: Ugy van. Az csak »pium desiderium«. De biztatott, hogy Turinból visszajöttem után, ki fogja eszközölni, hogy a császárral szóljak. Ugy monda, eddig is megtörtént volna; hanem hogy a császár környezete, mely egyhangulag ellene van a háborúnak, annyira vigyáz a császár minden lépésére, hogy még nem lehetett engem elfogadnia.

Én: Ez mende-monda. Nem az az ok, hanem az, hogy a diplomáciai negocziációk még függőben vannak. Sürgesse tehát a császárral-szólást. A mit ő mondand, majd abból meglátjuk, van-e a dolognak valódi alapja.

K.: De ha kérdezne, hogy mit kívánunk, mit mondjak?

Én: Ennek több részlete lehet és lesz. Fegyverzet, pénz s a többi. De vezéreszméül kérem ezt venni: én a nemzetet csak úgy szólitom fel fegyverre, ha mint erő jelenünk meg a határon. Ennek két módja van. Vagy a szövetséges hadseregnek, ha győz Olaszországban, előhatolni kell Bécs felé, vagy pedig Olaszországon kívül Magyarországot is egyetemben (simultanément) harcszínhelyéül kell venni. Igazán szólva, ez stratégiai kénytelenség is, különben nem bírnak az osztrákkal Lombárdiában. Tehát egy erős hadosztályt kell nekünk adniok, melylyel a megválasztandó ponton kikössünk, de nem úgy, mint tábornok urnak mondták, hogy a partnál megállnak s nem mennek előre; köszönöm; - ez annyit tesz, hogy ha egy csatácskát veszünk, - mi ily esetben a külföldön összeszedett egy pár ezer emberrel bizony igen meglehetne, - akkor ők hajóra szállnak, s minket ott hagynak a faképnél, vagy megkötik Milánóban a békét, s

minket vesztünkre hagynak. Nem, így nem játszunk. Nekem az kell, hogy a francia zászló magyar földön valósággal kockáztatva legyen, - »que l'honneur du drapeau français soit effectivement engagé en Hongrie.« Tehát a segédhadosztály előre, csatába magyar földön; ez az egyedüli biztosíték, mely megnyugtathat.

K.: Én tehát sürgetni fogom a kihallgatást. Ha adnak, visszajövök Londonba számot adni, s elintézni a további teendőket. Ha nem adnak kihallgatást tíz nap alatt, megleszek győződve, hogy nincs mit adni a biztatásokra s megyek vissza Genf-be. De nekem erős reményem van, hogy ez idén hon leszünk.

Én: Meglehet, nélkülök is, ha a hon önzéstelen szeretetében egyetértünk, mert ha kiüt a háború, senkinek sem állandó hatalmában megakadályozni némely előre nem látott fordulatokat; de ha velök, úgy az, hogy Magyarország is harczszínhelyé vétessek, »conditio sine qua non«. Tábornok ur, mint tapasztalt katona, nem lesz okoknak hiányában megmutatni, hogy miután Németország felé nem támadhatják meg az osztrákot, mert ez a németeket zudítaná fel, pusztán stratégiai szempontból is nincs más választás, mint Magyarországon is csatázniok. Különben pusztán homloktámadásra volnának szorítva, a mi merő bikaviadal, melylyel nehéz lesz az osztrákot a híres négyszögből - melynek egyik sarka: Veróna, nem vár, hanem sánczolt tábor - kivenni.

K.: Ez világos, ezt nem lesz nehéz velök megértetnem.

(Aláírva)

Kossuth.

Klapka tábornok Párisba visszatérvén,
őt Szarvady meglátogatta, s február 8-káról ezeket írja:

Klapka tábornokot láttam. Ugy nyilatkozott kormányzó ur iránti viszonyáról, mint azt csak kívánhatni. Arra kért, írjam meg t. uramnak, hogy a helyzet az ő Londonba járta óta nem változott. A háboru egy időre el van halasztva, lehet egészen őszig. Sem Szárdinia sem Franciaország nem kész még teljesen a harczra, s Franciaország szeretne még egy más ürügyet is találni Olaszországon kívül. Itt a rendelkezések jól meg vannak téve, de óvakodnak a kompromissziótól s egyelőre nem akarnak mélyen a dologba nyulni. Magyarország közremunkálására nagy sulyt fektetnek. Klapka igéri, hogy kormányzó ur óhajtásaihoz képest teendi meg lépéseit.

Szarvady.

Tárgyösszefüggés miatt ide iktatandónak véltem, Klapka tábornok, bár valamivel későbbi keletű, következő levelét:

VII.

Klapka - Kossuthnak.

*Az emigráció hangulata. - Teleki László. - Beszélgetés
Napoleon császárral. -
Utazás Konstantinápolyba.*

Genf, 1859. február 24.

Igéretemhez képest tudósítom önt a felől, a mi utolsó
együttlétünk óta történt.

Mindenekelőtt azt a jó hirt, hogy Párisban mindannyi
hazánkfiát a kiengesztelődés és áldozatkészség oly
szellemétől találtam lelkesítve, hogy az engem a
legörvendetesebben meglepett. Kijelentettem
mindenkinek, a ki hallani akarta, hogy minden kilátás egy
jobb jövőre elenyészik, ha a lengyelek példáját követve,
működésünket nyomoruságos pártczivódással kezdenők.
Laczi (Teleki) Toursból Párisba jött, hogy velem
egyetértésre jusson. Osztozik nézeteimben és megígérte
nekem, hogy később, ha szükség lesz reá, Londonba is
átrándul, miszerint önnel, tisztelt barátom, a különféle
kérdéseket megbeszélje.

Párisi beszélgetéseim közben nehányszor reá ütöttem a
bokorra, megtudandó, vajjon nem volnának-e hajlandók
önnel egyenes összeköttetésbe lépni. Ugy látszik azonban,
erre az idő még nem érkezett meg.

Elutazásomkor Laczit mindenről értesítettem, a mi történt;
s kértem, hogy régi állomását újra foglalja el. Beleegyezett
s annál fogva kérem önt, fogadja barátságos
előzékenységgel közeledését.

Már Londonban közlöttem önnek, hogy ügyeim újra Konstantinápolyba kényszerítenek. Ugy hiszem, azt is megmondottam, hogy utam onnan hová vezetend. - Kérem, számitsa belátásomra s tevékenységemre, s legyen meggyőződve, hogy visszatértemkor (mintegy két hónap múlva) önt egy igen nagyon jó hírrel fogom meglepni. A munka, melynek elébe megyek, a legfontosabb, s minden erőmet igénybe veszi; miért is egyelőre magamat egészen annak akarom szentelni.

Kiss Miklós (nemeskéri) ezredes alkalmasint Londonba utazand, hogy önnek egyet-mást tudomására vigyen, a mivel őt megbiztam, s mit papirra tenni nem tanácsos.

17-kén láttam a császárt. Kérdezett: mi lábon állunk egymással? Feleletem az volt, hogy a legbarátságosabban, s hogy ugy is fogunk maradni.

Minthogy junius előtt a dolog alig fog kitörésre kerülni, tehát tökéletesen elég időm van, munkámat a keleten bevégezni.

Addig is fogadja stb.

(Aláírva)

Klapka.

(Németből fordítva.)

* * *

A háború kitörését megelőző viszonyok változatai közben emigráns társaim között Szarvady Frigyes volt az, kivel legtöbb levelet váltottam.

Szarvady ur szép független állást vívott ki magának tollával Párisban. Tizenhét (angol, belga, német, svájci, spanyol és hollandi) lappal állott szoros személyes összeköttetésben; s azonkívül ötven laphoz szólott naponta lithografizott levelezései által; egyszersmind oly társadalmi állást s oly befolyásos összeköttetéseket szerzett magának, miszerint lépésről lépésre a leggyorsabban s a bámulatig jól volt folyvást értesülve az európai politikában fel-felmerülő viszonyok felől. A mint a konjunkturák oly fordulatot vettek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerezhetővé kilátás látszott nyílani, Szarvady ur sietett mindjárt az év elején, munkás közreműködését nekem felajánlani, mit annál nagyobb örömmel vettem, minthogy többek között szerencsés volt hazánk ügyének egyik meleg barátját, néhai Bixio Sándor volt francia kereskedelmi minisztert, meghitt barátjának nevezhetni, ki viszont Napoleon herczeggel a legbizalmasabb lábon, Cavour gróffal pedig a legbensőbb baráti viszonyban állott s általa Szarvady Cavourral, a sajtó utjáni agitáció végett, már huzamosb idő óta összeköttetésben volt.

A levelezés, mely Szarvady ur ez ajánlkozása folytán köztünk kifejtett, sokkal terjedtebb, mintsem hogy e kötetnek sok egyéb által is igénybe vett keretébe egészen befoglalhatnám; tehát némi kivonatokon kívül csak a fontosabb momentumokra fogok szorítkozni.

VIII.

*(Kivonatok Szarvady leveleiből. Háborús hangulat. -
Európai konstellációk. -
Értekezés Cavour kabinet-főnökével. - Kossuth válasza. -
Szarvady értesítése
Napoleon herceg házasságának célja felől. - Állügynök.)*

Szarvady 1859. jan. 5-kéről jelentést tesz Kossuthnak, hogy Napoleon császár el levén tökéltve a háborúra Ausztria ellen, most minden igyekezetét oda fordítja, miszerint az európai hatalmasságoknak vagy tevékeny hozzájárulásukat megnyerje, vagy legalább barátságos neutralitását biztosítsa. E célból küldetett Malakoff herceg (Pelissier tábornagy) Angliába, La Roncière le Noury tengernagy pedig Berlinbe. Ennek közleményei jól fogadtak; de a császár tudja, hogy Poroszhoz magatartása attól függend, mit határoz Anglia. - Az orosz ekkorig a legkedvezőbben nyilatkozott, az utóbbi napokban azonban megegyezését azon feltételhez kötötte, hogy a krími háborúra következő párisi békekötés állapotásai megsemmisítsenek, mit nehéz elfogadni kivált Anglia iránti tekintetből.

Azonban a háború meglesz; mert a császár azt mindenáron akarja. Reánk azonban eddig nem igen gondol, de Cavour igen; elannyira hogy Bixio jónak látná, ha Szarvady az eddig csak közvetetten folytatott viszonyt közvetlenné fejlesztené. - Utasítást kér.

Január 6-káról jelentést teszen beszélgetése felől N.....
urral, Cavour kabinet-főnökével, ki megbízásból Párisban
volt. N. ur biztosított, hogy Cavour kívánja a magyar
emigráció közreműködését s Szarvady figyelmeztetvén
őt arra, hogy hasztalan fordulnak az emigrációhoz az
országgra való politikai befolyás céljából, ha Kossuthal
nem egyezkednek; N..... ur kijelentette, hogy e felől ő is
meg van győződve, de úgy gondolja, Cavour attól tart,
hogy Kossuth Mazzinivali összeköttetése következtében
tán nem akarna vele viszonyba lépni s ellenezne oly
háborút, melyben Napoleon császár mint szövetséges
veszen részt, miként Mazzini ellenzi. - Szarvady
biztosította N. urat, hogy Kossuthot sem Mazzini, sem
senki a világon nem fogja attól visszatartani, miszerint
azt tegye, a mit a haza érdekei kívánnak. - Mire N. ur azt
kérdezte, vajjon hajlandó volna-e Szarvady Turinba
menni, hogy Cavourral e felől értekezzen? Szarvady azt
adta válaszul, hogy eziránt utasítást kell Kossuthtól kérnie.

E két levélre Kossuth január 8-kán válaszolt. Megköszönte
a közlött adatokat, felkérte, hogy folytassa a tájékozást,
elismerését fejezte ki a tapintatosság iránt, melyet
Szarvady eljárásában tapasztal s melylyel kívánná, hogy
mások is bírnának s aztán utasította Szarvadyt, értetné meg
minden adandó alkalommal, hogy mi magyarok érezzük
állásunk fontosságát s tudjuk, hogy ha szövetségre kerülne
a dolog, nem minden kedvezés csak a másik oldalon s nem
minden lekötöttség csak a mi oldalunkon volna; mert
Magyarország közreműködése nélkül a győzelem sem
bizonyos. De még ha ez bizonyosnak tekintetnék is, a
háboru eredményének állandó biztonságára nem lehetne

számítani, ha az osztrák ház, Magyarország birtokában hagyatva, első rendű hatalom marad.

Ezt véve fel alapul, mi csak azon esetre vállalhatunk kötelezettséget arra, hogy a magyar »nemzet« a háboruban részt vegyen, ha hazánk önálló koordinált célnak vétetik fel. - Arra, hogy Magyarországgal a hatalmak csak saját céljaikra diverziót csináljanak; hogy pusztá eszköznek tekintsék, hogy vele mások számára a parázsból gesztenyét kapartassanak, Kossuth nem csak soha nem fogja kezét nyújtani, de sőt határozottan kijelenti, hogy ezt meg fogná akadályozni - s mert Kossuth úgy látja, hogy a hatalmak ép azért fordultak az emigrációban nem ő hozzá, hanem másokhoz, mert ezeket holmi testetlen általános ígéretekkel s némi anyagi segély kilátásba helyezésével belevinni remélik abba, hogy egy oly kis mozgalmat kockáztassanak Magyarországon, mely a hatalmak számára hasznos diverzió értékével bírna, ép azért inszisztál Kossuth annak, hogy egyenesen vele egyezkedjenek a hatalmak s a mozgalom vezetése az ő kezében legyen; mert kötelességének tartja nemzetét az ily felhasználtság szerencsétlenségétől megóvni. - E kötelesség azon felelősségből folyik, mely Kossuth vállait terheli, mire nézve s általában Kossuth álláspontjának magyarázatául Szarvady is figyelmeztetve lett azon tényállásra, mely fentebb s az Irányihoz írott (V. számú) levélben kifejtetett.

Ezek előrebocsátása után Kossuth tudtára adta Szarvadynak, miként óhajtja, hogy elmenjen Turinba, de csak úgy mint az ő megbízottja, mint ilyen pedig csak azon esetre mehet, ha Cavour tudja, hogy csak

mint ilyen mehet s menetelét mégis óhajtja; Kossuth fontosságot helyez arra, hogy ha valami kezdeményeztetik, mi a meghívottak, nem pedig a fűhöz-fához kapkodó ajánlkozók legyünk. Utasította annálfogva Szarvadyt, hogy ily értelemben nyilatkozzék a Cavourkabinet-főnöke által szuggerált turini utra nézve.

Szarvady ezt Bixio Sándor urhoz intézett levélke által tette meg, melyben kijelenti, hogy a magyar haza ügyéről lévén szó, ő csak mint Kossuth megbízottja értekezhetnék Cavour gróffal, s felkéri Bixio urat, sziveskedjék az ily minőségbeni értekezésre a gróf beleegyezését kieszközölni.

Bixio, miként Szarvady január 11-kén tudósított, e levelet a Cavourkabinet-főnökének átadta, ki azt elolvastván, helyeselte, s kézbesítését Cavournak megígérte.

Szarvady értekezése Cavour gróffal csak márcziusban történt Párisban. Erről majd alább leszen szó. Fontos mozzanatot képez viszonyaink tisztázásában s egyezkedéseink előkészítésében.

Ugyanazon (jan. 11-kei) levelében, Szarvady még a következőket írja:

1. Napoleon Jeromos herczeg holnap megyen Turinba, mátkáját meglátogatandó, és január végeig ott marad. Az összekelés jövő hónapra van kitűzve. Talán nem érdektelen emlitenem, hogy a császár egyik

szárnysegédét, Niel tábornokot küldi a herczeggel. Napoleon herczeg jó érzéssel viseltetik irántunk, de természetesen főképen Olaszhon megszabadítását tartja szem előtt, azonban meg van győződve, hogy Olaszhon szabad nem maradhat honunk önállása nélkül. Nagy elővigyázattal van, mert a császárt csak lépésenkint nyerheti meg. A szárd herczegnőveli összekelésnek célja nem más, mint az, hogy a császár végképen az olasz ügy pártfogójává tétessék. Viktor Emánuel különben nem adta volna leányát és N. herczeg ezen kilátás nélkül el sem vette volna. Felhasználták a császár több ízben kifejtett ohajtását, hogy unokatestvére megnősüljön. Az e tekintetbeni negocziáció ápril óta folyik.

2. A császár a háborút erősen kívánja, de nem akarja, hogy Piemont hadat üzenjen, mielőtt Ausztria egészen izoláltatott. Azért nagy elővigyázattal vannak és mindentől tartanak, mi egyelőre forradalmi jelleget adhatna a mozgalomnak. Félnek Oroszországtól, mely most, mikor látja, hogy szükség van reá, nehézségeket teremt. Azért meglehet, hogy nem fognak akarni egy darabig velünk nyilvánosan alkudozni.

Örömemre válik tapasztalnom, hogy Turinban elég józaneszüek belátni, miként nélkülünk nem boldogulhatnak.

Arról is biztosíthatom, hogy mind a herczeg, mind Cavour, kinek kabinet-főnöke (N-a) referált, meg vannak győződve, miként Magyarhonban Kossuthtal, és csak vele lehet célhoz jutni.

3. Azonban azt is vettem észre, hogy félnek némileg, önt uram, már most előtérben látni. Főkép mert Oroszország még nem határozott. Hogy Oroszországot megnyerjék és lecsillapítsák, úgy értesülök, hogy Pétervárott Leuchtenberg herczeg alatti magyar királysággal kecsegtetnek, N... ur azt kérdezte tőlem, mit mondanánk erre? - Azt feleltem, hogy mi ilyesmiről még nem beszélhetünk. Sőt N... tájékozása végett említettem: »Mikint mi a forradalom legerősebb perczében, midőn az osztrák ház trónvesztetté lett kijelentve, Magyarország végleges rekonstrukcióját az európai konjunkturáktól tettük függővé, harczunk bevégeztének idejére. Most mi is mindenekelőtt hazánk függetlenségét ohajtjuk; a többit a mi illeti, az a körülményektől fog függni, és attól, hogy az eldöntő perczben a dolgok miként fognak állani.«

4. Arról is kell, hogy előre tudósítsam, miként meglehet, hogy kivánni fogják, miszerint kormányzó ur Angolhonban meetingek útján agitáljon a háboru érdekében. Más szóval használjon Angolhonrai befolyásával a nélkül, hogy Oroszország visszaijesztessék az által, hogy az európai forradalom egyik főképviselője nyilvános szövetkezésbe látszassék lépni a háborut vivő hatalmasságokkal.

5. Albrecht főherczeg a háboru ellen működik. Ugyszinte a belga király is. Arra akarják birni a porosz regent, hogy a kamarák megnyitásakor tartandó beszédjében európai kongresszus összehívásának szükségét fejezze ki.....

6. Egy fontos pontra kérek engedelmet kormányzó urat figyelmeztetni. Ne sokszorozzuk in infinitum a

diplomáciai ágenseket összevágó pontokra nézve. Forradalmunk egyik időszakában itt Párisban mélyen éreztük, mennyire káros ez ügyünknek. Csak arra szolgál, hogy kormányzó ur nézetei elferdítettessenek s törekvése más színbe állíttassék, mint a minővel valósággal bír. - A herczeg egy küldöttről beszélt, ki ezelőtt pár nappal kormányzó ur nevében nála járt. - Ez az ur (mondá a herczeg) szerfelett rideg (trés cassant) volt s oly feltételeket szabott, melyek minden egyetértést lehetlenné tettek. - Akárki volt az a küldött, nem jól adta elé kormányzó ur nézeteit. - Én hozzám intézett becses levele nyomán meg vagyok győződve, hogy ha háborura kerül a sor, keresztül vihetjük azt, a mit ön kíván, t. i. a negociáció oly alapját, mely hazánknak Olaszthonnal koordinálását biztosítja.

(Aláírva)

Szarvady.

IX.

Kossuth - Szarvadynek.

A politikai ügynökökről. - A magyar sereg magatartásáról.
- *A háboru,*
minőnek az tervezetik.

London, 1859. jan. 16.

- - - - A mi a diplomáciai orgánusok nem sokszorozásának szükségét illeti, ön nézetével egészen egyetértek s távol vagyok a sokszorozási hajlamtól. Teheti

azt az orosz, ki bámulatos diplomáciai szervezetével a hivatalos érintkezések mellett a társadalmiakat is felkarolja, melyeknél a nők, s a társas élet csábjai is szerepelnek; de mi bizony nem tehetjük. - Adja Isten, hogy két helyre is találjunk egy alkalmas egyént. A múltban, igaz, sok ember szakácskodott, el is rontották az ebédet, de az is igaz, hogy oly emberek is arrogáltak maguknak diplomáciai kotnyeleskedést, kik vagy csak postának voltak küldve, vagy küldve nem is voltak, hanem saját szakálukra vándoroltak ki.

Különben a tény, mely önnek az e tárgyban figyelemztetésre alkalmat adott, nagyon különös. - Akárki volt az, a ki Napoleon herczegnél jan. 11-ike előtt magát az én megbizottamnak adta ki, imposztor volt. Ez bizonyos. Mert én Irányin kívül senkinek sem adtam sem Párisban, sem Párisba megbizást. Irányinak pedig épen most veszem jan. 14-kéről kelt levelét, melyben tudósít, hogy megbizásomnak még nem vette hasznát; a herczeggel még nem érintkezett.

Legyen ön szives ennek az imposzturának diskrete utána járni s a herczeget a tényállás felől ugyanazon uton felvilágosítani, a melyen ön az értesítést vette.

Azonban minden lehető félreértések és divergenciák kikerülése végett szükségesnek látom önt mindenről értesíteni, a mi ekkorig - a jelen viszonyokat illetőleg - részemről történt, vagy a miről nekeni tudomásom van.

Utóbbi időkben nem láttam alkalmát, Párisban küldöttel birni. - Ön csak január 5-kéről irt, s kezemhez 7-kén jutott

levele által tette magát velem érintkezésbe.
- Irányi barátunk azonban deczember 7-kéről, (egy hónappal az öné előtt) majd ismét deczember 15-kéről írt leveleivel, Mieroslawsky tábornok által állítólag a herceg megbízásából vele közlött megkeresés s illetőleg ajánlat, és arra tett saját nyilatkozatai felől tudósított. Mellékelve közlöm önnek mindkét levelet.

Válaszom - a mennyire emlékszem - ide ment ki:

1. Nem tetszik nekem a részletes tárgyalásba bocsátkozás Mieroslawsky tábornokkal. Minél többet hallani, minél kevesebbet szólni, s annak a kinek a dolog előterjesztendő, véleményét nem preokkupálni. Nem is áll minden, a mi mondatott, például az, hogy a magyar seregek semmi esetben sem fognak ellenők küzdeni; fognak biz ők, hacsak a háboru a magyar ügygyel tényleges kapcsolatba nem hozatik. - Óhajtottam volna, hogy Irányi barátunk csak arra szorítkozzék válaszában, miként a dolgot velem közölni fogja, s megkérdezze, van-e a tábornoknak oly megbízatása, mely biztosít, hogy a közlés a hatalom megegyezésével, s reális szándokkal történik.

2. A mint a dolog állítva van, adjon annyit válaszul, hogy én nem látom a dolgot oly alpra fektetve, miszerint komoly értekezés tárgyát tehesse. Ha a szándok komoly, tudják, hol lakom, s vannak orgánumaik; addig nem látom át, hogy érdekünkben volna az olaszországi magyar hadsereg állományának kipuhatolására eszközül felhasználtatni.

3. Magán irányzatul hozzattem, miként a felől, hogy a császár a savoyai herczegségnek s Nizzának megszerzésére spekuláljon, kétségem van, mert minden territoriális hódítás európai koalíciót vonhatna maga után. Ellenben, hogy Lombárdiát komoly háboru nélkül elvehetni reménylik, nem csodálom, mert van reá diplomáciai előzmény. 1848-ban az osztrák ajánlkozott Lombárdiát szélnek ereszteti, azonban Ferencz József makacs fiatal ember, nem bizonyos, hogy azt az előzményt követni hajlandó; ezt, meglehet, sejtik a Tuillériákban, azért épen nem látom hihetetlennek, hogy szeretnének a magyarok által egy kis diverziót tétetni, miszerint az osztrák, a becsesebb tartomány veszélye által Lombárdia feladására hajlandóbbá tétessék. De ép azért, mert nekik céljuk valószínűleg csak annyi, nekünk a legnagyobb óvatosságra van szükségünk; ily harmadik-negyedik kéz által dobott apró horgcskát nem kell mohón elkapnunk, hanem alapot kell iparkodnunk szerezni, s nem nyújtani oda kezünket a megköttetésre, míg az ő kezeik kötetlenek. Golyót érdemelne azon ember közöttünk, a ki imperiálisztikus ambíciócskák javára, s hazánkra minden valódi haszon kilátása nélkül, a magyar nevet s vért diverzióra elpazarolná. Abból, hogy Lombárdia szárd kézre kerüljön, bár örvendetes lenne, hazánkknak semmi haszna; még csak eventuális stratégiai vagy szervezkedési alapot sem nyujtana; - ép oly kevésbé, mint Piemont alkotmányossága nem nyujtott. Lombárdia megajánlott függetlenségét 48-ban még a lombárdiaiak sem fogadták el, Velenczére való kiterjesztés nélkül. - Érezték, s helyesen, hogy ily eredmény, sem megoldása az olasz kérdésnek, sem előlépés annak jövődő megoldására, inkább pozitív veszteség. Én árulásnak

tartanám ily célra a magyar legióska fitogtatásával katonáinkat dezerczióra készíteni. Megkötvén a békét, mi kilátás maradna a szerencsétlenek előtt? Elszéledés a föld hátán, Ausztrália, nyomor. - De ily céllal nem is lehetne ezeket átvonni. (Szökevény akad mindig és mindenütt, még angol is dezertált Crimeában, - de sereg? az más kérdés.) Mit mondhatnánk a magyar seregnek? jertek, haza vezetek? - Nem. - Vagy: segítsetek Olaszhont szabaddá tenni, hogy hazánk jövődjö megszabadításának alapot és támaszt nyerjünk? Ezt sem mondhatnók. De feltéve a lehetetlent, feltéve, hogy 20-25 ezer ember jönne át, mi kilátásunk lehetne, ha előttünk áll 100,000 osztrák az Adige roppant erődtésekkel fedett stratégiai vonalán? s hátunk mögött a Lombárdiával megelégedő szárd és francia sereg megáll, elhagy, vagy éppen fegyverletételre kényszerít? Mi csak otthon vivhatjuk ki hazánk szabadságát, a nép hozzájárulásával; a népet pedig csak úgy szabad felszólítanunk, csak is akkor fogna követni, ha úgy jelenünk meg határán, mint erő, mely vagy oly támogatásra mutathat ujjával, vagy oly gyengének mutathatja az osztrákot, hogy ha a nemzet el van határozva merni, a siker kilátása valószínű. Mik az ily helyzetnek requizitumai, abba nem tartottam sem szükségesnek, sem tanácsosnak ereszkedni. Ennyit azonban jónak láttam írni figyelmeztetésül, hogy ne »üljenek« fel az illetők minden előszobai mendedomdára oly tapogatóknak, kik semmi érintkezésre biztos alapot nem nyújtanak.

Erre vettem Irányi urtól december 29-ről egy másik levelet; feleltem reá január 6-án. Mind a levelet, mind a reá adott válaszat küldöm. - Ezek meg fogják önnel

ismertetni mind az »avance«-okat, melyek Klapkának tétettek, mind az álláspontot, melyhez én ragaszkodni el vagyok határozva, mind az Irányi barátunknak adott megbízást. Mást senkinek nem adtam.

(Aláírva)

Kossuth.

X.

Szárd politikai konzul küldetése Belgrádba.

Szarvady értesített, hogy Bixio Sándor kívül Turinba megyen. Hazánk ügyének meleg barátja lévén, a magyar érdekeknek azon irányban, melyet kijelöltem, erélyes szószólója leszen Cavournál; kívánja tudni, nincs-e ezen kívül valami, a mit figyelmébe kívánnék ajánlani.

Felszólítottam Szarvadyt, közölje Bixio urral, miként nagy fontosságot helyezek arra és sürgősnek is tartom, hogy a szárd kormány Belgrádba jó embert küldjön, irántunk kedvező czéllal konzulnak, kinek politikai tekintetben a konstantinápolyi követségtől függetlennek kellene lenni; konzuláris tekintetben maradhatna a régi állás.

Szarvady e felszólításomnak a következő jegyzékkel tett eleget.

Szarvady - Bixiónak.

Páris, 1859. január 20.

»Szerencsém volt tegnap önnel közölni Kossuth ur véleményét annak szükségessége felől, hogy a szárdinai kormány Belgrádba diplomáciai ügynököt küldjön; és kértem, hogy Cavour gróf figyelmét e tárgyra felhívja.

Óhajtom ma e dolgot illetőleg a következő okokat előadni.

Szerbiára kétségen kívül szerep vár a készülő események közepette. Ausztriával határos lévén, folytonos összeköttetésben van Dél-Magyarországgal; más részt Oroszhon ott kétségkívül némi befolyást gyakorol.

Igen hasznos lehetne a szárd kormányra nézve a készülőben levő körülmények közt, ha Belgrádban (mint ez már 1849-ben történt) az említett kormány egy tehetséges, tapintatos és tevékeny egyéniséggel rendelkeznék, ki a mi az egyszerű konzuláris ügyeket illetné, a konstantinápolyi szárd követtől függhetne, de ki a politikai ügyeket illetőleg egyenesen a szárd kormányval levelezne.

Ezen küldött működésének főczélja lenne, egy részt felügyelni a Szerbiában történhető eseményekre, az orosz működést keleten szemmel tartani s a szerb kormány és a magyar emigráció közti összeköttetéseket az eshetőségekre előkészíteni.

Hiszem, Kossuth urnak amott már van megbízottja, de minden esetre lesz. A szárd kormány ügynöke igen hasznos közbenjáró lenne.

Gondolom felesleges ez ügy fontosságát Cavour grófnak bizonyítani. Természetes, hogy ha a háboru csakugyan ki fog ütni, és az események - mint reményem - oly fordulatot veendnek, hogy az osztrákellenes hatalmakkal nekünk az egyezkedés lehetséges lesz, mi, a magyarhonbeli nemzetiségekkel egyetértőleg igyekezendnénk eljárni. Meg vagyok győződve, hogy a mult idők tévelygéseiből mindnyájan kellőleg kiábrándultunk. A szerbek teljességgel nem azok, kiknek legkevesebb okuk volna az osztrák iránt elégedetteknek lenni; ők egy vitéz nemzetet képviselnek, melyre számítunk, s melylyel számolni kell.

Legyen szives ezen dolgokra Cavour gróf figyelmét reávonni; mert az ügy, gondolom, egyaránt fontos és sürgős.«

(Aláírva)

Szarvady.

Bixio úr február 1-jén tért vissza Turinból s eljárásáról Szarvady urat a következő levélben értesítette:

Bixió - Szarvadynak.

Páris, 1859. febr. 2.

»Visszatértem Turinból. Áadtam ön jegyzékét annak a szükségnek bebizonyítására, hogy Belgrádban szükséges Szárdiniának egy politikai konzul által képviseltetni.

Figyelem már erre előbb is fordított, de az illető abban a véleményben volt, hogy egy titkos megbízott elégséges lenne. Ön jegyzéke e véleményt megváltoztatá, és Szárdiniának hivatalos képviselője fog csakugyan küldetni Belgrádba.

Az illető igen érti a fontosságát mindannak, mi jelenleg ama keleti tartományokban történik, de jelenleg még kötve vannak kezei, társa által; bár reményli, hogy közeledik a perc, melyben cselekvési szabadságát visszaveheti, és rokonszenvét tanúsíthatja.

Az illető tökéletesen hiszi, hogy Kossuth nélkül semmi sem lehető Magyarhonban; arról is meg van győződve, hogy ámbár az osztrákokat Olaszországból talán a magyar segedelem nélkül is ki lehet üzni, de Magyarország nélkül mindig ki lennének téve az új meg új megtámadtatásnak (*des retours offensifs incessants*) s az osztrák a legelső európai általános összeütközéskor olaszthoni birtokait visszahódíthatná.

Az illető eddig Klapka tábornokkal tétetett viszonyba, de tudja a befolyásokat kellőleg méltányolni és mérlegelni, s ezért igen kíváncsnak nyilatkoztatá, hogy a tábornok mindenekelőtt Kossuthal egyezték meg.

(Aláírva) A. B. (Alessandre Bixio.)

(Francziából fordítva.)

XI.

Ujabb politikai kombinációk. "Napoleon III. et l'Italie" című röpirat.

Szarvady jan. 20-káról s február 2. és 4-kéről írott leveleiben a politikai konstelláció változatai felől tudósított.

Az európai diplomácia a háború ellen működik. Oda iparkodnak, hogy Szárdiniát és Franciaországot minden ürügytől megfoszszák hadat izenni Ausztriának. Ide vág az is, hogy a diplomácia Ausztriát Szerbia iránt engedményre bírta.

A francia miniszterek (Napoleon herceget kivéve), a képviselők, az összes adminisztráció, mind a béke mellett vannak. - Ez nagyon nehezíti a császár helyzetét, mert ő a háborút határozottan akarja. Akarja, mert hadvezéri nimbussal kívánja magát körülvenni, akarja, mert fél Orsini hagyományától; akarja, mert a belviszonyok így nem maradhatnak, vagy szabadságot kell adni, vagy háborúval dicsőséget.

Vannak, kik oda akarják vinni a dolgot, hogy kongresszus üljön össze. Ez nem sikerülend először azért, mert Ausztria nem fogja átengedni Lombárdiát, még kevésbé Velenczét, (hiszen erről még a párisi konferenciák idejében sem akart hallani, ámbár akkor a dunai fejedelemségek tartattak szeme elé kárpótlásul, ez tény,) másodszor, nem fog sikerülni mert Napoleon császárnak szüksége van háborúra.

A herczeg őszintén melegen szívéen hordja az olasz ügyet, s minden nyilatkozata bizonyságul szolgál, miként tökéletesen érti, hogy hazánknak első rendű szerepet kell játszania, ha Olaszországot Ausztria kezéből végkép kivenni akarják. - Iparkodni fog a császárt oly messze vinni, a mint csak lehet. Sikerülend-e? Ez - a mi minket illet - jobbadán az orosz álláspontjától függ. Mert, ha Oroszország az osztrák elleni háborút türi, függetlenségünk helyreállítását is türi fogja, s nekünk könnyebb lesz Angliát semlegességre birni. - Szarvady ténynek tudja, miként uya herczeg, mint a császár által, nyomatékos körülménynek tekintetik az, hogy Kossuth szava az angol nemzet előtt súlylyal bir.

Oroszországgal jelenben a helyzet ekként áll: Oroszország kívánta 1. hogy csak egy év mulva kezdessék meg a háboru (ez megtagadtatott), 2. hogy a lengyel ügy ne bizgattassék (ez megigértetett), 3. hogy a párisi békekötésnek Oroszországra megalázó pontozatai megsemmisíttessenek. A császár némi habozás után ezt is elfogadta, de Walewsky az egyetértést, s vele a háborut megakadályozandó, a dolognak oly szerkezetet adott, hogy Gorcsakoff el nem fogadta. - Most La Roncière le Noury tengernagy új propozicziókat hozott Szentpétervárról. Alkalmasint kedvezők, mert Kisseleff hétfői nagy ebédjén, valóságos ostentációval emelt poharat Napoleon császáráért; - s feltünt, hogy ebéd után lord Cowley angol, és Hübner osztrák követ oly titkos-hosszasan sugdostak együtt, mintha ellendemonstrációt akarnának csinálni.

Ezen közlések folytán Szarvady utasítást kér a következőkre nézve.

1. Bixio fentebbi levele bizonyosságul szolgál, hogy Cavour igen jól tudja, hol kell keresni a magyar befolyást. Ő figyelmeztette Klapka tábornokot a Kossuth-tali egyetértés szükségére, s csodálkozott, hogy Londonba utazása eredményéről nem vett tudósítást. - Kéri Szarvady magát értesíttetni a Klapkávali megállapodások felől, s utasíttatni, mennyit kell abból saját tájékoztásául használnia, s mit közölhet Bixio által Cavourral.

2. Az orosz kormány magaviseletétől igen sok függvén: Szarvady barátságos ismeretségét Or...ff herceg államminiszter fiával felhasználja kipuhatolni, ha nem is a kormány titkait (ezt ha tudná sem mondaná meg, - van erre más kutforrás), hanem azt, hogy miként nyilatkoznak Pétervárott a legfelsőbb körökben. - Kéri jövőendő esetleges haszonvétel szempontjából tudomásul venni ez összeköttetést.

3. Ausztria egyre azt hangoztatja, hogy olasz kérdés nincs, csak piemonti nagyravágyás van. - Napoleon császára »Napoleon III. et l'Italie« című röpirattal épen most bizonyítja be a világnak, hogy olasz kérdés van. E röpirat nem csak a császár sugallatával, hanem jó formán tollbamondásával íratott. A párisi közvéleményben nagy benyomást tett mint bizonyítéka annak, hogy a császár csakugyan háborút akar, mert osztrák szempontból lehetetlen javaslatokkal lép elő. - A diplomáciai körök nagyon zokon vették a röpiratot. Szarvady kívánna tájékozva lenni Kossuth nézete felől, s

ugy e tekintetben, mint általában a sajtóbani működés végett irányzatot kér.

XII.

Kossuth - Szarvadynak.

Válasz Szarvady fentebbi kívánataira.

London, 1859. febr. 7.

1. Ön további eljárása csakugyan szükségessé teszi, hogy minden előzményt ismerjen. Mellékelve közlöm tehát önnel értekezésemnek Klapka tábornokkal leírását, a mint azt akkor nyomban jegyzékbe vettem. A közlést a mennyire a tábornokkali kölcsönös viszonyom meghatározására vonatkozik, szorosan bizalmasnak kérem vétetni; a mi ellenben vagy a fenforgó eseményekre vonatkozó véleményem, vagy kijelölése az álláspontnak, melyre cselekvési hivatásunk esetére el vagyok határozva, azt bizvást használhatja mindenütt, a hol szükséges.

1. A sajtó utjáni izgatást illetőleg. Mig arra, hogy Magyarország a függőben levő kombinációkba bevétethetik, minden kilátás el nem enyészik, addig a sajtó utján kerülni kell mindent, a mi gyanakodást ébreszthetne, hogy a komplikációk oda is kiterjedhetnek. Én szeretem, hogy hazánk ekkorig homloktérbe nem tolatott. Ezt gondosan kerülve látni kívánom is. Azért hallgatok itt. De ha ama kilátás elenyészik, akkor szükséges lenne erősen izgatni s megmutatni, hogy a franczia kormány szándoka

nem lehet őszinte, mert Magyarországot kihagyta számításából, ennek kihagyásával pedig az osztrák oly hatalom marad, mely elég arra, hogy Olaszthonban minden állandó eredményt meghiúsítson. A híres új röpirat X-ik pontjának azon része, hogy a Tirol és a karinthiai alpesek Ausztria valódi erődjai, nemcsak hogy igaz, de igazabb mint a röpirat bevallja; - nemcsak olasz forradalom ellen igaz, hanem francia hadsereg ellen is. Bizonyítja ezt az 1796-iki hadjárat, a legfényesebb a nagy Napoleon történetében. Kezében volt egész Olaszország, - még sem merte, sem a megveretett Beaulieut, sem a megveretett Wurmsert oda követni; - nem merte, bár Ausztriát Moreau Németország felé elfoglalva tartotta (mit jelenleg a császár nem merhet). Honnan Tirol és a karinthiai alpesek ezen stratégiai fontossága? Magyarország birtokából; vegyük ezt el, - mivé lesz amaz? Semmivé, egy üres elhagyott vár, őrség és felszerelés nélkül.

Ezt most nem lehet hirtaliban vitatni, de igenis lehet s kell értekezésben.

A mit most tenni lehet, s jó, alkalmat venni, a magyar nemzetiség fiatal, megtörhetlen életerejét, a közemlékezetben felfrissíteni. Alkalmat nyújthat erre a röpirat azon történelmi fázisa, mely az osztrákot csak olasz és német elemekre bontja; - hát a tót, hát a magyar? Egy kormány, mely nemzetiségi viadornak állítja fel magát, s ily nemzetiségeket ignorál, még csak létezőket sem ismeri el, - ne számítsa a közvéleményre. S ki az, akit ignorál? - 15 millió szláv 75 milliónyi törzsnek sarjadéka, és a magyar, mely ezt és ezt volt képes tenni,

mely készületlenül felmorzsolta egy hadjárat alatt az osztrákot; a magyar, mely Európa védfala volt, mely három nagyhatalomtól körülkarolva ezred éven át fenn tudta nemzetiségét tartani; melynek azon egysége megvan, melyre az olasz csak most vágyik, s mely nemzetisége szent érzelmeiben sértve, meg fogja mutatni minden alkalommal, hogy őt nem szabad ignorálni.

Jó lesz kiemelni a magyarnak nemzetiségéhez való hő ragaszkodását, jelölve annak, mennyire sérti ez érzelmet az osztrák. Idézhető érdekes tény gyanánt Széchenyinek (még mindig az örültek házából, hol azonban, mint írja, nem az a baja, hogy homályosan, hanem hogy igen is világosan lát) a tudós-társasághoz most írott levele, mely ide megy ki: »a magyar romok közt e társaság maradt nemzetiségünket képviselni; a kormány a revideált státutumok által ezt is kiforgatja céljából; én nem ily célra tettem alapítványt, s ily célra nem fizetek kamatot.«

A német lapokban jó lesz feleleveníteni a »német egység« rég függő sovargását, melynek 1848-iki fázisára a »Brochure« hivatkozik, s megmutatni a 48-iki történelemből, hogy ennek nagy botlóköve azon természetellenes agglomeráció, melyet osztrák birodalomnak hívnak. Vagy ennek szét kell bomlani, mi a magyar függetlenséget főképen magában foglalja, vagy a német egység teljes értelemben lehetetlen.

Néha iparkodandom a honból tényeket kezéhez juttatni. De ritkán. Magam nem érek reá. Titkárom nincs. Szegény ember vagyok.

2. Politikában érdek határoz, nem az érzelmek; tehát amit orosz ismerőséről mond, azt jó nyitva tartani, kultiválni és iparkodni tudni minél többet. Ennél több idő előtti; s most legalább erkölcsi lehetetlenség. - Hazánk gyilkosai! nem a leggyilkolt »élő halotté« az első lépés. De egyet szeretnék ha tudatna Pétervárott - s nem hirlap útján. S ez az, hogy a tulajdonképeni Magyarország és Erdély természetileg körülírt területéből soha sem adunk ugyan fel semmit; de Horvátország és Szlavónia függetlenítésétől nem csak nem vagyok idegen mint soha, még 1848. előtt sem voltam idegen, sőt (ha az évszámban nem csatlakozom) már 1844 körül indítványt is tettem iránta Pest megyében, mely azt el is fogadta: hanem kezet is kész vagyok hozzá nyújtani, - - - de szolgálat természetesen viszonzást kíván. Fogjanak velünk kezet az osztrákok megtörni. Én biztos vagyok nemzetem jóváhagyásáról annyira, hogy e részben szerződésre is mernék lépni. Itt van egy közös tér, melyen találkozhatunk, s mit a provokáció nélkül leölt »élő halotté« némileg engesztelő lépésnek venne. Ha az oroszok csakugyan komolyan haragszanak a Habsburgokra, annyit megtehetnének, hogy a horvátoknak értésökre adják, miként jó volna, ha kellő tekintélylyel bíró horvát ember jöne ki egyezkedni velünk, kik irántuk testvéries érzelmekkel viseltetünk. Ez nagyon fontos és nagyon szükséges volna. Mi, nehezen mozoghatunk ott, s nekem nincs pénzem költséges missziókra. Ha erre orosz

ismerőse felülről helybenhagyást eszközölne maga vagy más alkalmas személy számára, ez fontos lépés volna. - -

3. A »Napoleon III. et l'Italie« nagyon ügyesen van írva; nagyon, de - az ügyesség benne inkább prókatori, mint államférfiui. Ügyes kikapkodása egyes történelmi frázisoknak. Jó »plaidoyer,« de azok előtt nem nyom, kik az összefüggést ismerik mint én is, de minden államférfiu is ismeri.

Mit akar a röpirat elérni? A háborút deprekálja; közvéleményre hivatkozik; ez a szillogizmus vége. Jaj bizony, közvéleményrei hivatkozás elől az osztrák nem vonul ki Olaszországból. Magánembertől briliáns röpirat volna; tudatva, hogy a császártól jön, keveset mond arra, hogy megnyugtassa a franczia felsőbbség terjeszkedésétől tartókat; igen sokat arra, hogy szuszceptibilitást ne ébreszsen. Azt a benyomást hagyja hátra, hogy a császár fél, mert nem meri kimondani a végszót, s mert igen szembetűnő aggodalma az angolt, németet, porost megnyerni; aggodalmában az ügyes szó ügyetlenné válik, például mikor az angolra reá fogja, hogy az olasz függetlenséget gyámolította; a mi nem igaz, csak reformokat javasolt, mérséklett reformokat, még a piemonti alkotmányt is sokallotta. Csak az Ausztriának adott tanács való. A többi »garbled accounts.« Reá fogja Minto lordra, hogy az olasz függetlenséget angol protektorátussal kecsegtette, a mi szintugy nem igaz, mint sok egyéb történelmi állítás is. E röpirat nem indítja meg a diplomáciát.

Hát az olasz nemzetet a »konfederáció« eszméje meg fogja-e nyerni? - Én az »États-Unis de l'Italie« eszmének barátja vagyok; azt ki is mondtam évek előtt; de az olaszok felzudultak ellene, s én engedtem, mert tiszteltem az eszmét, hogy övék az elhatározás saját ügyükben. Igen ám, de mikor én olasz konfederációról szóltam, nem olasz fejedelmek konfederációjáról szóltam. Az »États-Unis de l'Italie« köztársasági kormányformát tesz fel. »Konfederált monarchiák« akár Bundes-Staat, akár Staaten-Bund alakban »absolute nonsense,« példa reá a Deutscher Bund az egyetlen történelmi példája ezen abortív eszmének. Bizony nem vonzó példa. Börne vagy Heine (nem emlékszem melyik?) azt írja: »Deutscher-Bund, - toller Hund.« Én ezt nem mondom, hanem azt tudom, hogy nem nemzetegység.

Sok egyebet is mondhatnék, de reánk nézve legfőbb az, hogy világosan lemond a röpirat Magyarországról. Biztosítja Ausztriát, hogy az olasz kérdésen túl nincs ellene semmi tenni valója. Ha még is alkudni akarnak velünk, úgy a röpirat hazugság. Ha ez nem hazugság s mégis egyezkednek velünk, úgy meg akarnak csalni. Azon tény, hogy midőn a török birodalom integritásának konszolidációja végett tartottak kongresszust, az osztrákot a török birodalom egy részének kezére játszásával kecsegtették cserébe, tanuságos tény. Vigyáznunk kell.

A császár (ki a forradalom gyermeke,) határozottan ellöki magától a forradalmári elemet, a forradalom eszméit. Mi, még ha e háborúval összekötésben küzdenénk is,

-forradalom volnánk. Lássá, én azt gondolom, nem rossz politika volt volna, az európai forradalom vulkánjának egyik nevezetes kraterét »control« alatt hagyni kiégni. Ha igaz a röpirat, ő máskép akarja. Lássá... Én ha ajánlkozik vala hazánk függetlenségének kivívására alkalom, ily kontrol alatt bár, elfogadnám; mert a kevesebb bizonyost hazámra jobb szeretem, a több bizonytalannál. - De, ha megtagadtatik az alkalom, ha ellöketik a magyar, maradunk a régi uton. A forradalom szolidaritásának útján. - Keserves, mert meglehet, még tovább kell várni, de meglehet hamarabb lesz, mint gondolnák. Cselekszünk; s ha kell, - várunk.

Ezek tájékozásul. Most az utasítás.

1. Igenis, kérem, keressen mielőbb módot szólani a herczeggel, s mondja meg, miként tudja tőlem, hogy mig egyrésről több utakon »avance«-okat tapasztalunk, másrésről a bonyodalmaknak ily határozottan az olasz kérdésre szorítása megütközésre ad okot. Ugy látszik, a szárdiniai király s a herczeg vágyai nem találhatnak a császárnál helybenhagyást. Egy oly nemzet, mint a magyar megérdemli, hogy vele játék ne üzessék. Kérdje tehát ön, (de nem az én nevemben) mit irhatna ön nekem azon aggodalom eloszlatására, melyet a röpirat azon nyilatkozata okozott. Kérjen ön őszinteséget, akármely oldalra hajoljon a mérleg.

2. Minden körülményt komolyan fontolóra véve, elkerülhetlennek látom, hogy ha a hatalmak csakugyan szándékoznak egyetértésbe lépni a magyar elemmel, az

értekezés velem személyesen történjék s ha úgy látnák jónak, hogy én most még ne menjek hozzájuk, (mire nem is volnék hajlandó, mert menetelem magában is némi erkölcsi kötelezettség színét viselné, mit ellenbiztosíték nélkül el nem vállalhatnék), oda kellene hatni mind Turinban, mind Párisban, hogy ők bizzanak meg valakit velem itt értekezni. - - - - -

(Aláírva)

Kossuth.

XIII.

Kossuth - Szarvadynek.

A francia trónbeszéd. - Annak kétértelműsége. - A császár reményli, hogy a béke nem fog megzavartatni.

London, 1859. febr. 8.

Megjött a (tegnapi) francia trónbeszéd - - - - Ha az, a mi e trónbeszédben van, igaz, tehát nem lesz háboru, hát minek zavarta a császár a világot, károsította saját nemzetét és ámitotta az olaszokat? Ha pedig a beszéd nem őszinte - - - - - úgy nem győzők eléggé örülni, hogy nem rohantam a maszlagra, mint mások tevék; mert a ki Európát így ámitja, ugyan mit csinálna egy pár számüzöttnek adott szavával? - - -

Kérem is, ne tegyen semmi lépést, mely oda magyaráztathatnék, hogy nekem, bár csak közvetve is

részem van az egyezkedésben. Ha érdekük úgy hozandja magával, majd kopogtatnak ők. Én nyugodtan bevárom, és megyek a magam szokott útján. - - - -

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

A francia trónbeszéd, mely e levelemre alkalmat adott, nem ok nélkül tett reám oly kellemetlen benyomást. Kezdetől végig a rosszaló csodálkozás hangján van tartva ama bizonyos kétkedés, nyugtalanság felett, mely minden igaz ok nélkül zavarja a közbizalmat. - Nagyon nyomatékosan emlékeztet a híressé vált bordeaux-i mondatra: »A császárság a béke« - s az olasz ügyről következőleg nyilatkozik:

»Olaszország állapota, s azon szabályszerűtlen (anormal) helyzet, hogy ott a közrend csak idegen seregekkel tartható fenn, egy idő óta méltán nyugtalanítja a diplomáciát. De ez nem elegendő indok háborút hinni. Ám legyen, hogy vannak, a kiknek minden helyes ok nélkül forró óhajuk a háboru, és vannak mások, kiknek tulzott félelmükben kedvök telik Franciaországot egy új koalíció veszélyeivel ijesztgetni; én rendíthetlenül megmaradok a jog, az igazság, a nemzeti becsület útján, s kormányom magát sem elragadtatni, sem megfélemlíttetni nem engedendi, mert az én politikám soha sem kihívó, sem kislelkű nem lesz. Tartsuk hát távol magunktól a csalriadalmakat (falses allarmes), az igazságtalan

bizalmatlanságokat s érdeksugallta lehangolásokat - a béke - remélem - nem fog megzavartatni.

XIV.

Szarvady - Kossuthnak.

Miként értelmezték a trónbeszédet Párisban. - A szárd kölcsön. - Cavour jegyzéke. - Anglia magatartása.

Páris, 1859. febr. 9.

A mi a trónbeszédet illeti, itten általánosan, annyira háborusnak tartják, a mennyire csak lehetséges. A császár egyedül áll mostanáig. Pétervárott még mindig nem mentek semmire, ép úgy Angliában sem. Miniszterei még mindig a háboru ellen működnek. Egyébiránt az előkészületek folytattatnak és a szárd kölcsön érdekében is intézkednek; én részemről még mindig meg vagyok győződve, hogy a császár akar és fog is háborut csinálni, hacsak általános koalíció nem álland ellene. Az, hogy ő nem szólhat úgy, mint kinek multja egészen tiszta, sem úgy, mint olyan fejedelem, ki tudja, hogy népe szereti, - természetes. Azért a röpiratban sem Magyarországról, sem a szlávokról szó sincs, ő a németekre akart hatni. Oly konklúzióval lépett elő, mit senki sem akarhat, s így megérteti mindenkivel, hogy a háboru elkerülhetlen következése a jelenlegi helyzetnek s az európai állapotoknak.

Sem a trónbeszéd, sem a röpirat nem magyarázzák végkép, világosan a helyzetet. Pár heti várakozás nem igen árthat ügyünknek.

Meggyőződéseim szerint a háboru még mindig elkerülhetlen.....

A sajtót illető utasításait hiven követendem.....

(Aláírva)

Szarvady.

XV.

Szarvady - Kossuthnak.

Bixio közbenjárása. - Napoleon herczeg Kossuthról. - A helyzet még mindig bizonytalan.

Páris, 1859. február 12.

Bixio ur ajálkozott a herczegnek közbenjáróul, azt mondván neki, miként nélkülözhetlennek tartaná valakit kormányzó urhoz küldeni azon megbizatással, hogy önnek tudtára adja hivatalosan, miszerint Franciaország számot tart Magyarország közvetlen közreműködésére.

A herczeg oda nyilatkozott, hogy ezen lépés még időelőtti volna, ő nem akarna minket tévutra vezetni, és mostanában még semmi ténylegest nem ígérhetne. Ő nem tart attól, hogy kormányzó ur - mint azt Bixio ur feltevésékepen kinyilatkoztatta - a körülmények által

ellenséges térre szoríthatassék, és meg van győződve arról, hogy azon perczben, mikor a helyzet oly alakot öltend, mely a francia kormánynak megengedendi világos ajálatokkal fellépni, azokat Kossuth nem fogja visszautasítani, ha a haza érdekeinek megfelelnek. Tudja, hogy alkalmilag oly ajálatokat fognának tenni, melyeket mindnyájan elfogadnánk. A mit ezen irányban most tenne, egészen időelőtti volna. Egyébiránt tudja és érzi, hogy csak kormányzó ur által lehetnek hatással a magyar népre, és önhez akarnak kellő időben fordulni.

(Aláírva)

Szarvady.

XVI.

Haza izent tájékozás.

Irányi február 21-én értesített, hogy R. volt honvédszázados pár nap múlva haza indul s ajálkozik tőlem megbizatást elfogadni.

Ez ajálat következtében a következő tájékozás lett haza izenve:

Tájékozás.

London, 1859. febr. 25.

1.

Valószínű, hogy az év folytán (hihetőleg nyár felé), hazánknak alkalmat nyújthatunk függetlensége kivívására.

E remény nem ingatag rokonszenvekbe vetett bizalmon, hanem az érdekközösség szilárdabb alapján épül.

Mind Turinban, mind Párisban tudják, hogy nélkülünk ki lehet ugyan az osztrákot Olaszhonból kergetni, de a kiűritendő tartományokat nem lehet biztosan megtartani. Mert ha Magyarország birtokánál fogva az osztrák elsőrendű hatalom marad, elég erős lesz az elvesztettet visszafoglalni, mihelyt a körülmények kissé változnak.

De tudják még azt is, hogy Magyarország közremunkálása nélkül, még az osztráknak Olaszországban leendő legyőzése sem bizonyos. 150,000 ember oly erősített stratégiai állásban, minővé az Adige melletti híres négyszög alakítva van, roppant erő.

A győzelem biztosítása egy másik szimultáneos harczszintért is kíván, mely az osztrákot necsak elfoglalja, hanem tőle sokkal több erőt is elvonjon, mint mennyibe a másik fél erőmegosztása kerül.

Ez szintén csak Magyarország lehet.

A mult francia táborukban minden olaszországi hadjárat rajnai hadjáratlalt volt egybekötve. Ez most nem lehet, 1. mert Németországot felzuditána, 2. mert különben sem lenne nyereség, mivel a mennyi erőt elvonna az osztráktól

Olaszhonban, szintannyit elvonna a másik féltől is. Nem úgy Magyarország harctérre-választásával. Ha csak azt nem tesszük fel, hogy nemzetünk, mely készületlenül, s elhagyatottan, az osztrák hatalmat 1849-ben porrá zuzta, azóta vagy oly gyává lett, hogy jövődjé felett kétségbe essék, vagy oly szolgalelkűvé, hogy az idegen járomba bele szokják; ha csak ezt nem tesszük fel, elég a francziáknak az olasz hadjáratnál kombinációban, engem, bajtársaimat, egy 20,000 főnyi franczia hadosztály kíséretében magyar földre tenni, hogy egyrészt az osztrák sereg egysége bomlásnak vitessék, másrészt az osztráktól ne csak 20 vagy 25,000 embert vonjon el, hanem egy oly nemzetet, mely pár hó alatt 150,000 embert állítand fel ellene, s mely megmutatta, hogy maga egyedül is bír az osztrákkal.

Ily fontos érdekközösség alapján mondom, hogy hacsak a diplomácia elejét nem veszi a háborúnak (mit alig hihetni) - Franciaország s Piemont, a magyar nemzettel általam, mint a függetlenségi nyilatkozatban kijelölt képviselője által, szövetkezni fog.

Kivánatos, hogy ennek tudomása elterjedjen a nemzet között.

2.

Azonban, bármi hő legyen is a honvágy keblemben, bár egy órai életért a szabadságnak visszaadott hazában, örömmel dobnám oda bérül hátralévő napjaimat, jobban

szeretem a hazát mint magamat, s azért nem fogom engedni, hogy nemzetünk csak eszközül használtassék. Czelnek kell lennie. Pusztá diverzióra egy csepp magyar vért sem engedek pazaroltatni. Én csak úgy, s csak akkor szólítandom fegyverre a nemzetet, ha mint erő jelenhetek meg a határon, mely a nemzeti erő kifejtésére oly támaszpontot nyújt, hogy csak a nemzet saját határozottságától függjön szabaddá lenni.

Intem tehát a nemzetet, hogy csalóka s gondatlan felszólításokra ne hajtson, s várja be, míg felszólítom. Én vérével nem fogok könnyelműen játszani.

3.

A cél, melyet biztosítva kell látnom, hogy azt mondjam: fegyverre! kövessetek! a cél: hazánk függetlensége. Sem több, sem kevesebb. A függetlenségi nyilatkozat azt mondja: »kormányforma-választásban az európai viszonyok kívánságához kész magát a magyar nemzet alkalmazni.« Én ehhez tartom magamat, s bár gyűlölöm e szót »király,« (s különös volna, ha azok után, miket királyoktól szenvedénk, nem gyűlölném,) ha hazánk függetlensége árul az fog kívántatni, hogy királyt fogadjunk el, én kész vagyok elfogadni.

4.

Ha így kerül harcra a dolog, századok múlhatnak el, míg nemzetünk ujjaszületéséhez, a készülőben lévőhöz hasonlóan kedvező alkalom nyílik.

Most nem fenyeget orosz intervenció. Ennek eleje van véve. Attól sem kell tartani, hogy az angol kormány tetteleg segítse Ausztriát. Áldom az Istent, hogy én, szegény száműzött, képes valék oly kiirthatlan rokonszenvet csepegtetni a brit nemzet keblébe hazánk iránt, miszerint ha mi fegyvert fogunk, nincs az az angol miniszter a világon, ki ellenünk működni merjen. A nép szavának oly mennydörgését kelthetnék fel, a minővel e szabad országban nincs miniszter, ki daczolhasson. Az angol nép érzelmeiben a magyar ügy nevemmel annyira identifikálva van, hogy fellépésem esetére könnyű oly népies tüntetéseket előidézni, mely Anglia politikai állásának egész morális súlyát számunkra biztosítja, függetlenségünk gyors elismerését is bele számítva, s nem csekély az anyagi segély is, melyre magán uton számíthatunk.

Vegyük ehhez az aktív francia segínyt pénzben, fegyverben, lőszerben, kész hadseregben (melyek nélkül s a francia zászlónak magyar földön kockáztatása nélkül én nem hagyom befolyásomat felhasználtatni) s vegyük azt, hogy az osztrák Olaszországban nem egy rendezetlen forradalom, hanem 200,000 főnyi rendes hadsereg által lesz elfoglalva, és a sikerről, ha önmagunkhoz hűvek maradunk, emberi előrelátással nem lehet kételkedni.

5.

Nem kevésbé, mint a győzelem kilátása, biztató a győzelem eredménye. Szabad, független Magyarország lesz az. Földrajzi helyzetünknel fogva hazánk nem félhet, hogy francia tartományná ferdíthetessék. Árulás s nagyravágás ellen biztosítandom. A polgári hatalommal való vetélykedése a katonai nagyravágásnak volt 1849-ben bukásunk kutfeje. Azért minden percet, mely szent ügyünknek a világ közvéleményében magasán tartása mellett számomra fenmaradt, közel tíz év óta arra használtam, hogy magamat katonává képezsem ki; s az vagyok. Nem adom ki a sereget kezemből. S így a nemzet szabadsága biztos leendő. Én nagyravágást nem ismerek. Én szabadság után sovárgok, nem hatalom után. Magamról biztos vagyok. Magamról tudom, hogy én a döntő győzelem napján, épségben tenném le a nemzet szuverénitását a nemzet kezeibe, s visszalépnék magányom szegény árnyékába. A győzelemig pedig meg fognám tudni óvni a hazát mind nagyravágástól, mind viszálytól.

6.

A kérdés hát az: akar-e a nemzet szabad lenni? - Tudván, hogy a szabadság nagy kincse nem adatik ajándékkul, azért harcolni kell. Vagy ifju erejének nagyszerű revelációja 1849-ben egyszersmind halála is volt-e a nemzetnek? hiában hullottak-e el hőseink? hiában haltak el mártirjaink? hiában áll-e a magyar név szerencsétlensége

közepette is magasabban a világ nagyrabecsülésében mint valaha állott? Minden gondolkozó ember azt vallja, hogy egy független Magyarország a jövő Európa nélkülözhetlen alkatrészeül van hivatva, csak a magyar, a magyar maga mondana-e le az életről? csak ő maga hinné-e, hogy a semmi természetes életerővel nem bíró, szintoly korhadtt mint gyűlöletes Ausztria rabjául van rendeltetve?

Mondják: a nép jó. Tudom.

Mondják, csak jelenjek meg sereggel a határon, s adjam ki a rendeletet, az egész nemzet felkél, mint egy ember. Hiszem, s ha eljő a rendeletkiadás ideje, sikert is fogok tudni neki szerezni.

De azt is tudom, hogy a műveltebb osztályok elkábulva materialisztikus hajhászatokban, nem viselték magokat a múlt években nemzeti méltósággal. - Az olasz, ki nem oly jó katona, mint a magyar, merészelt nem adni erőszakolt kölcsönt, merészelt nem bókolni, nem tettetni félénk ragaszkodást, merte a »vis inertia«-t használni, merészelt egy élő tiltakozás gyanánt állani a világ előtt. A magyar megadta magát mint a bárány. - Szégyen.....

És most is, nem azt a hurt pengetik-e a »Kaszinóban« s értelmességi gyűlhelyeikben, hogy illojálítás volna az osztrák bajait szaporítani; hogy lojálisnak kell lenni; majd adnak egy kis konczessziót.

Igy szólanak; s valóban félő, hogy ha szorítanak majd a körülmények s az osztrák ismét port fog hinteni a nemzet

szemébe, ezen urak készek lesznek a nemzetélet örökségét
Ézsauként egy tál lencseért eladni.

Lojalítás..... Bizalom..... Csak nekünk iratott-e hiában a
történet?

Minden hazafi kötelességének ismerje ezen
métely elterjedése ellen a közvéleményben
dolgozni. A felelőség ideje
közeleg. Engesztelés a multnak, de felelőség
a jelen s a jövőre.

7.

Azonban ha már így vannak a dolgok, jelenben jó, hogy
a magyar név háttérben áll. Könnyűl alkunk általa. Jó,
hogy az osztrák bizik a magyar tehetetlenségében. Nem
kell most e bizakodást meg nem fontolt tüntetések által
gyanakodássá változtatni.

Én nem tanácslok összeesküvéseket. Ha úgy fejlődnek a
dolgok, mint várni lehet, nincs összeesküvésekre szükség,
1848-ban sem konspiráltunk. Kár volna a legjobb erőkből
csak egyet is hasztalanul elpazarolni; s attól is tartok, hogy
a felfedezés a most elbizakodott osztrákot a háborúnak
mindenároni megelőzésére ösztönözné.

Azonban ha összeesküvés nem kell is, mégis sok teendő
van minden hazafi előtt.

8.

Ilyenek:

a) terjeszteni a helyes nézeteket, s reményt éleszteni, határozottságot edzeni a nemzetben;

b) odahatni, hogy kiki iparkodjék magát az eldöntő perczre készületen tartani, miszerint a mint a határt átlépven, sereg éléről az első kiáltvány, s azzal kapcsolatban az első rendelet kibocsáttatik, a nemzeti fegyverfogható erő, a kijelölendő irányban minél gyorsabban összegyűlhessen és szerveztethessék, egyuttal pedig az országban kisebb csapatokban állomásozó ellenséges erő részint lefegyvereztessék, részint öszpontosítása mindenféle uton nehezítettessék;

c) a katonasággal, akármi nemzetbeli legyen, barátságos viszonyt kell iparkodni fentartani;

d) Erdélylyel szoros kapcsolatba lépni, s nézeteimnek a székelyek közt elterjesztésén iparkodni;

e) a más ajku honpolgároknál oda dolgozni, hogy aggodalmaik oszoljanak, s a magyarral saját javukra egyetértsenek;

f) ha valaha, most szükséges, hogy időnkint, ha lehet hónaponkint, egy-egy jó hazafi ide kiutazzék, engem az

otthoni dolgokról értesítendő, s tőlem a körülmények fejlődése szerint utasítást veendő;

g) engem az országban levő katonaság számáról, mineműségéről, elhelyezéséről időről-időre tisztában tartani. Ez nagyon fontos;

h) a horvátokat a hazafiak figyelmébe ajánlom. Megmérhetlen becsü szolgálatot tenne a hazának, a ki kieszközölné, hogy Horvátországból valami szabadságszerető s polgártársainak különösen a határőrvidéken is bizalmát bíró egyén hozzám kiutazzék, miszerint a két nemzet jövődő állása, kölcsönösen független viszonya, s a közremunkálás alapja és feltételei iránt velem tisztába jöjjön.

Ismétlem, összeesküvés veszélybe keverni senkit nem akarok. Azért nevet nem is nevezek. A ki szereti hazáját, talál módot a kijelölt irányban közrehatni. Az események fordulata oly biztató, s a perczek oly válságosak, hogy borzasztó volna, ha nem akadnának a hazában, a kik érzik annak szükségét, hogy most folytonos viszonyt kell velem fentartani. Lehet ezt tenni veszély nélkül. Kijönni könnyü, s könnyü itt-ott oly találkozást rendezni, mely minden kompromissziót kikerül. Tíz évi számkivetésem alatt a nemzet nem segített soha nehéz működésében; ne adja Isten, hogy a válság perczében a nemzet ujjászületésének alkalmát elveszítsük, a nemzet tétlensége s hanyagsága által.

Ha szereti ön hazáját, s hiszen annak jövődőjében, vésse ezeket emlékezetébe szó szerint, s tegyen ön, mit a

hazafiság ösztöne sugalland a kijelölt irányban. Nem hihetem, hogy ne legyen barát, s bizalmas kör a szegény hazában melyhez bizalmasan szólni lehet. Ha csak annyit, s nem többet teend is ön, hogy a helyzetet, kilátásainkat ismerni tanulják a honban, jó szolgálatot teszen a hazának.

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

Hirt kapván a hazából, hogy nyugtalanul váratik a kilátások felőli tájékozás: ápril hónap közepe táján ujolag értesítettem hazámfiait az ügyek állása felől. - Ezuttal megbizottam egy németül is beszélő angol volt, kinek vallásfelekezeti missziója is lévén Angliából Erdélybe, ez által tág alkalma nyílt olyanokkal is érintkezni, kikkel én egyenes összeköttetésben nem állottam; minél fogva azon helyzetben volt, hogy, míg egyrészt az általam neki kijelölt hazafiaknak izeneteimet átadhatta s válaszaikat és viszont izeneteiket átvehette, másrészt az általános hangulatot különféle kutfőkből tágabb körben is tanulmányozhatta s egyes kitünőbb egyéniségek gondolkozási módjával is megismerkedhetett.

Utasítása lényegben a fentebbi felszólítástól nem igen különbözött, csak kimerítőbb volt s részletekre is kiterjeszkedett. Azonkívül három pontra különös suly volt utasításában fektetve. 1. hogy a közvéleménynek holmi konczessziók kilátásba helyezésével az udvari párt és a hivatalos közegek által munkába vett félrevezetése, s

holmi lojálítási nyilatkozatokra csábítás, tért nyerni ne engedték. 2. hogy a hazafias cselekvési párt sürgős teendőjének ismerje a horvátokkal egyetértésre, s közreműködésük iránt (különös tekintettel a határőrvidékre is) szabatos megállapodásra jutni. 3. hogy a székelyek megértsék, miként az ország azon részében ők lesznek hivatva a hazafelszabadítás munkájának élére állani; s hogy gondoskodva lesz, miszerint kezök ügyében kellő mennyiségben fegyver legyen; - annak átvételi módját a küldött utasítva volt, részletekben megbeszélni.

A küldött nagyon ügyesen járt el megbízatásában. Nemcsak pontosan teljesítette, a mi küldetésének különösen körülírt tárgyát képezé, hanem ezen kívül módot is keresett kaszinókban, társas összejövetelekben, minél több emberrel érintkezni; mi végett Pesten több napig mulatott, s Erdélybe útját egy felé, onnan vissza más felé vette, s az ekként szerzett tapasztalások alapján azt jelentette, hogy a csekély udvari párt kivételével, az egész nemzetre bizton lehet számítani; az emberek határozottak, végletekre készek, harcz után sovárgók. »A tömérdek ember közt, kikkel érintkeztem« - ugymond - »csak kettőt találtam, a ki azt a benyomást tette reám, hogy fél a forradalomtól.« - Kik azok, kérdezém? - »A különben nagyon szeretetreméltó b. E..... J..... és T..... F..... a tudós akadémikus« felelé. - Ez nem volt váratlan előttem; hanem volt a dolognak komikus oldala is. - Nehány nappal küldöttem visszatérte után Párisba menvén, ott Henszlmann Imre urral találkoztam. Emlitém neki, miként ugy értesültem, hogy ismerőseink közt csak két ember van az országban, a ki - fél. Felszólítám, találja ki hogy kik azok? Bah! felelé Henszlmann szokott

keresetlen modorában, »azt minden bolond tudja, E.....s és T.....y.« - Minden gondolkozás nélkül egyszerre eltalálta!

XVII.

Ludvigh - Kossuthnak.

*Az eszmék fordulata a kontinensen. - A helyzet nehézségei.
- Látogatás az orosz követnél.*

Brüsszel, 1859. febr. 13.

A háboru kérdése súlyos. A helyzet leirhatlanul nehéz, de senkire sem oly nehéz, mint reá nézve. -----

Napoleon ujévi beszéde óta a háborut elhatározottnak látom, - - - de nagy nehézségek állnak útjában. Itt a kontinensen az eszmék fordulata nagyon feltűnő. Azok, kik a coup d' état-t megtapsolták, s az angol-francia szövetséget egekig emelték, most csak európai koalícióról beszélnek, s osztrák oldalon állnak. Az angol, mint mindig, úgy most is dühös osztrák-barát, s meglehet, a porost is maga után fogja vonni. Napoleon e nyugoti veszélyek ellen a keleten látszik támaszt keresni. Ezért kötelezte le magának a szerbeket és oláhokat. Ugy látszik nekem, hogy míg a nyugaton ellene iparkodnak koalíciót készíteni, a keleten a dolog megfordítva áll. - Bizony még tanuja lesz a világ annak, hogy a magyar korona egykori tartományai politikai önállást nyernek, míg maga

Magyarország osztrák tartománynyá süllyedt. És miért?
Mert az angol árisztokratikus körök nem tudnak azon
előítéletből kibontakozni, hogy nekik Ausztriára
szükségük van. Nagyrészt Olaszhon baja is ebben rejlik. -
- - - - - Nekünk kereken ki kell mondanunk,
hogy szövetkezzünk az ördöggel is, ha segít az osztrákoktól
megszabadulnunk. E kérdésnél helyzeted súlyosodik, s mi
több: nincs embered, ki képes volna keleten egy
osztrákelleni szövetségre a tért előkészíteni. - - - - -
Sz.....re figyelmeztetek. Igaz, ő nagy ellenséged. Te erre
neki okot nem adtál, s azért belátom, hogy nem érezhetsz
irányában semmi közelítési vágyat. De ily perczben,
midőn a haza ügye jöhet kérdésbe, én mégis azon töröm
fejemet, ha nem lehetne-e valamely közelítési pontot
feltalálni.

Tegnap az orosz követet látogattam meg, (kit már darab
ideje jól ismerek). Ugy látszik, szeretett bennem a
magyarral beszélgetni, mert bár más látogatók is jöttek,
cselédjének azt adta parancsba, hogy senki számára sincs
otthon. Beszélgettünk két óránál tovább. Hosszas
beszélgetésünk leginkább a keletről folyt, de beszéltünk
házánkról is, multról, jelenről, jövőről.

A multa vonatkozólag azt mondta, hogy hiba volt
részünkről a lengyeleket befogadni, mire én azt feleltem,
hogy nem azért fogadtuk be, mintha Oroszország ellen
akartunk volna tüntetni; ez eszünk ágában sem volt, hanem
a szlávok elnyomásával vádoltatánk, a párisi lengyel
emigráció pedig az osztrák zsoldu horvát árulást
szabadságharczként dicsőítette, s ezt meg kellett
hazudtolnunk.

Mondtam neki, hogy nekem úgy látszik, mintha Napoleon azt kívánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el az oláhok és szerbek által, s kértem, mit gondol: fogna-e az osztrák interveniálni? - A követ azt mondá, hogy ezt nem hiszi, mert az osztrák két tűz közé kerülne - - - s a beszéd folyamában azon megjegyzést tette, hogy nem ismeri ugyan kormánya nézeteit, hanem azt hiszi, hogy sem független dunai fejedelemségek felállítása, sem egy független Magyarország nem ellenkezik az orosz kormány érdekeivel. De Konstantinápoly? De a Dardanellák? kérdezem. Ez más kérdés, felelé; tán szabad kikötő lehetne, stb.

Számos kérdést tett nekem rólad, s befolyásodról a hazában, mire kellőleg feleltem. Különben ő azt hiszi, hogy a francziák császára csak ürügyet les a háborura, de az osztrák óvakodni fog azt szolgáltatni.

Nekem feltűnik, hogy az orosz követ István főherczeg felől ismételve kérdéseket tett.

(Aláírva)

Ludvigh.

XVIII.

Kossuth - Ludvighnak.

*Az olasz és a keleti kérdés. - Óvatosság az orosz diplomáciával szemben. -
Mentül többet megtudni, és mentül kevesebbet tudatni. - A magyar forradalmár. -*

Horvátország. - Adatok az orosz intervenczióhoz 1849-ben.

London, 1859. febr. 24.

Leveledet érdekléssel olvastam. Tekintve, hogy hol és minő körülmények közt élsz, felfogásod valóban elismerést érdemel, bár némelyekben tévedsz, nevezetesen azon feltevésben, mintha Napoleon kívánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el. Dehogyan kívánja. Sőt nem szeretné, hogy az olasz kérdés a keletivel komplikáltassék, mert ez az angolt okvetlenül a nyakára hozná. Elég baja van az angol osztrákos hajlamaival így is. Örültség volna tőle, a tűzre olajat önteni. A szerb és oláh függetlenség nem aktuálitási kérdés, hanem egy közelebb vagy távolabb jövő reményének kérdése. Én azt gondolom, ilyenek tekintik azt Párisban, s mint ilyen iránt kétségtelenül iparkodnak oly állást foglalni, hogy a szerbek s oláhok Napoleonban bizzanak, s tőle reméljenek; de e reményköltésnek az olasz háború kilátásaival csak annyi összeköttetése van, hogy ha csakugyan háborúra kerül a dolog az osztrákkal, mi nehezen maradhatunk ki a számvetésből, mert nélkülünk maga a győzelem sem biztos Olaszországban, a győzelem eredménye pedig nem ígér állandóságot. Ezt érzik Párisban, bár a (főképen angol részről szitogatott) diplomáciai nehézségekkel szemben még tartózkodnak nyíltan bevallani. S mert érzik, hogy Magyarországra még szükségük lehet, tehát azt is elég okosak belátni, miként nekünk meg ily eventualitás esetén - fatális földleirati fekvésünknel fogva - amott keleti szomszédságunkban egy kis barátságos »könyök-térre« (elbow room) szükségünk van.

Ez a kulcs azon dolgokhoz, melyekből te egy imminens keleti konflágráció sejtelmére jutottál.

Ezeket csak neked írom. Nem nyilvánosságra valók. Nem is arra valók, hogy az orosz követnek elbeszélj. Az orosz diplomácia nagyon ügyes. Nem kell előtte kártyát tárni. Minél többet beszéltetni, de minél kevesebbet beszélni. Iparkodni minél többet megtudni, de minél kevesebbet tudatni. Hát ismétlem, épen nem volna helyén, hogy ezekről az orosz követnek beszélj, sőt ezeket neked ép azért írom, mert sajnálom, hogy a keleti kérdésbe vele szemben beereszkedtél. Az orosz most eddig legalább az egyedüli a nagyhatalmak közt, mely a francia felé hajlik; de ha oka volna attól tartani, hogy Napoleon az olasz kérdést a keletivel akarja összebonyolítani, ez oly változást idézhetne elő a helyzetben, mely a mi kilátásainknak utját vágná. Mert az a Napoleon, ki 1855-ben keleten az orosz befolyás ellen háborút viselt, 1859-ben csak nem léphet fel a világ előtt, mint az orosz befolyás párthive; arról pedig meg lehetsz győződve, hogy az orosz teljességgel nem lehet barátja a keleti kérdés semmi oly oldozgatásának vagy foltozgatásának, a mely a vizet nem az ő malmára hajtaná. A keleti kérdés észszerű megoldása független Magyarországot feltételez. E nélkül a török birodalom eventuális felbomlása nem népszabadságra, hanem csak az orosz befolyás terjeszkedésére vezethet. Teljességgel nem hivatásunk az orosz a magyar kérdés e horderejére figyelmeztetnünk, mivel ha az osztrák iránti neheztelésnél fogva most netán hajlandó volna is elnézni, (miről még, fájdalom! nem vagyok bizonyos), hogy Napoleon nekünk kezet nyújtson, félek, ez elnézés azon perczen megszűnnék, a melyben

meggyőződnenek, hogy a független Magyarország támaszul szolgálhat arra, miszerint ne Oroszország legyen a nap, mely körül a keleti népek megannyi hold gyanánt forognak.

Hát kérlek, kerüld a keleti kérdést az orosz követtel való beszélgetéseidben.

Általában nem lehet eléggé lelkedre kötnöm, hogy vigyázz, mit mondasz előtte.

Abban tökéletesen igazad van, hogy hazánk ügye jóformán az orosz politika irányától függ, mert az bizonyos, hogy ha Napoleon az oroszoknak legalább barátságos semlegességére nem számíthat, nemcsak nekünk nem nyújt kezet, de alkalmasint egy olaszországi háború is »jobb időkre« elhalasztatnék.

Ily fontossággal bírván reánk az orosz politika iránya, összeköttetésedet az ottani követtel bizonyosan kultiválnod kell. Nem hiszem őt ugyan nagyon fontos embernek, és alkalmasint igazat is mondott, midőn azt mondta, hogy nem ismeri kormánya nézeteit, hanem egyetmást mégis csak meg lehet tőle tudni, s nekünk nagyon érdekünkben áll tényeket ismerni, adatokkal birni, melyek a tájékozásban segíthetnek.

Szükségesnek látom veled tudatni, hogy meglehetősen hiteles - mondhatnám hivatalos - kutfőkből meritett tudomásom szerint, minő a szentpétervári kabinet eddigi álláspontja az osztrák-francia viszálylyal szemben.

Igen helyesen fogtad fel a helyzetet, midőn azt írod, hogy az angol dühös osztrák-barát. Természetesen az angol »kormány,« nem az angol nép. Volt gondom reá, hogy ez ne legyen osztrák-barát. Hanem az angol kormány az. Mindent elkövet, miszerint a háboru veszélyét az osztrák fejről elhárítsa. Ezt az által reméli elérni, ha a nagyhatalmakat megnyeri azon eszméjének, melyet már a krími háborura következett párisi konferenciákon is nyilvánított, hogy az olasz félszigeten forrongó elégtelenséget az okkupáló osztrák és francia seregeknek a római tartományokból kivonásával, reformokkal, jobb s szelidebb közigazgatással s amnesztiákkal kell lecsillapítani. Mert hát az angol kormány sohasem tudott vagy akart azon tény elismerésére felemelkedni, hogy az olasz kérdés nemzeti lét kérdése, mely az »idegen« (osztrák) kiüzése nélkül meg nem oldható. Ő az olasz kérdést mindig csak »reformkérdéssé« szerette devalválni.

Ily értelemben működik diplomáciája Európa minden zugában. Ily értelemben utasította sir J. Cramptont is Szent-Pétervárott mult január 12-én, s jegyzékében kijelentette, hogy

»daczára egyrésről a határozott barátságos indulatnak, melyet az orosz kormány Franciaország iránt tanusít, másrésről meg a szünni nem akaró keserűségnek, mely Ausztria iránti viszonyait jellemzi, ő brit Felségének kormánya mégis reméli, hogy Európa közbékéjének fentartására Oroszország nem fogja közreműködését megtagadni.«

Gorcsakoff hercegnek e felhívásra adott válasza tudtomra még nem érkezett meg Londonba, de akként vagyok értesítve, hogy tartalma körülbelül ide megyen ki: »Oroszország bizonynyal óhajtja, hogy a béke fentartassék. Szüksége van rá a beljavítások végett, melyeket behozni szándékozik. Ennyit mondhat, de tovább nem megyen. Nagyon hálátlan munkának találta tanácsokat adni más kormányoknak, hát nem is ad. És nyíltan megmondta a herceg, hogy Oroszország szereti Franciaországot, Ausztriára pedig haragszik, hát magaviseletét irántuk nem mérheti azon egy mértékkel. Ha háborura kerül köztük a dolog, meglehet Oroszország semleges marad, olyformán, mint Ausztria volt a krími háboru alatt, de az is meglehet, hogy nem marad semleges; ez attól függ, hogy mit csinálnak mások. Oroszország kezeit tökéletesen szabadoknak akarja tartani.«

Ha ez értesitésem alapos, (okom van hinni, hogy az) annyit bizonyosnak vélek vehetni, hogy ha most Ausztria akárhol, akárkitől bajba kerül, Oroszország ugyan nem interveniál megmentése végett. Magyarországon sem, ha okosan viseljük magunkat.

Nem is hiszem, hogy Napoleon azt az újévi Hübneri ádát kockáztatta volna, ha Oroszország barátsága felől biztosítva nem volt volna. Hogy van köztük valami egyezség, az kétségtelen. Annak azonban tartalmáról pozitív tudomással nem bírok, hanem úgy hallom, hogy Ausztriának Olaszországból kiűzéséhez Oroszország három feltételhez kötötte megegyezését; egyik az, hogy Napoleon a nápolyi királyt ne bántsa; másik az, hogy dinasztikus nagyravágyásra ne gondoljon;

harmadik az, hogy ne szövetkezzék a forradalommal.

Ime, barátom, egy pont, mely felől kimondhatlanul fontos volna jól értesülve lenni. Igaz-e ez a feltétel? s ha igaz, csak Olaszországra értetik-e, (hol az orosz a nápolyi királyt minden bajtól menten akarja tartani) vagy pedig reánk is értetik, ámbár az osztrákot az orosz megalázva látni szeretné? Kérlek, tapogatózzál.

Ezzel kapcsolatban jól tennéd, ha az orosz követtel való beszélgetésedben megemlítenéd mint olyan dolgot, a miről tudod, hogy az én nézetem is, miként nagy igazságtalanság történik velünk, ha a magyart a »par profession« forradalmár-elemekkel összezavarják. Mi nem tartozunk e rovatba. Szeretjük a törvényes rendezetű szabadságot. Egy ezredév nevelt bele e szeretetbe. Ha jogainkban nem bántott volna az osztrák, nincs Európában nemzet, melyhez oly nehezen férhetett volna a forradalmi szellem, mint a magyarhoz. De annyi irtózatosság után, mennyit mi Ausztriától tapasztaltunk, az 1848-iki lélekháborító események után a bizalom kapcsa megszakadt. Az orosz adhat a lengyelnek pótléku az elvesztett szabadság helyett faj-nagyságot legalább; nekünk az osztrák nem adhat semmit..... Mi független állam akarunk lenni. De ezen túl nem megyen bennünk a forradalmári viselkedés. Annyira nem, hogy bár én köztársasági elvekké bírok, mégis mondják ma: »mi utat nyitunk arra, hogy Magyarország önállóvá legyen, de oly feltétel alatt, hogy királyt fogadjon el,« én azonnal ráállok, s minden befolyásomat oda fordítom a nemzetenél, hogy azt elfogadja. El is fogná, hiszem,

fogadni. Ha kérdezné a követ, kiről gondolkoznánk ez esetben, felelet: senkiről, mi elfogadnók, a kit ajánlanánk a hatalmasságok, csak hogy mindenesetre örömebb olyat, ki nem német.

Horvátországról ismered nézeteimet. Az nem nemzetiség, hanem nemzet, mely körülhatározott területtel bír. Ha megunta a kapcsolatot Magyarországgal, s független akar lenni, (de független ám, s nem osztrák tartomány!) mi ráállunk csekély feltételek mellett, (vámszövetség vagy szabad átmenet; Fiumének szabad választás: Magyar- vagy Horvátországhoz akar-e tartozni, vagy Hanza-féle szabad város lenni; Péterváradra közös őrség). De Horvátország nem lehet független, ha Magyarország is nem az. Tehát fogjanak velünk kezét a horvátok az osztrák járom lerázására.

Ezt azért emlitem, mert ez talán utbaigazíthat arra nézve, vajjon kiterjed-e annyira az osztrák-gyűlölet az oroszoknál, hogy mi köztünk s a horvátok közt az egyetértéshez segédkezet nyujtsanak. Ők ott szabadon járhatnak-kelhetnek, mi nem. Miért nem küldeni oda, s különösen a határőrezredekbe biztos és ügyes embereket az eszmét terjesztetni, s tekintélyükkel támogatni? Miért nem oda dolgozni, hogy a horvátok küldjenek ide egy két alkalmas egyént e dolgot velünk tisztába hozni?

Különös nyomatékkal megjegyzem: ez kényes kérdés. Hogy ezt a legbizalmasabban írom, nem kell mondanom. Igen óvatos légy. Jól megítéld emberedet. Szólhatsz-e vele erről? S elég fontos ember-e, hogy vele így szólni méltó

legyen; ha úgy találod, hogy igen, akkor a magad nevében szólj vele e pontról.

Fejezd ki csodálkozásodat, hogy még eddig a pétervári kabinet nem tudatta a francia kormánnyal, miként sem Magyarország függetlensége ellen, sem az ellen, hogy velünk a háborúra szövetkezzenek, nincs kifogása. Annyival inkább, mert úgy vagyok értesülve, hogy magas állású oroszok Nizzában, Turinban úgy nyilatkoznak: »il faut vous adresser aux Hongrois.« De hivatalosan Párisban még ezt nem mondták.

Végre még egy megjegyzést kell tennem arra, a mit az orosz követnek feleletül adtál azon észrevételére, hogy 1848-49-ben »hiba volt a lengyeleket befogadnunk.« Válaszod helyes, de nem egész. Hiában tettetik azt, hogy a lengyelek befogadása provokálta a beavatkozást. Ne tartsanak oly bárgyuknak, hogy ezt elhigyjük. 1848-ban augusztusban még egy lengyel sem volt magyar szolgálatban, midőn az oroszok Moldva-Oláhországba bevonultak s Palmerston ezt írta sir Stratford Canningnak: »ő császári felsége a czár előre látta az eshetőséget, hogy segédkezet kellend nyújtania Ausztriának Pesten a rendet helyreállítani.« (His Imperial Majesty the czár has contemplated the possibility of his beeing called upon to assist Austria in restoring order at Pesth.) A beavatkozás a verónai kongresszus szellemében el volt határozva, (azaz megigérve) mielőtt megtámadtak bennünket. Jellasic csak akkor kapott parancsot előrenyomulni, mikor már az orosz a szomszédban készen állott. 49-ben Bécs nem beavatkozást kért, hanem csak azt üzente: hogy már most kell. Azután miből állt az a »lengyel-befogadás«?

Sohasem ment öt ezerre a lengyelek száma, egy kis legió volt az egész. No ez ugyan nem fenyegette az orosz birodalmat; ezt tudta az orosz; tudta azt is, hogy én nem akartam sok lengyelt seregünkben; azt is, hogy nem csak nem akartam, de határozottan megtiltottam a harctérnek lengyel földre kiterjesztését; s tudta Moldva-Oláhország példáján, mennyire respektáltuk a népjogot szomszédaink irányában, még akkor is, midőn a neutrálitási igények világos megsértésével ellenünk a török föld hadmiveleti alapul használtatott. Nem kell könnyedén elfogadnunk a szemrehányást, hogy hibáztunk, midőn ezen szemrehányással mások saját bűnüket s a rajtunk elkövetett roppant méltatlanságot akarják palástolni.

Ennyit akartam leveledre válaszolni.

Helyzetem nehézségét értem s érzem, de ép azért biztosíthatlak, hogy pusztá eszközül idegen célokra nem fogom engedni magyar hazánkat felhasználni. Nem gondolom, hogy jól cselekednénk, ha úgy tüntetnők fel magunkat, mint a kik nagyon vágynak a kegyhalászatra. Nekünk meg kell mutatnunk, hogy állásunk értékének tudatával birunk; hogy készek vagyunk érdektalálkozás alapján kezet kézért nyújtani, de nem vagyunk olcsó szupplikánsok, kik a szalmaszál után is kapkodnak. E szempontból indulva ki, nem is tartom szükségesnek, hogy minden ponton szolliczitásaink legyenek. A kiknek érdekükben áll, meg tudják az utat hozzánk találni. - A koncziáció eszméjével, melyre célzasz, kérlek, hagyj fel barátom. Némely embert jobb szeretek nyílt ellenségnek, mint kétes barátnak. Ovakodjunk a

megbizhatlan elemektől. Nem jó a keblen kigyót melengetni.

Vedd, kérlek, e levelemet szorosan, a legszorosabban bizalmasnak, s elolvasás után légy szives eredetiben visszaküldeni.

(Aláírva.)

Kossuth.

XIX.

Ludvigh - Kossuthnak.

Jelentés az orosz követtel folytatott beszélgetésről. - Oroszország hangulata Magyarország és Ausztria irányában. - Miklós cár Szobieszki szobra előtt. - Lord Cowley küldetése.

Brüsszel, 1859. febr. 28.

.....
.....

Voltam a követnél pénteken és tegnap is. Találtam ürügyet, nehogy azt higgye, én akarom őt kémlelni.

Még leveled vétele előtt gyakran látván a követet, alkalmam volt minden viszonyt megérteni. Igen örülök tapasztalni, hogy egészen leveled szellemében szóltam.

Megemlítek egy pár észrevételt.

Igy, a magyar kormány alakját illetőleg, még januárban azt mondtam a követnek: tűzhelyénél a magyar szabad és független kíván lenni. Ezer év óta megyei rendszerében találta nemzeti boldogságát. A központi kormány viselhet bármi nevet, az neki mindegy. Ha 1848-ban Kossuth azt mondta volna nekünk: »király kell«, elfogadta volna a nép, valamint elfogadta volna a köztársaságot. De Kossuth nem akarta sem az egyiket, sem a másikat. Hű maradt a törvényes hagyományokhoz, és egy szájjal, egy lélekkel kormányzónak választatott; és megmagyaráztam, milyen kormányzó volt Hunyadi, milyen Szilágyi stb.....

A horvátokat, de kiváltképen a szerbeket, a követ igen gyakran hozza elő, de egyebet nem mond, mint hogy úgy hallja: igen elégedetlenek. Feleleteimben általánosságban maradok, azt jegyezve meg, hogy a tót-görög vallásfajok inkább a magyarhoz mint az osztrákhöz ragaszkodnának, ha az oroszok irántunk való jóindulatáról meg volnának győződve.....

A jelen bonyodalmakat tárgyalva, a követ azt jegyzé meg, hogy semmi oly utasítása sincs kormányától, mely engedné tudni, hogy mik nézetei, s azt sem tudja, ha ezen nézetek már egészen konkretálva vannak-e, de azt mint tényt említheti fel, hogy egész Oroszországban kétségtelen a rokonszenv Magyarország iránt, s még inkább egy neme a megvetésnek Ausztria irányában. A kormány ezt tudja s tudta már Miklós cár idejében is. Midőn Magyarország ellen 200,000 embert indított, és midőn egy bizonyos egyén a cártól azt kérdezé, minek oda ily tulzott erőt küldeni, a cár maga azt felelé: »e hadjárat annyira népszerűtlen az országban, hogy három

hónap alatt azt be kell fejezni.« Azon oroszok Turinban s Nizzában, kik buzditják az olaszokat a magyar elemmel való szövetségre, egyéni óhajtást fejeztek ki, mely, igaz, Oroszország általános óhajtásával találkozik, de melyet nem lehet a kormány által osztott érületnek tekinteni, ezen ügyekre nézve a kormány még eddig semmiféleképen sem nyilatkozván.

Említettem végre neki, hogy ha a szükség vagy a körülmények általában véve úgy hoznák magokkal, jövő teendőkről is beszélhetnénk; mondám, hogy neked a jelen viszonyokról nézeteimet előadtam, s szolgálataimat felajánlottam, kikérve tájékozásképen véleményedet s utasításodat, s említém a követnek, hogy azt feleléd: »át kell mindenkinek látnia, hogy komoly háboru esetében Magyarországot egyik fél sem felejtheti ki számításaiból, és kinek szüksége van rá, az meg fogja tudni az utat is hozzád találni. Ki neked kezet nyújt, annak viszont te is kezet fogsz nyújtani, de tudnod kell mi áron.«

A követ azt válaszolá: »Kossuth urnak igaza van, s ő igen jól teszi, ha nem keveredik bele, mint bizonyos lengyelek mindenféle mozgalomba; természetes, hogy a kinek szüksége lesz a magyarra, majd eltalálja Kossuth urhoz az utat.«

A többi közt kérdeztem tőle, mi volt az orosz beavatkozásnak tulajdonképeni oka?

Azt felelte: a beavatkozást senki sem kívánta Oroszországban, sem a csárnak nem tanácsolta; az Miklós

czár személyes parancsára történt, s tevé hozzá: később meg is bánta.

.....

Lord Cowley missziója nekem okul szolgált csodálkozásomat fejezni ki a felett, hogy Oroszország nem látszik részt venni az egész világot foglalkoztató béke- vagy háborukérdésben; hozzá tévém: azt fogja a világ hinni, hogy még mindig a krími háboru következeit sínli.

A követ azt felelte:

Meg vagyok győződve, Oroszországnak semmiféleképen sincs érdekében a politikai amalgámot, mit Ausztriának hívnak, fentartani, de nincs most az ideje ezt kinyilatkoztatnia; ha tenné, mindenki Oroszország ellen fordulna, hogy ő a világ békéjét akarja megháborítani. Még a német is a saját nemzetiségének veszélyeztetése felett kiáltana fel, noha az egész világ tudja, hogy az osztrák monarchia nem is német. Annyi bizonyos, hogy az orosz Ausztria kedvéért többé beavatkozni nem fog. Azon adomában, hogy Miklós czár Szobieszki szobra előtt "imbécile" egyet és magára az "imbécile" kettőt mondta, igen sok igazság rejlik.....

(Aláírva)

Ludvigh.

* * *

E levélben lord Cowley küldetéséről tétetik említés, s ez Szarvady következő leveleiben is többször előfordul.
- A dolog magyarázatot igényel, mit annál kevésbé vélek mellőzhetni, minthogy a küldetés egy nevezetes szemet képez azon törekvések láncolatában, melyekkel az angol diplomácia a francziák császáraját szándokainak kivitelében akadályozta.

A küldetés célja a következő sürgönyben lett kijelölve:

Lord Malmesbury angol külügyér
Lord Cowley angol követnek Parisban.

Külügyi hivatal, 1859. február 13.

Mylord!

Franciaország és Ausztria viszonylagos helyzete Európa többi részére annyira nyugtalanítóvá lett, hogy a királyné kormányának komoly óhajtása a veszélyt, melylyel a helyzet fenyeget, ha csak lehetséges, elhárítani.

Legtöbb kilátást látszik erre ígérni az, ha Nagy-Britannia a két állam megegyezésével barátságosan közbelép, miszerint biztos tudomást szerezzen a felől, hogy mi módon lehetne a viszonyokat megnyugtatóbb lábra állítani.

Exczellenciád annyira ismeri a francia udvart, személyes viszonya pedig Buol gróf osztrák külügyérrel

annyira bizalmas, hogy egyenesen ön látszik kijelöltnek e cél kivételére.

Ön tehát készen fogja magát tartani a legelső intésre azonnal Bécsbe utazni.

Azonban eljárásának sikerére nélkülözhetlen, hogy ön értesítse a francia kormányt ő brit Felsége kormányának óhajai és reményei felől, s tudja ki, hogy mik azon pontok, melyek Franciaország panaszának főbb tárgyát képezik, és minő engedményeket kíván e hatalomtól kieszközleni. Ha ezek arra vonatkoznak, a mit olasz kérdésnek szokás nevezni, feltehetni vélem, hogy közéjük tartoznak: úgy a francia, mint az osztrák seregeknek a pápa tartományaiból kivonása; - javítás e tartományok törvényeiben és közigazgatásában; - s biztosíték Ausztria részéről, hogy Szárdiniát meg nem támadja.

Valószínű, hogy Franciaország még egy negyedik ponttal is elő fogna állani, melyet azonban, úgy hiszem, nehezebben lehetne elérni, értem azt, hogy az Ausztria és a pármai s modenai herczegségek közt 1847-ben kötött szerződések eltöröltessenek vagy módosíttassanak.

A királyné kormánya előre látja, hogy e kérdés nagy nehézséggel találkozónék Ausztriánál; a szerződések eltörlését kívánni tőle talán több volna, mint a mennyit nemzeti büszkesége megengedhet; Ausztriának joga van, ha úgy tetszik, akármely független állammal véd- és dacszövetséget kötni. Annyit azonban lehetségesnek remélek, hogy mind Ausztria, mind a herczegségek reábirassanak a szerződések azon szakaszának kitörlésére,

mely kötelezi Ausztriát a herczegségeknek segítségére lenni saját alattvalóik ellen.

Akármiként legyen is ez, Exczellenciád szerezzon magának minden idővesztés nélkül biztos tudomást a francia kormány érzelmei felől az említett tárgyakat illetőleg, valamint a felől is, vajjon egy oly kölcsönös szövetségesnek, a minő Nagy-Britannia, békés közbelépése (pacific interference) e perczben kedvezőleg fogadtatnék-e?

A királyné kormánya jobbnak látja, hogy Exczellenciád ez utasításokat nem hivatalosan (unofficially) teljesitse, s bécsi küldetését is hasonló jellegűnek tekintse, nehogy egyik vagy másik birodalmat bármely véleményre vagy eljárásra kompromittálni akarni látszassunk.

Ha a francia kormány az ön javaslatát kedvezőleg fogadná, ön azonnal Londonba jövend, a királyné kormányával személyesen értekezni.

(Aláírva)

Malmesbury.

Lord Cowley sietett ez utasításnak a francia kormánynál azonnal (febr. 14-én) eleget tenni, s február 16-án gróf Walewskitől Napoleon császár egyenes parancsára azt kapta válaszul, hogy Anglia barátságának ez újabb jelét a császár köszönettel veszi, a javaslatot elfogadja, s kívánalmait e következőkben fejezi ki:

Az Ausztria és Nápoly, Toskána, s a herczegségek között kötött külön szerződések eltörlendőek.

Az olasz félsziget minden államában oly kormányzati rendszer hozandó be, mely megengedi, hogy az adók egy vagy másnemű gyűlés által szavaztassanak meg.

A pápai legációk külön közigazgatása a pápa által nevezendő valamely római herczegre bízassék; azon megjegyzéssel mindazáltal, hogy a franczia kormány semmi esetre sem fogná a pápa kezeit erőszakolni.

A pápa vallásos czélokra minden római katolikus államtól pénzsegélyt kapjon, s ennek következtében az adók a pápa birtokaiban leszállíttassanak.

Lord Cowley ez utolsó pontra nézve kijelentette, hogy ebbe az angol kormány nehezen avatkozhatnék, a többi pontokra nézve pedig odanyilatkozott, miként nem hizeleghet magának azzal, hogy Ausztria részéről kedvező fogadtatással találkozandnak. Mire Walewski megjegyezte, hogy ezek nem képeznek ultimátumot, csak kívánságok; hanem hozzátette, hogy jó hatással volna az olasz félsziget népességére, ha Ausztria rábirathatnék, hogy katonai kormányzatát Lombárdiában szelidítse.

Lord Cowley tehát, a mint utasítva volt, átment Londonba, - s az angol külügyér febr. 22-én írásba foglalta az ottani tanácskozásokból azt, a mi a gróf Walewskivel történt eszmecseréből (melynek a

bécsi küldetésben vezérfonalul kellend szolgálni) kivihetőnek látszék. Ez pedig a következő négy pont:

1. A római státusok együttes kiürítése Ausztria és Franciaország által.
2. Ugyanott közigazgatási reformok.
3. Jobb viszonyok biztosítása Ausztria és Szárdinia között.
4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlése vagy módosítása, azon megjegyzéssel, hogy e szerződések 3-dik czikke, mely Ausztriát a hercezségekben minden népies (popular) véleménynyilvánításnak elnyomására kötelezi, Angliában különös visszatetszéssel találkozik.

Kijelentette egyébiránt az angol külügyér, hogy nem kívánja küldöttjét szoros utasításokhoz kötni, s neki küldetésében szabad kezet hagy.

Lord Cowley febr. 27-én érkezett Bécsbe. Eljárásáról márczius 9-én tett kormányának jelentést. Különös elégedéssel említi a szíves fogadtatást, melyben részesült. Eljárásának eredménye pontonként ide megyen ki:

1. A pápai terület kiürítésének kérdése meg lett könnyítve a még Londonban létekor az angol kormányhoz érkezett távirati sürgöny által, mely szerint a pápa maga kívánta a kiürítést egy év leforgása alatt. Gróf Buol készek nyilatkozott a pápa kívánságát teljesíteni, oly óvatossággal mindazáltal, mely a bekövetkezhető lázadásoknak útját vágja.

2. A római államokba behozandó közigazgatási reformokat illetőleg gróf Buol hajlandó akár a francia kormányval 1857-ben megkezdett, de később elejtett egyezkedéseket újra felvenni, akár pedig a nagyhatalmak által 1831-32-ben ajánlatba tett tanácsokra visszatérni. Ausztria ez utóbbi módnak ad elsőbbséget.

3. A mi a jobb viszonyoknak Ausztria és Szárdinia közti biztosítását illeti, gróf Buol odanyilatkozott, hogy forduljon az angol kormány Turinba, mert nem Ausztria, hanem a turini kormány nagyrálátó politikája idézte elő a jelen válságos helyzetet. Addig nem is lesz a béke biztosítva, míg Szárdinia le nem fegyverez. Ausztria a lefegyverzésben keresi Franciaország őszinteségének zálogát.

4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlésének vagy módosításának kérdésében Ausztria természetesen érzékenyebbnek mutatkozott, mint a többiekben, de azért nem idegen, vizsgálat alá venni, vajjon nem lehetne-e ezen szerződéseket valamivel helyettesíteni, a mi mindamellett, hogy Ausztriát a felelőséggel járó avatkozás kötelezettségétől felmenti, még sem járna azon veszélylyel, hogy a herczegségek a forradalom és anárchia prédájává essenek. - E pont tárgyalásánál tekintettel kellett lenni a Bécsben uralkodó nézetre, miszerint a forradalom veszélyének valódi kutfeje azon herczegségekre nézve Szárdiniában van. - E szempontból indulva, lord Cowley amugy társalgásilag két eszmét pendített meg. Az egyik az, hogy Szárdinia neutrálizáltassék; a másik, hogy a kisebb olasz államok szövetségbe lépjenek

egymásnak kölcsönös segítsége végett belrendetlenség esetén.

Lord Cowley határozottan az elsőt ajálja. Mert, ugymond, mi a jelen válságnak látszólagos oka? Szárdinia felriadt a miatt, a mit Ausztria fenyegető állásfoglalásának nevez. Azt állítja, hogy megtámadtatás veszélyében van. Tehát erején túl fegyverkezik, s a francziák császártól feltételes segélyígérletet kapott. Ez viszont Ausztriában okozott megütközést, s okot szolgáltatott arra, hogy szintoly rettegető mint költséges katonai készüléket tegyen. Ha Szárdinia semleges, mindezekből semmi sem történhetett volna. E semlegesség tehát a bajt gyökerestől kiirtaná. Azon ellenvetésre, hogy Szárdinia ebben sohasem egyeznék meg, lord Cowley azon (kissé nagyon is koczkáztatott) nézetnek adott kifejezést, hogy Szárdinia beleegyezése kívánatos ugyan, de nem okvetlenül szükséges.

Ez azonban csak amolyan futólagos beszélgetés volt, melynek eredményét lord Cowley abban foglalta össze, hogy gróf Buol hajlandónak látszott tekintetbe venni a javaslatokat, melyek e két terv akármelyikének alapján tételnének.

De míg e szerint lord Cowley főképen azon négy ponttal foglalatzkodott, melyek utasításában kiemelvék, nem mulasztotta el magát azon többi pontokra nézve is tájékozni, melyek a francia kormány kívánatai gyanánt lettek vele közölve.

1. Oly kormányzati rendszer behozatala minden olasz államban, hogy az adók valamely gyűlés által szavaztassanak meg.

Erre nézve gróf Buol odanyilatkozott, hogy rágalom Ausztriáról azt tenni fel, mintha ellensége volna a valódi reformoknak. Ellenkezőleg: mindig javításokra bátorított. De nem gondolja, hogy elseprő intézkedések (sweeping measures) az olasz nép természetéhez hozzáillenek. Azután nem is oly rossz a kormányzat az olasz államokban, mint Szárdinia szereti állítani.

2. A pápának a katolikus államok által nyújtandó pénzsegélyt illetőleg gróf Buol a legkisebb hajlamot sem mutatott ebbe belemenni.

(Biz' azt elhiszem!)

Mielőtt jelentését bezárná, még felemlit némelyeket a nehézségek közül, melyekkel Bécsben küzdenie kellett. Ilyenek voltak: 1. a rögeszme, hogy Franciaország háborúra van elhatározva az osztrák ellen, hogy tehát engedményekkel legfőlebb csak halasztást lehetne elérni; 2. az, hogy Ausztria büszkesége fellázad e gondolat ellen, hogy Szárdinia indulatosságának s nagyravágyásának kedvéért engedményekre szólíttatik fel; 3. Németország magatartása Franciaország irányában, mit Ausztria természetesen magára nézve előnyösnek tart, s fel is akar használni; 4. hogy Ausztria és Franciaország közt semmi oly kérdés nem forog fenn, a melyről jóhiszemmel fel lehetne tenni, hogy »casus belli«-t foglal magában.

Berekesztésül lord Cowley kételkedését fejezi ki, hogy Ausztria egyezkedésekbe bocsátkozik, a míg Szárdinia le nem fegyvereztetik, mert Ausztria a szárd hadsereget Franciaország előhadának tekinti, mely ez utóbbinak arra szolgál, hogy akkor fegyverkezzék, a mikor idejét látja; Ausztria tehát nem hiszi, hogy békére számíthat, míg ez előhad létezik.

Ezzel visszatérvén Londonba, lord Cowley egy pótló jegyzékben (márczius 14.) még azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Ausztria nyilatkozatai, összehasonlítva Franciaország kijelentett kívánságaival, oly anyagot foglalnak magukban, mely a békés elintézésre alapul szolgálhat. Ugy hiszi azonban, hogy mielőtt Anglia valamely javaslattal lépne föl, szükséges, hogy ő (Cowley) visszatérjen Párisba, miszerint tudhassák, hogy minő hatást tettek közleményei a francia kormányra.

Lord Malmesbury tökéletesen osztozott e nézetben, s a királyné teljes megalégedését adván Cowley lordnak tudtára, őt (márcz. 15-én) utasította, hogy azonnal menjen Párisba.

Érdeklél kutattam a diplomáciai kútfőkben, hogy miként fogadták Párisban lord Cowley közleményeit. Nem találtam erről semmi jelentést, hanem találtam lord Malmesbury sürgönyét márcz. 19-ről, melyben tudósítja Cowley lordot, hogy Malakoff herceg (Pelissier marsal), francia követ Londonban, márcz. 18-án a francia császári kormány utasításából kongresszust proponált azon megjegyzéssel, hogy a kezdeményezés az orosz kabinettől eredt.

Ez volt a válasz lord Cowley bécsi küldetésére. A dolog értelme világos. A Tuillériák angol mediáció veszélyével állottak szemben, mit bajos lett volna el nem fogadni, mert a mediáció visszautasítása Angliának ürügyöt adhatott nyíltan Ausztria mellé állani. A mediáció tehát kongresszus által pariroztatott, még pedig (nagyon ügyesen) orosz kezdeményezés útján. Így a tér nyitva lőn tartva az esélyek számára. Mert Szárdinia előzetes lefegyverzése, annak s a többi olasz államoknak részeltetése vagy kirekesztése, s a kongresszus (vagy konferencia) munkaköre megannyi ütközési kővé válhattak, melyen a kongresszus eszméje megbukhatott. A mint hogy meg is bukkott.

Ilyen volt lord Cowley bécsi küldetésének történelme.

Látszik ezekből, hogy a francziák császárnak Olaszország iránt táplált szándokai kivitelében nagy nehézségekkel kellett küzdeni; számolni lévén kénytelen az európai hatalmak magatartásával, még márczius közepén sem tudta, hogy hová fog a dolog eldőlni.

S a tanulság ebből kettő. Egyik az, hogy nagyon tévedtek azon emigráns-társaim, a kik azt hitték, hogy a hatalmak (ez idő szerint még) azért nem léptek velem összeköttetésbe, mert forradalmi embernek tartottak. Nem e miatt tartózkodtak, hanem azért, mert »komoly« alkura a háboru bizonytalansága miatt akkor még az időt nem látták elérkezettnek, - a mely perczben ez a bizonytalanság megszűnt, ők maguk szólítottak fel egyezkedésre. A másik tanulság az, hogy helyesen cselekedtem, midőn mindent elkövettem, miszerint honfitársaim részéről oly

kötelezettség elvállalását s oly kísérletek kockáztatását megakadályozzam, melyek azt, a mit akkor még hazámnak volt szabad neveznem, minden haszon nélkül szerencsétlenségbe sodorhaták.

De van e dolgokból egy harmadik (állandó értékű) tanulság is, az: hogy a diplomácia nagyon csunya mesterség.

XX.

Ludvigh János - Kossuthnak.

Orosz vélemény a helyzetről. - Napoleon herceg lemondása. - Orosz semlegesség.

Brüsszel, 1859. márczius 9.

Tegnap ismét meglátogattam az orosz követet, miszerint lássam, micsoda benyomást tett a franczia »Moniteur« nevetséges kifakadása a háboru ellen. Mig nála voltam, két sürgönyt hoztak neki, s mind a kettőt azonnal felolvasta. Az egyik Napoleon herceg lemondása, a másik Renée-nek (Mocquard a császár titkára vejének gondolom) kivonatos újabb cikke, magyarázata a hires béke-cikknek. Ezen meghátrálás sehogy sem tetszett a követnek; még azon esetben sem tetszenék, mondá, ha csel volna. Ki bizhatnék oly emberben, ki saját tetteit oly könnyen meghazudtolja. - Ezt nem én, de a követ mondta.....

Szokás szerint sokáig beszéltünk.

Beszélgetéséből ezeket tartom közlésre méltóknak.

Végre a császár - mondá - még is kénytelen lesz a háboruhoz folyamodni..... Ha ő vissza is lépne, de Piemont már nem léphet vissza. - Észrevételemre, miként általános a hiedelem, hogy a császár Oroszországgal megegyezett, azt felelte: Bajos oly emberben bizni, ki oly változékony. Egyébiránt inszisztált, hogy a háborunak be kell következni, s az be fog következni.

Én a »Moniteur« béke-cikkének okát - szántsándékosan - a bécsi és londoni kabinetek viszonyában kerestem. Válasza az volt: hiszen tudja, hogy az angol-osztrák szövetség régen meg van, és hogy az angol ennek következtében fegyverkezett, de épen azért is mindenféleképpen meg akarja a háborut akadályozni, miszerint a szövetség súlyát magáról elhárítsa. De, mondám, ez csak eventuais szövetség volt talán? - Nem, felelte, a stuttgárti konferencia eredménye. Azonban alig hogy egész határozottsággal a szövetség létét a követ kimondá, mintegy igazítani akarván azon, mit oly pozitív kimondott, utána tévé: lehet, hogy több is állított e perczben, mint való.

Orosz-magyar érdekekről szólván, emlitém, hogy a magyar lapoknak az orosz és franczia ellen éles tolluk szokott lenni, kormányi sugalom után, és emlitém, hogy az olvasó épen abból merit reményt, hogy az orosz talán nem lesz mindig az osztrák védője.

Arról bizonyos lehet, - felelé - hogy az orosz és osztrák közti kiengesztelésnek mindenkorra végeszakadt. Miklós czárnak »szenvedély-politikája« okozta az orosz érdek félreismerését az avatkozásban.

Szinte csodálom, hogy egy követ, és pedig orosz követ, »politique de passion« szóval bélyegzi néhai császárájának cselekedetét.

A keleti dolgokról majdnem olyképen beszélt, mint te irtál, és kimondta, hogy Magyarország visszaállítása nem lehet az orosz érdekek ellen stb...

Mindenből, mit megtudok, úgy látszik, mintha az orosz mindaddig, míg vasutjai el nem készülnek és a földnépe felszabadítva nincsen, tettelesen fellépni nem szándékozik, ha csak nem lenne kénytelen, s e kénytelenség Ausztriának a keleti dolgokba avatkozása által állna be.....

(Aláírva)

Ludvig.

XXI.

Szarvady - Kossuthnak.

*Napoleon herczeg lemondása. - A császár és miniszterei. -
A Moniteur béke-cikke. -
Mennyit érnek a diplomata.*

Páris, 1859. márczius 11.

A "Moniteur" békes cikke folytán, miként kormányzó ur már tudja, Napoleon herceg lemondott miniszteri állásáról, s a helyzet rosszabbra nem fordult. Sőt az utóbbi időkben határozottabb lett.

A császár Turinba azt üzenté, hogy ő nem változott. Cavour egy közrebocsátandó nyilatkozvánnyal foglalkozik. A király biztosította miniszterét, hogy őt semmi esetre sem hagyandja el s mint apja, inkább trónusát hagyja el, ha nem tehet eleget annak, mit a nemzet bizalma tőle vár.

Napoleon herceg, Ulloa tábornokot fogadván, azt mondá neki: »Ön Turinba tér vissza. Mondja meg ott, s óhajtanám, minden olasz hallhatná, hogy unokatestvérem (a császár) és én nem változtunk, s nem változandunk Olaszhon irányában. De a császárt - miniszterei árulják el.« A herceg beszélgetés közben a minisztereket tartózkodás nélkül árulóknak szokta nevezni.

Midőn az utolsó »Moniteur«-féle cikk megjelent s a herceg lemondását beadta, a császár ezt visszautasította és késznek nyilatkozott a »Moniteur«-be egy új, a herceg politikájával jobban összevágó cikket iktattatni. A herceg azt válaszolta, hogy a többi minisztert kellene elküldenie a császárnak, ha akarja, hogy ő maradjon; a császár egy hónapi időt kért. - A herceg azt viszonzá, hogy úgy ő is majd csak egy hónap múlva lép vissza a kormányba.

Mindezen részletek tökéletes történeti hűségéről kormányzó urat biztosítom.

A háboru most valószínűbb, mint volt ezelőtt tiz nappal, de csak azért valószínűbb, mert Ausztria makacsodik. A helyzet azonban annyira bizonytalan, hogy nem lehetnénk tulzottak az elővigyázatban. Kormányzó ur elővigyázata tökéletesen igazolva van. A császár nem oly szilárd akaratú, mint volt eddig, nem valószínű, hogy máskülönben a mult szombat békés cikkét a »Moniteur«-nek megengedte volna közölni. Fould és Walewski voltak azok, kik tőle ezt kierőszakolták...

(Aláírva)

Szarvady.

* * *

A »Moniteur« békés cikke, mely Napoleon herczegnek a miniszteriumból kilépését vont maga után, itt következik:

»A dolgok állása Olaszországban, ámbár már nem új, az utóbbi időben mindenki előtt oly komoly jellemet öltött, hogy a császárt természetesen gondolkozóba ejtette, mert oly nagyhatalom főnökének, minő Francziaország, nem szabad magát oly kérdésektől elkülöníteni, melyek az európai rendet érdeklik.

Azon okosság szelleme által lelkesítve, melylyel nem birni helyzetében vétek volt volna, a császár lojalitással foglalatoskodik a kérdéssel, hogy miként lehetne e kényes és nehéz problémákat okszerűen és méltányosan megoldani.

A császárnak semmi eltitkolni, semmi megczáfolni valója nincs sem aggodalmait, sem szövetségeit illetőleg, politikáját a francia érdek vezérli s ez igazolja vigyázatát.

Szemben az (szeretjük hinni alaptalan) aggodalmakkal, melyek Piemontban az elméket nyugtalanítják, a császár megígérte Szárdínia királyának, hogy meg fogja őt védeni Ausztria minden támadásától. Semmi többet nem ígért, s a világ tudja, hogy szavát be fogja váltani.

Hát vajjon háborus álmok-e ezek? Mióta nem tartozik az okosság szabályai közé a nehézségeket előre látni s következéseiket megfontolni?

Ime, kijelöltük azt, a mi valóság a császár gondolataiban, kötelességeiben és rendelkezéseiben; a mit a sajtó tulzásai ehhez hozzáadtak, az mind merő képzelgés, hazugság, örülség.«

(Ezután kiterjeszkedik a cikk azon hírek czáfolatára, hogy Franciaország erősen fegyverkezik, hogy az árzenálok munkássága rendkívüli lökést kapott, s hogy a tengerészeti előkészületek nyugtalanítóknak tekinthetők, s e híreknek részletes adatokkal való megczáfolása után következőleg folytattatik:)

»Mikor fognak már e határozatlan és képtelen híresztelések megszűnni, melyekkel Európa egyik végétől a másikig a sajtó olyannak mutatja be a császárt a hiszékeny közönségnek, mint a ki háborura terel, s Európa nyugtalanságaért és fegyverkezése miatt a felelősséget egyedül ő reá hárítja? Kinek lehet joga az elméket ily

gyalázatosan félrevezetni, s az érdekeket így minden ok nélkül megreemtetni?

Hol vannak a szavak, hol vannak a diplomáciai jegyzékek, hol vannak a cselekvények, melyek akaratra mutatnak háborút provokálni a szenvedelmek kedvéért, melyeket kielégíthet, vagy a dicsőségért, melyet szerezhetsz? Ki látta a katonákat, ki számlálta meg az ágyukat, ki becsülte fel az ellátási készleteket, melyek Franciaországban a békeláb szabályszerű állapotához állítólag annyi költséggel s oly sietséggel hozzáadattak? Hol vannak a rendkívüli ujonczállítások, s a hadköteles osztályok előzetes behívásai? Mely nap hivattak vissza a meghosszabbíthatólag szabadságoltak? S ki mutathatja ki bárcsak a legcsekélyebb elemeit is azon általános vádaknak, melyeket a rosszakarat költ, a hiszékenységgel terjeszt, s az ostobaság elfogad?

Az, miként már mondók, nem szenved kétséget, hogy a császár éberül figyel a bonyodalom különféle okaira, melyek a láthatáron feltűnhetnek. A politikai bölcsesség hivatása iparkodni, megkérlelni (conjurer) az eseményeket és kérdéseket, melyek a rendet megzavarhatják, a mi nélkül sem béke, sem üzleti egyezkedések nem lehetségesek. A valódi üzletnek nem halasztásra van szüksége, hanem biztonságra és jövőre.

Az ily előrelátás sem nem izgatás, sem nem kihívás. A kérdéseket tanulmányozni nem annyit teszen, mint kérdéseket teremteni, s elfordítani tőlük a figyelmet nem annyi volna, mint a kérdéseket eltörölni vagy megoldani.

Egyébiránt e kérdések vizsgálata diplomáciai úton van, és semmi sem hatalmaz fel hinni, hogy a vizsgálat kimenetele a közbéke megszilárdítására kedvező nem lesz.«

Tagadhatlan, hogy Napoleon herczegnek oka volt megütközni e cikk felett, melyen a Piemont ellen mindig boszusan ingerült Walewski és a kiválólag üzletes Fould keze oly szembetűnőleg látható volt.

Napoleon herczeg az olaszoknak őszinte, meleg s következetesen hű barátja volt; ilyennek ismerték őt az olaszok, s ilyennek van Olaszország történetírásában is elismerve. Sokkal értelmesebb ember, mintsem hogy be nem látta volna, miként az olasz kérdés nem oly természetű, hogy azt diplomáciai tatarozások megoldhatnák. Ennélfogva ő volt Cavour-nak mindig megbízható, sokszor egyedüli támasza a Tuillériákban az annyiféle befolyások által okozott libegések között. Ugy is mint a császár meghittje s bizalmas tanácsadója, úgy is, mint a leglényegesebb lépések eszközzésére kiválasztott végrehajtó, (minők: a varsói küldetés, a Szárdiniával kötött szövetségi szerződés stb.) a herczeg sokkal inkább azonosítva volt az olasz nemzetiségi aspirációknak kedvező politikával, mintsem hogy politikai hitelének az olaszoknál való kockáztatása nélkül tagja maradhatott volna azon minisztériumnak, mely Franciaország politikájának az ő nézeteivel s irányával annyira ellenkező látszatot adott, mint azt a »Moniteur« fentebbi hivatalos manifesztumában látjuk.

Tehát kilépett, de Szarvady most is, mint csaknem mindig, jól volt értesítve, midőn fentebbi levelében azt írta, hogy »Napoleon herczeg visszalépése által a helyzet nem fordult rosszabbra.«

Ennek kulcsa abban keresendő, hogy III. Napoleon császár nemcsak nagyon bizott a herczeg belátásában, hanem őt - mondhatni - a gyöngédségig szerette is, miként ezt azon pár év alatt, míg velők érintkezésben állottam, sokszor volt alkalmam tapasztalni. Tehát tökéletesen igaz, hogy Napoleon herczeg lemondásával a helyzet nem fordult rosszabbra, mert ha miniszteri czimmel nem bírt is, de azért ő volt s maradt a császárnak más ügyekben is nagy befolyásu, az olasz ügyben pedig egyedüli minisztere.

Erről a diplomácia is tudott valamit. Egy mulatságos bizonyítványát találok ennek lord Loftus Ágost bécsi angol követ jelentésében Malmesbury lordhoz 1859. jan. 27-ről, midőn azon hírrel örvendezteti meg főnökét, hogy Párisban a dolgok biztatóbb fordulatot vettek, a francziák császára a béke útjára tért vissza, több okot számlál el, melyek »a politikai légkör e kedvező változásának előidézéséhez hozzájárultak,« s ezen okok közt, mint nem a legcsekélyebb súlyut, »Napoleon herczeg ideiglenes távollétét Párisból« különösen kiemeli.

A mulatságos a dologban az, hogy a herczeg ép ekkor azért volt távol Párisból, hogy (a menyegzői szertartással kapcsolatban) unokatestvére: a császár nevében Viktor Emánuel királylyal véd- és dacszövetséget kössön Ausztriának Olaszországból kiűzésére. Mely szövetségi

kötés megerősítésénél Napoleon császár különös örömet mutatott.

S a diplomácia épp e perczben látta a békét a politikai légkörben felmerülni! Az ember hajlandó kérdeni: vajjon a diplomata megéri-e a költséget, melybe a népeknek kerülnek?

XXII.

Szarvady - Kossuthnak.

Értekezés Cavour kabinet-főnökével.

Klapka érintkezései Cavourral. - A császár ígérete. - A kongresszus eszméje előtérbe lép. - Kossuth tartózkodása.

Páris, 1859. márczius 21.

A császár Cavour grófot Párisba kérette. Nem jöhetett azonnal. E napokban váratik; de kabinet-főnöke N... ur már jó ideje itt van. Tegnap volt alkalmam vele hosszasan értekezni. N. ur egy nyilatkozatot tett, mely világot vet a hatalmaknak, úgy eddigi eljárására irányunkban, mint talán szándokaira is. - Én e nyilatkozatot annyira fontosnak találom, hogy kötelességemnek véltem arról kormányzó urnak haladék nélkül jelentést tenni.

N. ur ugyanis mondta: hogy Cavour gróf Párisból volt a Klapka tábornokkal való érintkezésre figyelmeztetve; s nem utasította vissza az érintkezést, de szívesen lépne kormányzó urral egyenes összeköttetésbe, mert ismeri nagy hatását a magyar népre. Azonban nem tagadja, hogy vannak a kik azt hiszik, hogy francia támogatás mellett lehetséges volna Magyarországot kormányzó ur hozzájárulása nélkül is felkelteni. Klapka tábornok beszélt a császárral, nyíltan megmondta neki, hogy semmiben sem akar részt venni ha a császár meg nem igéri Magyarország ügyét mint czélt és nem mint eszközt tárgyalni. A császár megígérte, hogy Magyarország ügyével komolyan foglalatoskodni fog. - De tudja ön - tévé hozzá N. ur »mennyire lehet az eféle ígéletben bizni. Mi (a szárdinai kormány) épen most tapasztaljuk, mily könnyen változnak az elhatározások a legcsekélyebb esemény hatása alatt; mindazáltal annyi tény, hogy a császár egyenes ígéletet tett.«

N... ur nagyon lehangoltnak mutatkozott. Ez onnan ered, hogy a kongresszus összejövétele mindinkább valószínűvé lesz. Erre nézve Anglia, Porosz- és Oroszország egyetértenek s úgy látszik az utolsó perczben Ausztria mégis csak hajlandó lesz valamely engedményeket tenni, melyek hatalmi állását Olaszországban nem csökkentendik; de a háborút megakadályozandják. - A császár egy szárnysegédjét akarja Turinba küldeni, hogy Piemontot kissé lecsillapítsa. - Azért jó Cavour ide, hogy az európai diplomácia hatását a császárra ellensúlyozza. - E körülményeknek tulajdonítandó N. ur lehangoltsága s a császár szavának

kétes értéke felől tett nyilatkozata. Azt is mondta, hogy ha háboru nem lesz, nem csak Cavour fog visszalépni, de alkalmasint a király is lemond, mert a dolgok annyira mentek, hogy így a mint van, a helyzet Turinban tarthatatlan.

Hiteles, mondhatnám hivatalos orosz kutfőből tudom, hogy az orosz udvarnál csak a reakciónárius párt óhajtja a háborut s ez is csak annak hiedelmében, hogy a háboru a parasztok felszabadítását elnapoltatná.

Nem mulasztottam el N. urat figyelmeztetni, hogy az, a mit most előttem a kormányzó urrali egyenes érintkezéstől tartózkodás eredetére nézve felfedezett, nagyon igazolja a kétséget a Magyarország iránti szándokok őszintesége felől; és újra is kifejtvén kormányzó ur állítását s az azzal járó kötelességeket, figyelmeztettem arra is, hogy mi lehet annak következése, ha nem sietnek kormányzó urat szándokaik őszintesége felől megnyugtatni.

Okom van hinni, hogy e figyelmeztetés komoly megfontolás alá fog vétetni. Egyébiránt mindent összevéve nem tudok eléggé örülni a felett, hogy kormányzó ur eddig oly rezerváltan tartotta magát - - - -

(Aláírva)

Szarvady.

XXIII.

Kossuth - Szarvadynak.

*Aggályai az emigráció egy részének tervei iránt. -
Törekvés azok ellensúlyozására. -
Utasítások. - Nyilatkozat.*

London, 1859. márcz. 26.

..... Az, a mit önnek N... ur mondott, igen szomoru világot vet a dolgokra. Magyarországot, úgy látszik, mégis hajlandók (ha tudják,) felláztatni, s erre a maszlag nem egyéb egy általános ígéretnél, hogy a magyar ügygyel majd komolyan foglalkoznak.

Boldog isten! Minő borzasztó örvénybe akarják sodorni szegény nemzetünket.

A kötelesség parancsolja, hogy határozottan lépjek fel.

Konstatáljuk a helyzetet.

Tudja ön, mit végeztem Klapka tábornokkal. Három pont képezi a dolog velejét.

1. Hogy az események vezetését kezemből ki nem adom.
2. Hogy velem kell alkudni, miszerint kezemben legyenek a biztosítékok; mert ha ezekkel nem bírok, jele, hogy meg akarják csalni Magyarországot, s ezt én nem fogom megengedni.
3. Hogy csak akkor szólíttassék fel a magyar nép felkelésre, ha már valósággal francia sereg van magyar földön, tehát a francia zászló ott valósággal

kockáztattatik. Ez nélkülözhetlen feltétel, mert egy részt tényleges biztosíték francia részről; más részt most, midőn nem inognak a trónusok egy európai forradalom viharában, mint 1848-ban, az osztrák pedig vasutai segélyével készen áll, bármely ponton elnyomni egy még szervezetlen népies mozgalmat, az, a mit kívánok, az egyedüli mód erőnket kifejteni és szervezni. Különben pár nap alatt elnyomnak. Magyarországon nem lehet, mint Párisban, három napi utczaiz harczzal végezni. Nincs ott Tuilléria, melyet kiürítve, a kérdés meg legyen oldva. Ott (nálunk) a forradalom hábo ru.

Klapka tábornok ur mindenben egyetértett. Említé, hogy nem volna tanácsos a részleteket, mikben egyetértünk, közbeszéd tárgyává tenni az emigrációban. Én tehát hallgattam. Ő elment Párisba. Sem szándékom, sem okom jellemében kételkedni, csak annyit mondok tehát, s annyit akarok hinni, hogy járatlan lévén a diplomácia sikamlós ösvényén, nem eléggé határozott kifejezéseivel tévedésbe vitte mind a hatalmakat, mind az emigráció egy részét, míg ő maga a tettevágys becsületes nyugtalanságától elragadtatva, a fűrfangos hatalmak testetlen kecsgettéseit biztosított valóság gyanánt fogadta.

Ő alkalmasint csak általánosságban szólt, hogy a legjobb egyetértés van köztünk. Ebből aztán mind az emigráció, mind a hatalmak azt következtették, hogy én hagyom Klapkát tenni, a mit ő jónak lát, s hogy a mit teszen, azt én mind helyeslem, s hogy mert a hatalmak nem látszanak velem alkudni akarni, tehát én azt sem bánom, ha mással alkuszna meg azon a bármely alapon, mely amannak tetszik.

Ez igen nagy tévedés volt. A helyett, hogy belátták volna ő s az emigráció egy része, miként, ha a hatalmak velem egyezkedni nem akarnának, ez mindenesetre annyit tenne, mint mellőzni azon elemet, mely a sikerre a legnagyobb kilátást nyújtja, de a mely nem minden áron akar közreműködni, - a helyett, hogy belátták volna, miként ez igen valószínűvé teszi, hogy nemzetünket tulajdonképpen nem felszabadítani, de felhasználni és megcsalni akarják, - arra a konklúzióra jöttek, hogy ha velem nem indul meg a mozgalom, hát máskép és mással is közreműködnek. Így segítették a hatalmakat azon tévedésbe (melynek N... ur adott kifejezést), hogy elvégre jobb volna, ha én is közreműködném, de ha kell, nálam nélkül is, majd francia segídelemmel csak felkelthetik a magyar nemzetet.

Boldogtalanok! Minő örvénybe sodornák a nemzetet.

Nem látják át, hogy velem azért nem alkusznak, mert csak pusztá kecssegtetésekkel akarják saját kizárólagos javukra a hatalmak Magyarországot megmozdítani, s aztán, ha érdekeik ki lennének elégítve, majd cserbe hagynák saját erejére, saját sorsára.

Ha az emigráció kezdettől fogva tömören egyhangulag azt mondta volna a hatalmaknak: »értsetek egyet Kossuthal, különben reánk ne számítsatok«, vagy nem fejlődtek volna a dolgok, s minden intempesztív (idő előtti) mozgalom veszélye nem léteznék, vagy ellenkező esetben a dolgoknak más tényleges komoly alapjuk volna.

Hogy hazánkat örvénybe akarják sodorni, hogy kombinációim alaposak voltak, az már nem egyszerű gyanítás, de majd azt mondhatom, hogy világos tény.

Kiss Miklós ezredes itt van. Klapka küldte. Tőle tudom, hogy a császár tulajdonképen azt óhajtáná, sőt akarná, hogy a magyar kezdje meg a mozgalmat, mielőtt ők megkezdenék. De ez már a mi emigráczióink vérmes tagjainak is soknak látszott, s tehát ugy hallom, abban állapodtak meg, ha majd a háboru kiüt Olaszhonban, néhányan a kelet felől beszöknek Erdélybe s felkeltik a székelyeket azzal az ígérettel, hogy ha felkelnek, majd jövend francia sereg őket segiteni. Ugy hallom, e mozgalom előkészítésére történnek most lépések a keleten.

Ez a nemzet sorsával veszélyes játékká válhatnék.

Kiss Miklós, midőn felvilágosítottam nézeteimről s a tábornokkal folyt értekezéséről, igen csodálkozott, s azt mondá, hogy ők ama tervre azért állottak reá, mert a tábornok általános kifejezései után azt hitték, én mindenben egyetértek, hogy a tervezett székely felkelést helyeslem, hogy azt akarom, csak tegyen Klapka mindent, készítse elő az eseményeket, majd előlépek én a kellő időben.

Ha már ők is így gondolkoztak, hogy ne gondolkoznék majd így a nép otthon; s minő irtóztató szerencsétlenségbe sodornák azt, belátásomba vetett hiténél s bizalmánál fogva!

A legszentebb kötelesség parancsolja, hogy megakadályozzam. Egy beszéd, egy cikk a hazai hírlapokba juttatva, elég lenne rá.

De mielőtt a rossznak megakadályozására kényszerüségből e végső eszközhöz folyamodnánk, kötelesség megkísérteni, nem fordíthatjuk-e ép ezen körülményeket hazánk javára az által, hogy a hatalmakat felvilágosítjuk.

E célból irtam az ide zárt nyilatkozatot. Szükséges, hogy ismerjék úgy N... ur mint Cavour, a herczeg, mint a császár.

Kérdés: mikép?

Azt nem akarom, hogy az én írásom menjen ki kézből. Irni én csak akkor irok nekik, ha ők is irnak nekem. Azt sem akarom, hogy úgy adassék be, mintha én küldeném nekik. Észre fogja venni, hogy szándékosan úgy van szerkesztve, mintha az emigráció felvilágosítására volna írva.

Az eljárás ez.

Kezdje ön N... urnál. Mondja neki: »egy fontos nyilatkozatot vett az emigráció némely tagja Kossuthtól. Én is birom Kossuth saját aláírásával ellátva. Azok után, mit ön (N... ur) nekem mondott, önöket oly csalódásokban látom lenni, hogy azt hiszem, nem követek el indiszkrétciót, ha elolvasom önnek.« Mutassa meg neki aláírásomat és olvassa fel.